

**‘N PRAKTIES-TEOLOGIESE ONDERSOEK NA DIE GEBRUIK VAN
LITURGIESE SIMBOLE EN RITUELE IN DIE PAASSIKLUS**

Voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir die graad D D

Universiteit van Pretoria

Fakulteit Teologie

Jacobus Stephanus Petrus Uys

Studieleier: Prof. C J A Vos

2005

VOORWOORD	5
OPSOMMING	7
SUMMARY	9
1. Inleiding	12
1.1 Agtergrond	12
1.1.1 Oorsig van die veld	12
1.1.2 Behoefte aan navorsing op hierdie terrein	16
1.1.2.1 Belangrikheid van Simbole en Rituele	16
1.1.2.2 Die eis van die tyd	18
1.2 Probleemstelling.....	20
1.2.1 Inleidende kritiese vrae	20
1.2.2 Probleemvrae	23
1.2.2.1 Verdere uiteensetting van die probleem	23
1.2.2.2 Nadere omskrywing van die probleemvraag	25
1.3 Navorsingsdoel	27
1.4 Hipoteses	29
1.4.1 Inleiding	29
1.4.2 Hipotesestelling.....	29
1.5 Vertrekpunt en metodologie	31
1.5.1 Basiese uitgangspunte	31
1.5.2 Basis- en Praktykteorieë	34
1.6 Afbakening van navorsing	35
1.7 Aktualiteit	35
1.8 Ontwerp	37
2. Prakties-teologiese vertrekpunte	39
2.1 Inleiding	39
2.2 Wat word bedoel met Praktiese Teologie as vakdisipline?	40
2.2.1 Praktiese Teologie is ‘n TEOLOGIESE wetenskap	40
2.2.2 Praktiese Teologie is ‘n teologiese WETENSKAP	45

2.2.3	Praktiese Teologie is ‘n KOMMUNIKATIEWE HANDELINGS- WETENSKAP	47
2.2.4	Praktiese Teologie is teologie in KONTEKS	49
2.3	Verantwoording	51
2.4	Samevatting	52
3.	Die gebruik van Liturgiese simbole en rituele in	55
	Die Paassiklus	55
3.1	Inleiding	55
3.2	Die gebruik van LITURGIESE Simbole en Rituele in die Paassiklus	57
3.2.1	Agtergrond	57
3.2.2	Gereformeerde liturgie	61
3.2.2.1	Vertrekpunt	61
3.2.2.2	Hoe lyk die Gereformeerde liturgie?	66
3.2.3	Liturgie as kommunikasie	71
3.2.3.1	Veranderende tye	71
3.2.3.2	Kommunikatiewe identiteit in veranderende tye	72
3.2.3.3	Nuwere tendense	78
3.2.4	Liturgiese verskeidenheid	85
3.2.4.1	Samevoegingsliturgie	85
3.2.4.2	Simbole en Rituele binne die raamwerk van liturgiese verskeidenheid ...	94
3.2.4.3	Verantwoordelike samevoegingsliturgie in die NGK	96
3.3	Die gebruik van liturgiese SIMBOLE en RITUELE in die Paassiklus	99
3.3.1	Wat is simbole en rituele?	100
3.3.1.1	Simbole	100
3.3.1.2	Rituele	104
3.3.2	Wat doen simbole en rituele?	107
3.3.2.1	Kommunikasiemiddele	107
3.3.2.2	Die ervaring van God se teenwoordigheid	113
3.3.3	Konkretisering	116
3.3.3.1	Uitgangspunte vir liturgiese simbole en rituele	117
3.3.3.2	Bybelse voorbeelde	118
3.3.3.3	Eietydse maniere	119
3.4	Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die PAASSIKLUS	121
3.4.1	Inleiding	121
3.4.2	Die kerkjaar	122
3.4.3	Die Paassiklus	130
3.4.4	Verantwoording	136

3.5	Die GEBRUIK van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus	139
3.5.1	Bybels-teologies verantwoord	139
3.5.1.1	Gefokus op God, maar antropologies gerig	140
3.5.1.2	Die rol van ervaring	147
3.5.1.3	Die belangrikheid van stilte	161
3.5.1.4	Atmosfeer.....	163
3.5.1.5	<i>Missio Dei</i> as uitgangspunt	163
3.5.2	Verryk uit ander geloofstradisies	169
3.5.3	Verdere toespitsing en oorsig.....	169
3.5.3.1	Breë lyne vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.....	169
3.5.3.2	Liturgiese vormgewing	173
3.6	Samevattende oorsig van Hoofstuk 3.....	185
3.6.1	Gereformeerde liturgie as uitgangspunt (3.2.2.2)	185
3.6.2	Die kommunikatiewe aard van die erediens (3.2.3.2)	186
3.6.3	Samevoegingsliturgie (3.2.4.1 en 3.2.4.3)	187
3.6.4	Simbole en Rituele as kommunikasiedraers (3.3).....	187
3.6.5	Die kerkjaar en meer spesifiek die Paassiklus as raamwerk (3.4)	188
3.6.6	Hoe word liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gebruik? (3.5).....	188
3.7	Nuwe maniere van doen	189
3.7.1	Inleidend	189
3.7.2	Verdere toespitsing	190
3.7.3	‘n Teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus	191
4.	‘n Empiriese ondersoek na die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.....	196
4.1	Inleiding.....	196
4.2	Probleemstelling en hipoteses	196
4.3	Metodologiese keuse	197
4.4	Metodologiese verantwoording.....	197
4.5	Konstruksie van vraelys	198
4.6	Kontrole van vraelys.....	199
4.7	Verspreiding en verwerking van vraelyste.....	199

4.8	Biografiese gegewens	200
4.8.1	Geslag	200
4.8.2	Ouderdom	201
4.8.3	Aantal jare woonagtig in die gemeente.....	201
4.9	Interpretasie van vraelyste.....	202
4.9.1	Bevindings	202
4.9.1.1	Bywoning van eredienste.....	202
4.9.1.2	Ervaring van die erediens	204
4.9.1.3	Uitbeelding van die lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus	209
4.9.1.4	Aanwending van Simbole.....	213
4.9.1.5	Verwagting en belewenis van erediensorde.....	217
4.9.1.6	Tyd van Nagmaalsdiens tydens Paasnaweek.....	220
4.9.1.7	Betrokkenheid by erediensbeplanning.....	222
4.9.1.8	Liggaamlike betrokkenheid	224
4.9.1.9	Reaksie op oop vrae.....	225
4.9.1.10	Tendense	226
5.	'n Verstelde praktykteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.....	230
5.1	Inleiding	230
5.2	Moontlike verryking van bedieningspraktyk.....	234
5.2.1	Behoud van Gereformeerde identiteit.....	234
5.2.2	Waardetoevoeging met behulp van Samevoegingsliturgie.....	235
5.2.3	Simbole en Rituele as Kommunikasiedraers	236
5.2.4	Die impak van die Kerkjaar, met inbegrip van die Paassiklus, op liturgievorming	237
5.2.5	Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.....	237
5.3	Gevolgtrekking.....	240
	BRONNELYS.....	241
	Bylae 1.....	261
	Bylae 2.....	262
	Bylae 3.....	267
	Bylae 4.....	269
	Bylae 5.....	273
	Bylae 6.....	274

VOORWOORD

Hierdie navorsing sou onmoontlik wees as dit nie was vir etlike medewerkers nie. Sommige het groter en ander het kleiner bydraes gelewer, maar elkeen het gehelp om 'n oënskynlike onuitvoerbare projek haalbaar te maak.

Baie dankie aan my promotor, Prof Cas Vos, vir die wyse raad en insig waarmee u my bedien het. Die waarde wat hierdie navorsing toevoeg tot verbetering van die teorie en praxis is ondenkbaar sonder u insette.

Die insette wat die Departement Statistiek van die Universiteit Pretoria gelewer het, is ook onmisbaar. Aan Me Rina Owen en Dr Hermi Borraine; baie dankie.

Me Thea Heckroodt en later Me Retha Kruidenier het onskatbare hulp met literatuurversameling verleen.

Prof Louie Swanepoel, baie dankie vir die taalversorging.

Alle navorsers wie se bronne gehelp het om my verwysingsraamwerk te verbreed. Vir my was u stille navorsingsvennote sonder wie se insette my navorsing nie sin sou maak nie.

'n Woord van dank aan die NG Kerk Roodekrans waar ek die navorsing kon doen. Dankie vir finansiële ondersteuning. Dankie vir elke lidmaat wat ontbeer het en wat saam opgewonde geraak het oor hierdie projek en kom

hand bysit het. Trish Steele, Rachelle Botha, Dienie Hofmeyr en andere wat gehelp het met die vraelyste en talle ander wat belanggestel het.

Dankie aan Jeanette von Brandis wat gehelp het met die grafieke.

Dankie aan Andre Smuts en sy werkers asook Hanlie Smuts wat gehelp het met drukwerk en die grafika.

Delövia van Eeden dankie vir jou hulp met die afronding van die manuskrip.

Trix Coetzer vir hulp met die vertaling van die opsomming en drukwerk.

‘n Woord van dank aan Louise Pretorius vir die bindwerk.

My vrou en kinders se ondersteuning en hulp. Hester, Elisma en Dirk, dankie dat julle in my glo.

Hierdie studie is gedoen met die wete dat ek saam met soveel mense ‘*coram Deo*’ leef.

OPSOMMING

‘n Praktiese-teologiese ondersoek na die gebruik van Liturgiese Simbole en Rituele in die Paassiklus

deur J S P Uys

Studieleier: Prof C J A Vos

Departement: Praktiese Teologie

Graad: DD

Hierdie navorsing is gedoen teen die agtergrond van ‘n oënskynlike armoede aan simbole en rituele wat in die Gereformeerde erediens bestaan. In Hoofstuk 1 is die belangrikheid van simbole en rituele in die lig van die eise van veranderende tye, aangetoon. Daar is ook uitgewys dat daar in die NG Kerk ‘n probleem bestaan wat die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus betref. Die sentrale hipotese is soos volg geformuleer:

“In die Gereformeerde liturgie is dit noodsaaklik dat die gebruik van liturgiese simbole en rituele gedurende die Paassiklus aangepas word om die toepaslike Christusgebeure singewend te verkonkretiseer in die wêreld van erediensgangers”.

In Hoofstuk 2 is die Prakties-teologiese vertrekpunte vir die studie beskryf. Daar is uitgewys dat Praktiese Teologie ‘n teologiese wetenskap is. Die liturgie as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie, bied die ruimte waarbinne liturgiese simbole en rituele tot hul reg kom. Die konteks waarin die plaaslike geloofsgemeenskap haarself bevind speel ‘n medebepalende rol in liturgievorming.

Hoofstuk 3 dien as resultaat van die literatuurstudie. Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus kry konkreet gestalte in die **Gereformeerde liturgiese tradisie** met inagneming van die eise van veranderende tye. Liturgie vind plaas as **kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie** en sluit alle **verbale en nieverbale liturgiese handeling** in. Een-en-twintigste eeuse kommunikasiemiddele dien as struktuurdraers vir liturgievorming. Verder verryk **konvergensieliturgie** die tradisionele Gereformeerde liturgie. Die term **‘samevoegingsliturgie’** is geskep as ‘n unieke proses waarvolgens liturgieë uit verskillende

tradisiestrome 'n sinergerende gebruik van simbole en rituele teweeg bring. Die term *ritualiteit* word gebruik as aanduiding van die liturgiese handeling. Simbole en rituele dien as kommunikasiedraers wat mense in kontak met die werklikhede van die lewe bring. Die **Paassiklus**, met gepaardgaande Christusinhoud, vorm 'n geskikte medium waarbinne ritualiteit gestalte kry. Liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet **Bybels teologies** verantwoord wees. Dit moet **gefokus wees op God en antropologies gerig** wees. Omdat die **ervaring van erediensgangers** ernstig geneem word, moet die **moderne multimedia** maksimaal en konkreet ontgin word. Onder die **leiding van die Heilige Gees** moet erns gemaak word met die **ervaring en sintuie** van die mens.

Omdat die kerk in wese ook gerig is na 'buite', moet die *missio Dei* in liturgievorming 'n regmatige rol speel.

Aan die einde van Hoofstuk 3 word 'n teologiese teorie vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus beskryf en aangebied as 'n besondere bydrae tot 'n nuwe verstellde praktykteorie.

In Hoofstuk 4 is die **behoefte en houdings van erediensgangers** met behulp van 'n **vraelys** empiries getoets en is bepaal dat daar oorwegend tevredenheid heers oor die bestaande liturgiese praktyke gedurende die Paassiklus. Daar is egter ook vasgestel dat mense nie groot behoefte het aan liggaamlikheid nie en nie begerig is om mee te werk aan die voorbereiding en aanbidding van erediensdienste nie.

In Hoofstuk 5 is die insigte verkry uit die literatuurstudie en die empiriese ondersoek, beskryf. Verskeie verdere navorsingsmoontlikhede is uitgewys en daar is aangetoon dat die **Gereformeerde liturgie**, met verryking deur ander media, steeds oor die drakrag beskik om die toepaslike Christusgebeure in die Paassiklus singewend te verkonkretiseer in die wêreld van erediensgangers.

Sleutelwoorde

Kommunikatiewe handeling, evangelie, Gereformeerde liturgie, samevoegingsliturgie, antropologies, ervaring, simbole, rituele, ritualiteit, Paassiklus.

SUMMARY

A practical-theological investigation into the use of Liturgical Symbols and Rituals during the Easter Season

by **JSP Uys**

Study leader: Prof CJA Vos

Department: Practical Theology

Degree: DD

This research paper has been prepared against a background of an apparent lack of symbols and rituals in Reformed services of worship. Chapter 1 deals with the importance of symbols and rituals in light of the demands of changing times. It has furthermore been suggested that the Dutch Reformed Church (“DRC”) has a particular problem with the use of symbols and rituals during the Easter Season. The central hypothesis has been formulated as follows:

“In the Reformed liturgy it is necessary that the use of liturgical symbols and rituals be adapted to be presented in a way, meaningful and relevant in the world of churchgoers.”

Chapter 2 describes the **Practical Theological** grounds on which the study is based. It has been demonstrated that Practical Theology is a theological science in its own right. The use of liturgy as a communications medium in the proclamation of the gospel allows liturgical symbols and rituals to claim their rightful place. The formulation of liturgical practice must also be determined by and within the background of the local religious community.

The outcome of the study of relevant literature is set out in Chapter 3. The **Reformed liturgical tradition**, when adapted to the demands of changing times, allows for the use of liturgical symbols and rituals during the **Easter Season** in a concrete form. Liturgy, including all **verbal and non verbal liturgical actions**, finds its place as a **communicative medium in evangelical** services. The communications media of the 21st century serve as strong carriers for the formation of liturgy. The traditional Reformed liturgy

is enriched by **an amalgamated liturgy that** is the result of a unique process based on the similar use of symbols and rituals by the various traditional religious groupings. Ritualism is the term used to describe liturgical acts. Symbols and rituals are used as the communication tools to translate the relevance of liturgy into modern life. The Easter Season, with its inherent Christian content, is an ideal opportunity for the use of ritualism. The liturgical symbols and rituals used during Easter must be based on sound Biblical and theological grounds and must be focused on **God and the religious requirements of mankind**. The maximum use of **modern multimedia** is necessary out of respect for the **experience of the worshipper**. The **experiences and the senses** of man, however, must be accessed under the **guidance of the Holy Spirit**.

As the church is essentially outwardly directed, the *missio Dei* must play its rightful role in the formation of the liturgy.

At the end of Chapter 3, a theological theory is put forward suggesting a new and unique proposal on the possible use of symbols and rituals in the Easter Season.

Based on a **questionnaire**, in which the **needs and attitudes of worshippers** were tested empirically, Chapter 4 indicates that in general their needs are adequately catered for by the current liturgical practices of the Easter Season. However it has also been established that the people do not have a great need for physical symbolism and neither are they keen to become involved in the preparation for or delivery of worship services.

Chapter 5 sets out the insights gained from the study of literature and the empirical investigation. It is indicated that the **Reformed liturgy**, enriched by other media, still has the ability to bring the message of the relevant Christian events of Easter into the world of the worshipper in a meaningful way.

Keywords

Communication, proclamation of the gospel, Reformed liturgy, amalgamated liturgy, experience, symbols, rituals, rituality needs, attitude, Easter Season.

HOOFSTUK EEN

1. INLEIDING

1.1 Agtergrond

1.1.1 Oorsig van die veld

Die Gereformeerde erediens is redelik arm aan simbole en rituele en word dikwels eerder gekenmerk deur 'n klem op die kognitiewe hoor en verstaan van die Woord van God (Wepener & Müller 2001:480-492 en Oskamp 2001:18-22). Neem 'n mens verder die erediens in die Nederduitse Gereformeerde Kerk (hierna genoem die NGK), soos dit afspeel gedurende die kerkjaar in oënskou, is die waarneming van die navorser die volgende:

- Eredienste vind plaas in óf 'n sterk gestruktureerde amper formalistiese styl óf in 'n sterk ongestruktureerde informele styl;
- die Kerssiklus en die Pinkstersiklus kry meer aandag as die Paassiklus; en
- hoewel daar oor die algemeen gedurende die Paassiklus heelwat aandag gegee word aan die lyding en sterwe van Jesus, kry die opstandingsgebeure relatief min aandag.

Volgens Burger (1995:72-73) is 'n '*coram Deo*'-lewe, 'n sterk motief van die Reformasie, maar om volhardend 'voor' God te leef, is 'n moeilik volhoubare saak. Simbole en rituele kan daarom 'n belangrike rol vervul as

"middele" tot volhoubare ervaring van die teenwoordigheid van God. In die NGK het rituele lank nie tot hulle reg gekom nie, aangesien die Woord en die amp soveel klem gedra het dat daar dikwels nie plek oor was vir simbole en rituele nie. In dié proses het die bedoeling van die ritueel om mense te help om die misterie of geheimenis van God beter te verstaan, skade gelei. Burger (1995:73) onderstreep die waarde van simbole en rituele soos volg:

“Soos die Woord en woorde ons help om dit wat van God verstaan kan word, te hoor, te begryp en te ontvang, so wil die simbole en rituele ons help om ook dit van God wat ons nie goed verstaan nie, te ‘sien’, te aanbid en te ontvang.”

Hierdie navorsing streef daarna om te bewys dat simbole en rituele nie tot hul reg kom nie. Dit is egter nie waar dat dit totaal afwesig is in die Gereformeerde geloofstradisie nie. Strauss (1994:149) wys daarop dat dit 'n ongebalanseerde standpunt is om te beweer dat enige simboliek in die Gereformeerde erediens ontbreek.

Hanekom (1995:10-11) ondersoek in sy navorsing die probleem of die geskrewe en gesproke woord nie beperkinge het ten einde geloof effektief te kommunikeer en te vorm nie. Hy wys daarop dat die geskrewe **Woord** binne die Gereformeerde tradisie nog altyd hoog waardeur is, maar dat dit 'n vraag is of verbale vorms van religieuse uitdrukking genoegsaam is om die rykdom en omvang van die Christelike geloof aan 'n moderne gesekulariseerde mens oor te dra.

Die gesekulariseerde mens van die 21ste eeu word toenemend blootgestel

aan ander media as die gesproke en geskrewe media. Televisie, video, film en ander nieverbale boodskapdraers kommunikeer in die sekulêre omgewing met 'n kommunikasiekrag wat gesproke en geskrewe middele oortref. In die lig hiervan moet die hedendaagse liturgie die krag van nieverbale kommunikasie maksimaal ontgin (vgl. Babin 1991:29-38 en Simpson 1994:167).

Hanekom (1995:13) laat hom soos volg uit oor die stand van simbole en rituele in die Gereformeerde geloofstradisie :

“Simbole en rituele speel, alhoewel lank reeds nie meer formeel nie, steeds 'n rol binne Gereformeerde kringe en by name die NGK. Aangesien besinning hieromtrent feitlik nie bestaan nie, vind die proses egter ongekontroleerd plaas en kan niemand met sekerheid sê wat ons huidige simbole en rituele kommunikeer nie”.

Hierdie stand van sake soos wat Hanekom dit konstateer, is verbeter met die navorsing en ontwikkeling van die 'Leesrooster' en gepaardgaande 'Preekstudies met liturgiese voorstelle' deur BUVTON en die 'Woordwyser' met gepaardgaande 'eksegetiese en liturgiese riglyne' deur INVENTO. Genoemde hulpmiddels sluit aan by die kerkjaar en verduidelik telkens die betekenis van feeste in die kerkjaar. Daar word ook gefokus op die konkrete toepassing van simbole en rituele (Nel 2004:63-121; Bester 2004b:68-70, 107-108). Ander navorsing wat op hierdie terrein gedoen is – soos Viljoen (2003) - help ook in die daarstel van 'n liturgiese model vir die gebruik van simbole en rituele. Die vermoede bestaan egter dat die gebruik van simbole en rituele in die eredienste van die NGK steeds nie 'n regmatige plek het nie veral wat die Paassiklus betref.

Hierdie navorsing wil aansluit by Marcel Barnard (2000:5), (vgl. Vos 2005a:176) wat onder liturgiek verstaan: 'de wetenskap van christelike riten en simbole.' Dit gaan dus om 'n sogenoemde 'breër' siening van simbole en rituele wat ruimte daarvoor laat dat alle liturgiese handeling gesien kan word as simbole en rituele.

Met so 'n 'breër' definisie van simbole en rituele is dit nie heeltemal reg om van simboliese en rituele armoede te praat nie. Dit is beter om te verwys na liturgiese armoede. Dit beteken dat hoewel die Gereformeerde liturgie deurgaans oor die potensiaal beskik vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus, dit nie altyd so ingeklee en aangebied word dat erediensgangers op konkrete, relevante en kreatiewe wyse onder die indruk kom van toepaslike liturgiese momente nie.

Die Gereformeerde geloofstradisie het onder andere as 'n soort reaksie teen die Rooms-Katolieke beeldeverering, ten regte en ten onregte, weggedoen met sommige simbole en rituele. Die inkleding van die Gereformeerde erediens het egter van die vroegste tye af voortdurend ruimte gelaat vir die visuele en rituele belewenis van die teenwoordigheid van God (Wheeler 2003:348-369). Die kansel as aanduiding van die sentraliteit van die Woord, die Kanselbybel, kanselklede met teksverse daarop, gewyde orrelmusiek, die sakramente van die Doop en die Nagmaal, stilgebed en die sing van 'n intreelied voordat 'n erediens begin, die Houtkruis en die Christus Monogram dien as voorbeelde hiervan (Strauss 1994:149-150).

Weens die wye gebruik van liturgiese rituele en simbole, is daar vir die doel van hierdie navorsing besluit om die navorsing af te grens tot die sogenoemde 'Paassiklus'. Hierdie keuse is egter nie lukraak gemaak nie. Dit is gebore uit 'n passie by die navorser en 'n jarelange soeke na groter singewing aan die Paasgebeure gedurende die kerkjaar. Die navorser is ook daarvan oortuig dat die liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie tot hul reg kom in die Gereformeerde tradisie nie.

1.1.2 Behoefte aan navorsing op hierdie terrein

1.1.2.1 Belangrikheid van Simbole en Rituele

Simbole en rituele speel 'n belangrike rol in mense se lewens. Sweet (1998:82- 83) gebruik die volgende verhaal om aan te toon hoe belangrik die verlede is, deurdat dit hoop gee in die hede. Die verhaal dui ook aan hoe belangrik simbole en rituele vir mense kan wees.

“In the early days of the Tennessee Valley Project (TVA), a dilapidated log homestead had to be abandoned to make room for a lake behind the dam. A new home on the hillside had already been erected for the cabin's poor Appalachian family, but they refused to move into their beautiful new split-level ranch ("splanch," as they called it).

The day of the flooding arrived, but still the family refused to move. As the bulldozers were brought in, the Appalachian family brought out their shotguns. No amount of legal brandishings or bulldozer menacings would budge this family from their cabin.

Then someone from the TVA decided to try one last-ditch effort to end the stalemate. They called in a social worker to talk with the family and find out what the problem was. "We ain't goin' anywhere" the family announced to the social worker. "Nobody can make us. We're not budging no matter how many threats you make or how rundown our little cabin may look to you!"

The social worker pleaded, "Help me to explain to the authorities why you won't move into your beautiful new home."

"See that fire over there?" the man asked, pointing to a blazing fire in the primitive hearth of the log cottage. "My grandpa built that fire over a hundred years ago," the man explained. "He never let it go out, for he had no matches and it was a long way to a neighbor's. Then my pa tended the fire, and since he died, I've tended it. None of us ever let it die, and I ain't a-goin' to move away now and let grandpa's fire go out!"

This gave the social worker an idea. She arranged for a large apple butter kettle to be delivered to the home. She explained to the family that they could scoop up the live coals from the fire and carry them to the new home where they would then be poured out and fresh kindling added. In this way grandpa's fire need never go out. Would this be acceptable?

This Appalachian family huddled, and then agreed to move from their shack in the hollow to the new home on the hillside. But they wouldn't budge - until they could take with them the fire of their ancestors."

Die belangrikheid van simbole en rituele, ook in die Gereformeerde liturgie, noodsaak voortdurende navorsing. Die nuwe millenium met sy gepaardgaande ontwikkeling van kommunikasiemedia maak die veld oop vir die aanwending van 'n verskeidenheid van rituele en simbole ter wille van singewing in mense se lewens. Die kommunikasie van geloofsvormende inhoude word verryk deur die aanwending van nieverbale handeling en objekte. Dit is ook reeds bewys dat verbale kommunikasie maar 'n klein deel uitmaak van die totale kommunikasieproses (Armstrong 1993:25; Nel 2001:41 en Viljoen 2003:115).

1.1.2.2 Die eis van die tyd

Die tyd waarin ons tans leef, word verskillend getipeer en geïnterpreteer. Daar bestaan ook nie eenstemmigheid oor die verskillende tiperinge en wat bedoel word met terme soos moderniteit, postmodernisme en postmoderniteit nie (Crouch 2003:70-71; Janse van Rensburg 2000:34 en Pieterse 2002:78-79). Vir die doel van hierdie studie word aanvaar dat die Latynse uitdrukking '*tempora mutantur et nos, mutamur in illis*' geld. Tye verander en mense verander daarmee saam (vgl. Sweet 2003a:17). Turner (1974:24) stel dit soos volg: "*the social world is a world in becoming, not a world in being.*" Hoe die **Evangelie** in verband gebring word met die tyd of konteks waarin mense leef, is bepalend vir 'n prakties-teologiese ondersoek (vgl. Sweet 2003a:13 en Vos 2005b:289-299).

Die tyd waarin geleef word is oorgangstyd (Burger 1995:22-38 en Turner, 1974:23-59) en dit kan dien as instrument vir vernuwing. Die soeke na singewing in omstandighede vorm 'n integrale deel van oorgangstye.

Gemeenskappe is ook nie stagnant nie, maar dinamies. Turner (1974:32) beskryf hierdie ‘wêreld-in-wording’ soos volg:

“With my conviction as to the dynamic character of social relations I saw movement as much as structure, persistence as much as change, indeed, persistence as a striking aspect of change. I saw people interacting, and, as day succeeded day, the consequences of their interactions.”

Veranderende tye bied interaktiewe vernuwingsgeleenthede en beskik oor die inherente vernuwingskrag wat eie is aan ‘n Gereformeerde identiteit en waarop hierdie navorsing voortbou. Volgens Viljoen (2003:125-126) behoort kommunikasie in die postmoderne wêreld spesifieke sake soos veelsintuiglikheid, regterbreinstimulusse, verrekening van die transendente, nieverbale kommunikasie, die mens se vermoë tot verbeelding en herinnering, relasionele kommunikasie, die aanspreek van die totale mens en deelname te omarm. Die konteks van die heersende tyd word sodoende ernstig geneem (vgl. Vos 2005b:298). Die heersende tyd moet egter in samehang met die Bybelse *kairos* wat dui op ‘n bepaalde tyd, deur God bepaal (Louw en Nida 1988:625), gesien word as gebruikseleenthede vir liturgiese simbole en rituele as geloofsvormende instrumente in God se hand. Sodoende word geskikte geleenthede raakgesien vir die duidelike kommunikasie van bepaalde inhoude soos die lyding, kruis, dood, begrafnis en opstanding van Jesus Christus. ‘n Sensitieweit vir hierdie kairosgeleenthede skep die ruimte vir simbole en rituele as dialogies-kommunikatiewe instrumente vir ‘n betekenisvolle kommunikasie van die evangelie (Viljoen 2003:122).

Die eis van die tyd dui ook in die rigting van die kerkjaar waartydens ruimte geskep word vir die viering van die groot daad van God in die mens se lewe. Die hantering van die kerkjaar met verskillende siklusse vra grondige besinning (Bothma:2004). Wanneer die kerkjaar, en hier by name die Paassiklus, aan die orde kom, word daar by verre nie genoeg gemaak van hierdie uiters belangrike siklus in die kerkjaar nie. Vos en Pieterse (1997: 144) verwoord dit soos volg:

"Alhoewel die kerkjaar gewoonlik op ons kerke se jaarprogramme aangegee word, is daar tog predikante wat nie altyd daarby hou nie. Ook die liturgiese skat van liederes, veral gesange, rondom die geboorte van Christus, sy lyding, sterwe en opstanding, hemelvaart en pinkster word dan nie behoorlik benut nie."

Hierdie beskrywing van Vos en Pieterse is in sekere sin net so van toepassing op die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

1.2 Probleemstelling

1.2.1 Inleidende kritiese vrae

Die vertrekpunt vir hierdie navorsing is dat die oënskynlike liturgiese armoede gedurende die Paassiklus in die NGK, dringend vra na die konkretisering van bestaande liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus en dat die soeke na nuwe relevante en eietydse rituele en simbole vir die Paasliturgiese gestimuleer word.

Wepener en Müller (2001:481) wys daarop dat die *Sola Scriptura* in 'n tipies Protestantse erediens nougeset gehoorsaam word, maar gaan verder:

"Ritualiteit/liturgie as betrokke by die basale menslike kategorie van eksistensie, die mens as liggaam en siel met al sy of haar sintuie, word in baie gemeentes elke Sondag grootliks genegeer."

Die volgende vrae vloei voort uit die veronderstelde probleem dat liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie tot hul reg kom nie:

- Watter eise stel tye van reorganisasie in die Suid-Afrikaanse samelewing aan die liturgie? (Burger 1995:13)
- Watter eise stel die tyd waarin geleef word aan die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus?
- Kom die sakramente, Doop en Nagmaal, as liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, tot hul reg?
- Wat is die behoefte van erediensgangers aan die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus?
- In watter mate is die behoeftes van erediensgangers rigtinggewend vir die erediens en in watter mate spreek liturgiese simbole en rituele daardie behoeftes aan?

- Word die erediens nie verskraal as daar te veel klem gelê word op '*praise and worship*' en prediking ten koste van simbole en rituele en 'n meer omvattende inkleding van die liturgie nie?
- Hoe uitvoerbaar is die gebruikmaking van simbole en rituele?
- Is net die liturg verantwoordelik vir simbole en rituele? Wat is die moontlikheid van spanbetrokkenheid in hierdie verband?
- Hoe kom die hele saak van ideaal en werklikheid aan die bod?
- Hoeveel plek gee ons aan die werk van die Gees en hoe doen ons dit?
- Word daar genoeg klem geplaas op die gebeure soos versimboliseer in die Paassiklus?
- Is daar voldoende tradisionele rituele en simbole wat vandag nog bruikbaar is vir die liturgie in die Paassiklus?
- Kan nuwe eietydse liturgiese rituele en simbole vir gebruik in die Paassiklus ontwerp word?
- Kan kontemporêre simbole en rituele in die erediens gebruik word?
- Hoe kan multimedia gebruik word om konkrete gestalte te gee aan liturgiese simbole en rituele in die Gereformeerde erediens?

- Hoe word prakties gestalte gegee aan nieverbale kommunikasie?
- Hoe word liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus antropologies begrond en bedien?

Hierdie lys vrae beskryf die veld nog nie skerp genoeg nie en daarom behoort die navorsingsprobleem nader omskryf te word.

1.2.2 Probleemvrae

1.2.2.1 Verdere uiteensetting van die probleem

'n Ondersoek na die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus werk nie net met die veronderstelling dat daar 'n probleem bestaan in die aanwending van liturgiese simbole en rituele in die NGK nie, maar ook met die voorveronderstelling dat die spesifieke Christusgebeure soos versimboliseer deur die Paassiklus, nie genoeg beklemtoon en relevant gevier word in die Gereformeerde erediens nie.

Die 21ste eeu is 'n tydperk waarin toenemend gesoek word na konkrete singewing aan die persoonlike geloofsbelewenis, en daarom is navorsing in hierdie verband van groot belang. Geloofsgemeenskappe het die verantwoordelikheid en die uitdaging om met integriteit ruimte te skep vir 'n sinvolle liturgiese belewenis van die Christusgebeure.

Die bogenoemde bespreking verklaar nog nie die probleem met die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus duidelik genoeg nie.

Die sentrale rol wat die lewe en werk van Jesus Christus in die Nuwe Testament speel, plaas die Paassiklus en verwante simbole en rituele in die kern van hierdie navorsing. Die kruis en opstanding van Jesus beklee kernstatus in die Paassiklus en daarom behoort die Paassiklus met gepaardgaande inhoude, tot sy reg te kom in die lewe van enige geloofsgemeenskap. Of dit in die praktyk wel gebeur, is een van die vrae waarop hierdie navorsing wil antwoord (Smit 1983:7-8 en Du Toit 2000:129-160).

Smit (1983:8) beskryf dit as 'n verleentheid dat daar in die prediking so min aandag gegee word aan die Pase en maak die volgende gevolgtrekking:

“Hierdie verleentheid in die prediking is egter maar net die simptoom van 'n veel dieperliggende saak, naamlik dat die opstanding in die geheel van die Christelike lewe en denke (of teologie) eweneens nie die sentrale rol speel wat dit skynbaar behoort te hê nie”.

Hoewel Smit se bydrae meer spesifiek toegespits is op prediking oor die Pase, is dit *mutatis mutandis* van toepassing op die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

Dit is duidelik dat daar 'n definitiewe behoefte aan dié navorsing is. Weens die eise van die veranderende tye moet die kerk 'n nuwe rol vervul. Dit is ook by lidmate so dat daar 'n toenemende behoefte is aan 'n singewende beleving van hulle godsdiens, en ook 'n behoefte is aan 'n sinvolle inkleding van die liturgie tydens die Paassiklus.

Die navorser van hierdie studie is van die oortuiging dat hierdie ondersoek 'n bydrae in hierdie verband kan lewer.

1.2.2.2 Nadere omskrywing van die probleemvraag

Hierdie navorsing fokus op die veronderstelling dat daar 'n behoefte by erediensgangers in die NGK is aan 'n sinvolle en konkrete belewenis van God se teenwoordigheid soos vergestalt in die singewende gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, maar dat daar waarskynlik nie daarin geslaag word om die evangelie konkreet en spesifiek in hierdie verband te kommunikeer nie. Die bestaande tradisionele rituele en simbole is óf ontoereikend óf word nie maksimaal benut nie. Daar is ook vir die Paassiklus 'n gebrek aan eietydse liturgiese simbole en rituele.

Die **probleemvraag** moes beperk of duidelik omgrens word ten einde die ondersoek haalbaar te maak. Die **navorsingsprobleem** word dus samevattend verwoord in die vermoede dat:

- daar in die NGK 'n probleem bestaan ten opsigte van die gebruik van liturgiese simbole en rituele gedurende die Paassiklus. Die Christusgebeure soos versimboliseer in die Paassiklus word waarskynlik nie singewend genoeg in liturgiese simbole en rituele verkonkretiseer nie;
- die bestaande tradisioneel toepaslike liturgiese rituele en simbole vir die Paassiklus is nie voldoende nie en/of word nie optimaal gebruik nie;

- nuwe liturgiese rituele en simbole vir gebruik in die Paassiklus nie ontwikkel word nie;
- erediens sangers se spesifieke behoeftes waarskynlik nie voldoende verreken word in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie;
- 'n basisteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie bestaan óf nie voldoende is nie.

In die lig van die bogenoemde navorsingsprobleem is die volgende stellings nodig:

- 'n Verbeterde basis- en praktykteorie sal die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die NGK gedurende die Paassiklus stimuleer.
- 'n Kwantitatiewe ondersoek by 'n verteenwoordigende groep erediensgangers behoort lig te werp op die behoefte aan liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.
- Die empiriese gegewens wat verkry is uit bogenoemde ondersoek behoort by te dra tot 'n verstelde praktykteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

1.3 Navorsingsdoel

Hierdie navorsing wil 'n bydrae maak tot 'n gewysigde teorievorming vir die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus en voorstelle maak vir 'n bruikbare praktykteorie.

Die doel van hierdie navorsing is om:

- te probeer vasstel of liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus tot hul reg kom in die Gereformeerde erediens;
- voorstelle te maak hoe die tradisionele liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus 'n regmatige staanplek kan behou in die 21ste-eeuse Gereformeerde erediens; en
- nuwe aanwendingsmoontlikhede vir liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, wat aanpas by die hedendaagse milieu en eise van die tyd, te ondersoek.

Lukken (in Barnard & Post, 2001:21) merk in hierdie verband op: *"Ingrijpende veranderingen in het sociale, politieke of economische leven hebben onontkoombaar hun weerslag op de gestalte van religie. Juist door de nieuwe beleving van het seculiere ontstaan er in onze cultuur grote verschuivingen in de beleving van het sacrale. Nieuwe rituele vormgevingen blijken nodig, juist omdat rituelen alles van doen hebben met de doorgang naar het sacrale. Het heeft dan ook weinig zin bij het verloren gaan van bepaalde rituele praktijken louter en alleen te streven naar restauratie."*

Die prakties-teologiese vertrekpunte vir hierdie studie sal gedoen word aan die hand van relevante navorsingsliteratuur en daar sal ook gepoog word om die relevante ontwikkeling in die akademiese gesprek rondom wat Praktiese Teologie is, toepasbaar te maak op die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus (Hoofstuk 2).

'n Verdere literatuurstudie rakende die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus sal in Hoofstuk 3 gedoen word ten einde 'n basis- en praktykteorie te formuleer vir die liturgiese gebruik van rituele en simbole in die Paassiklus in die NGK. Hierdie proses is soos Nell (1996:9) dit stel: “'n hermeneutiese aktiwiteit waar verstaan en begryp sentraal staan”.

In Hoofstuk 4 word die huidige stand van en behoefte aan liturgiese simbole en rituele empiries getoets. Ten einde die studie 'n haalbare projek te maak en omdat hierdie navorsingsprojek gedeeltelik deur die navorser se werkgever geborg word, is besluit om te fokus op die plaaslike gemeente van die navorser. Die doelwit is om 'n verteenwoordigende steekproef van lidmate te betrek by 'n kwantitatiewe vraelys. Hieruit sal dan sekere wetenskaplike gevolgtrekkings vir die verstelling van die praktykteorie gemaak kan word.

Die ondersoek beoog om 'n verstelde praktykteorie vir die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die NGK gedurende die Paassiklus daar te stel. In Hoofstuk 5 sal moontlikhede in hierdie verband uitgewys word.

1.4 Hipoteses

1.4.1 Inleiding

'n Hipotese is 'n stelling wat 'n vermeende verband of verskil tussen twee of meer verskynsels of veranderlikes postuleer (Mouton & Marais 1992:137). Mouton en Marais (1992:162) gaan verder deur daarop te wys dat dit nie 'n unieke wetenskaplike verskynsel is dat mense vermoedens het oor die samehang tussen verskillende verskynsels nie. Wat egter volgens hulle die onderskeidende vraag is, is of vermoedens, oftewel hipoteses, toetsbaar is, met ander woorde in watter mate so 'n hipotese as reg of verkeerd aangetoon kan word. Daarom dien hipoteses as goed gefundeerde, direkte, sinvolle vermoedens en is die doel van die navorsing om die geformuleerde hipotese of hipoteses as waar of vals te bewys.

"What do you expect to find through your research? An hypothesis is essentially an informed hunch or expectation which helps to focus research on an issue or a series of issues which are central to the research question" (Carroll, Dudley & McKinney 1986: 154).

1.4.2 Hipotesestelling

In die lig van wat reeds gesê is, dien die volgende stelling as 'n **sentrale hipotese**:

- In die Gereformeerde liturgie is dit noodsaaklik dat die gebruik van liturgiese simbole en rituele gedurende die Paassiklus aangepas word

om die toepaslike Christusgebeure singewend te verkonkretiseer in die wêreld van erediensgangers.

Hierdie sentrale hipotese kry soos volg konkreet gestalte:

- Die doelgerigte inrigting van die Paasliturgie en die gebruikmaking van toepaslike rituele en simbole behoort die bestaande probleem te verlig en te verbeter.
- Die implimentering van 'n meer omvattende of wyer definiëring van simbole en rituele (Barnard, 2000:5) behoort 'n beter praktyk van optimale liturgiese benutting te bewerkstellig.
- Eredienste wat verryk word uit verskillende liturgiese tradisies sal lei tot 'n groter inklusiwiteit en beter verstaan van die Paasgebeure.
- Tradisionele Paassimbole en -rituele moet kontemporêr ingeklee word vir die sinvolle eietydse aanwending daarvan.
- Die aanwending van eietydse liturgiese rituele en simbole vir die Paassiklus moet gestimuleer word.
- Multimedia moet as hulpmiddels gebruik word vir die bevordering van die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus.
- Eredienste moet in ooreenstemming met die resultate van die kommunikasiewetenskappe nie net verbaal nie, maar ook nieverbaal beter kommunikeer.

- Liturgiese Paassimbole en -rituele moet ook antropologies begrond en bedien word.

1.5 Vertrekpunt en metodologie

1.5.1 Basiese uitgangspunte

Hoewel daar by teoloë aksentverskille is, is daar groot eenstemmigheid om die Praktiese Teologie te sien as kommunikatiewe handelingsteorie in diens van die evangelie. Hierdie metodologiese paradigma word verwoord deur eksponente soos Furet (1982; 1987), Van der Ven (1993), Bäumlner (1984), Heitink (1993), Pieterse (1993) en Mette (2005). Vergelyk Louw (1998b:61), Nel (2001b:3) en Nell (1996:19).

Die probleemvraag wat in die ondersoek onder die vergrootglas geplaas word is die liturgiese handeling in die Paassiklus. Dit gaan oor die kommunikasie van die spesifieke Christusgebeure soos dit konkreet vergestalt word in die Paassiklus. Die kruisdood en opstanding van Jesus Christus moet singewend aan die hoorder gekommunikeer word. Dit is niks anders as 'kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie' nie (Pieterse 1993:2).

Dingemans (1991:16) laat hom soos volg oor Praktiese Teologie uit:

"Praktische theologie is een zelfstandige theologie-discipline, die de praxis van het geloof en van geloofsgemeenschappen bestudeert. Met name richt de praktische theologie zich op de praxis van het christelijke geloven en leven, zoals zich dat voordoet in de kerkelijke geloofsgemeenschappen."

In die Christelike gemeente gaan dit dus oor die evangelie van Jesus Christus wat deur die Bybel en die Christelike tradisie gehoor is en dus gevier word in die liturgie (Dingemans 1996:56-57).

In hierdie ondersoek word die Gereformeerde *Sola Scriptura*, *Sola Gratia* en *Sola Fide* beginsels gehandhaaf met inagneming van die kommunikatiewe en narratiewe aard van die Woord.

Louw (1998b: 61) verstaan teologie as:

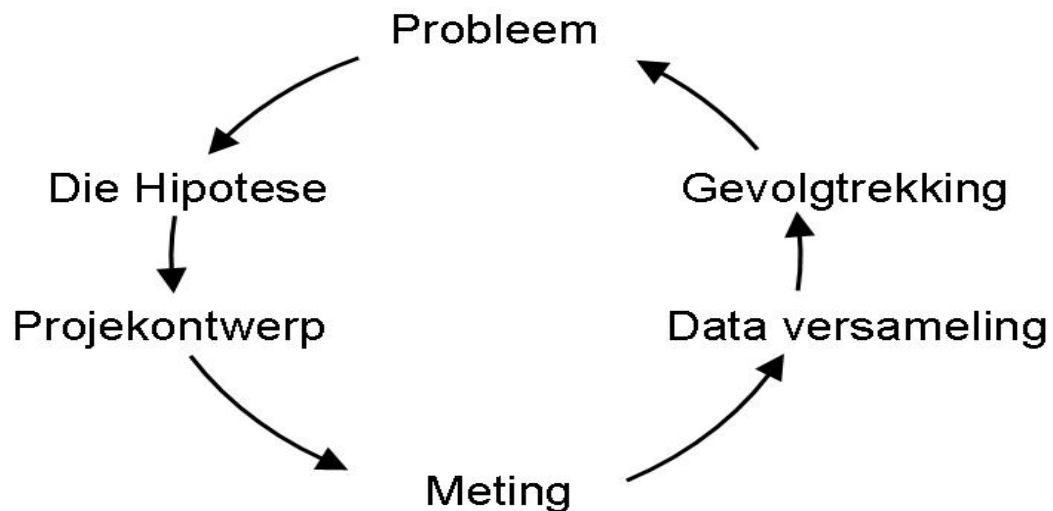
- ***Fides quaerens intellectum***: geloof wat soek om op 'n redelike basis te verstaan. Dit is die gesistematiseerde bestudering (refleksie), (*scientia*) en interpretasie (vertolking) van die sin van die God-mens-ontmoeting soos verstaan in die openbaring en die Christelike geloofstradisie (geloofstaal) vanuit die Christelike perspektief van geloofstoewyding (*sapientia*) binne kontekste van menslike selfverstaan en verskillende lewensverbande;
- ***Fides quaerens verbum***: geloof wat soek na maniere van kommunikasie, diskoers en struktuurgewing van die evangelie; en
- ***Fides quaerens actum***: geloof wat soek na regte maniere van doen.

In hierdie navorsing word daar gewerk met geloofsverstaan, refleksie en interpretasie van die Christelike tradisie en hier by name die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Paassimbole en -rituele

dien as struktuurdraers van die evangelie. Hoe suksesvol hierdie struktuurdraers uitdrukking gee aan die evangelie en in watter mate simbole en rituele selfverstaan en geloofstoewyding versterk, is van belang. Daarom wil die ondersoek langs die induktiewe weg (waarneming - beskrywing - analise - refleksie - handelingsuggesties) soek om op **‘redelike basis te verstaan’** of die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus tot hul reg kom of nie. Aan die hand van probleemformulering en hipotesestelling wil die navorsing waarneem en ervaar wat in die praktyk gebeur, en dan intepreter en evalueer om, indien nodig, 'n verstellde praktykteorie voor te stel. Die navorsing wil ook **‘maniere van kommunikasie van die evangelie’** en **‘maniere van doen’** ontgin. Dit staan bekend as die sogenoemde hermeneutiese weg (Heitink 1993:225-228).

In hierdie navorsing sal daar gesoek word na maniere om die evangelie sinvol te kommunikeer. Ter wille van 'n afgrensing van die navorsingsprojek word gefokus op die handelingveld van die erediens, maar dan die inrigting daarvan gedurende die Paasiklus.

Carrol, Dudley en McKinney (1986:153-155) bied 'n eenvoudige uiteensetting van die sikliese aard van navorsing aan (Figuur 1 hieronder). Hierdie uiteensetting is vir die onderhawige ondersoek van belang omdat dit die siklus van die navorsingsproses duidelik uitbeeld.

Figuur 1 : Sikliese Navorsingsproses (Carroll, Dudley & McKinney 1986: 154)

1.5.2 Basis- en Praktykteorieë

Hierdie navorsing stuur weg van 'n digotomistiese tweedeling van basis- en praktykteorie, maar verreken steeds die bestaan daarvan, asook 'n voortdurende wisselwerking tussen die teorie en praktyk. Volgens Sweet (2000b:xvii) gaan dit om "*First Century Passion for the 21st Century World*". Nadat hy “...a back-to-the-future methodology of movement that is simultaneously backward and forward” verwoord het (2000b:xvi) sluit hy aan by Stott (1992) se begrip '*double listening*' wat met die een oor luister na God se Woord en met die ander oor na God se Wêreld. Sweet (2000b:xvi) gaan verder en skryf:

"The greatest symbol for the inherent 'doubleness' of the Christian faith is the cross: the intersection of the horizontal and the vertical, the overlap of the divine on the human, the interface of the ancient and the future. A cross Christianity, a faith that is both aincient and future, both historical and contemporary...." (vgl. Webber 2004a:30-31)

Enige basis- of praktykteorie sal nie anders kan as om historiese ankers te behou en ook nuwe maniere van doen voor te stel nie. In hierdie studie oor die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus spreek dit duidelik dat daar deurgaans rekening gehou sal moet word met die Christusgebeure terwyl na nuwe weë gesoek word.

Aansluitend by Dingemans (1996:9) wil die navorser poog om tot 'n eie teologiese verantwoording te kom oor die belangrike saak van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Dingemans (1996:9) verwoord dit soos volg:

“heb ik een poging gedaan om mijn eigen manier van doen binnen de praktische theologie te verantwoorden.”

1.6 Afbakening van navorsing

Die navorsing sal beperk word tot die liturgie as wetenskap van Christelike rite en simbole, toegespits op die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus. Die ondersoek sal empiries beperk word tot die plaaslike NGK-gemeente van die navorser. Die navorsingsresultate behoort ook waarde te hê vir ander geloofsgemeenskappe.

1.7 Aktualiteit

Barnard (1994:177) sê dat simbole en simboolhandelinge deel is van ons menswees en van ons spreke en handel. Geen mens en gemeenskap kan lewe en funksioneer sonder simboolhandelinge nie. In aansluiting hierby

konstateer Vos (1996a:53) dat 'n samelewing sonder ritusse sy identiteit verloor.

Bogenoemde stellings plaas die onderhawige navorsing in die middelpunt van aktualiteit. Waar mense in ons eeu leef binne die konteks van oormatige mediablootstelling en waar die tradisionele “woordkommunikasie” nie meer kan meeding met ander moderne maniere van kommunikasie nie, is daar bepaald behoefte aan singewende nieverbale kommunikasiemiddele.

Wanneer Mead (1994:117) skryf oor die transformasie van gemeentes vir die toekoms, gebruik hy die beelde van die herbouing van die mure van Jerusalem en die restorasie van die tempel. Volgens hom gaan dit in die hart van die gemeente oor die diep gesprek tussen God en sy mense. Daarom is liturgiese vernuwing belangriker as die verbetering van die institusionele raamwerk, opleiding van personeel, voedingsprogramme of behuising vir die armes.

Mead (1994:117) verwoord dit soos volg: *“The life of worship and prayer is absolutely first. It is not an optional extra. That is the difficult message from scripture for us.”*

Die belangrikheid van sinvolle eredienste spreek amper vanself. 'n Liturgie sonder die gebruik van konkrete simbole en rituele wat in eenvoud die mens se behoeftes aan 'n belewenis van die teenwoordigheid van God aanspreek, is kwalik voorstelbaar.

Met inagneming van die kritiese relevansie van die Christusgebeure vir die mens van vandag, is die aktualiteit van die sinvolle gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus feitlik voor die hand liggend.

1.8 Ontwerp

Die ontwerp en struktuur van hierdie ondersoek lyk soos volg:

- In Hoofstuk Een word die agtergrond, probleemstelling, navorsingshipotese, asook die vertrekpunte en metodologie geskets.
- In Hoofstuk Twee word die teologiese metodologie verder verduidelik.
- Na aanleiding van 'n literatuurstudie beskryf Hoofstuk Drie die begrippe liturgie, simbole, rituele en die Paassiklus en ontwerp 'n prakties-teologiese basisteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.
- In Hoofstuk Vier word die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus empiries getoets.
- In Hoofstuk Vyf word die resultate van Hoofstukke 3 en 4 geïntegreer tot die aanbieding van 'n verstellde praktykteorie.

HOOFSTUK TWEE

2. PRAKTIES-TEOLOGIESE VERTREKPUNTE

2.1 Inleiding

Sonder duidelike teologiese vertrekpunte sou hierdie navorsingsprojek geen koers hê nie. Dit is noodsaaklik dat die navorsing binne 'n bepaalde raamwerk geplaas word. Die navorsing is 'n prakties-teologiese ondersoek na die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Die doel van hierdie hoofstuk is nie om die Praktiese Teologie volledig te definieer nie. Nell (1996:19) het reeds in sy navorsing duidelik aangetoon dat werke soos die van Browning, Heitink, Pieterse, Van der Ven, Arens, Burger, Heyns en Pieterse asook Dingemans wat die geskiedenis, teorie, metodes en handelingsvelde van die Praktiese Teologie beskryf, die lig gesien het.

Die verskillende benaderings tot die Praktiese Teologie in Suid-Afrika, te wete die diakoniologiese (konfessionele), die handelingswetenskaplike (kommunikatiewe), kontekstuele en feministiese benaderings is reeds beskryf en verklaar (Burger 1991b en Viljoen 2003:8-13).

Nel (2001b:3-7) stel dit duidelik dat die metodologie van die Praktiese Teologie in 'n nuwe publikasie nie verantwoord hoef te word nie, maar dat 'n metodologiese verantwoording in soverre dit 'n bepaalde publikasie raak, nodig is. Hy wys ook daarop dat hoewel praktiese teoloë nie noodwendig metodologies eenders dink nie, daar tog 'n mate van berusting in die metodologiese stryd aangebreek het. Hy sluit hom aan by die groot stroom van denke wat metodologies langs die weg van die kommunikatiewe handelingsteorie opereer.

In die lig hiervan is 'n kort begripsverklaring nodig van wat met Praktiese Teologie bedoel word asook wat die betekenis daarvan is vir 'n navorsingsprojek soos hierdie.

In hierdie hoofstuk word die toepaslike prakties-teologiese vertrekpunte waarbinne die onderhawige navorsing plaasvind, in aansluiting by wat reeds in Hoofstuk 1 gesê is, verder beskryf en verklaar. Die klem van wat met Praktiese Teologie as vakdissipline bedoel word, word telkens bespreek. Sodoende kan die metodologiese vertrekpunte van die navorsing beter verstaan word.

2.2 Wat word bedoel met Praktiese Teologie as vakdissipline?

2.2.1 Praktiese Teologie is 'n TEOLOGIESE wetenskap

In die loop van die geskiedenis het die praxis van die Praktiese Teologie op verskillende maniere gestalte gekry. Homiletiek, kategetiek en pastorale sorg het die basis gevorm van die Praktiese Teologie. Die prediking is ervaar as die hart van die Protestantse geloofsgemeenskap en daarom was daar 'n oorheersende klem op die homilitiek (Dingemans 1996:16-17). Die gevaar is egter dat dit tot 'n bepaalde teologiese armoede in die liturgie kan lei. In die erediens gedurende die Paassiklus behoort verkondigingsinhoude toegespits op die Christusgebeure, konkreet gestalte te kry in die totale liturgie. Dit gaan om die uitdra van die boodskap van verlossing wat God in Christus uit genade aan die wêreld gee. In hierdie verband wys Dingemans (1996:79-105) in sy beskrywing van die ontwikkeling van Praktiese Teologie as teologiese wetenskap, daarop dat kerke hulleself verstaan het as

'pleisterplaatsen' van Christus in die wêreld met die opdrag om die boodskap van die evangelie deur te gee en die bevrydende handeling van Christus voort te sit tot diens van mense. Hiervolgens staan Christus sentraal as die eerste gestalte van die Woord van God. Word hierdie uitgangspunt verryk met 'n regmatige klem op die werk van die Heilige Gees, kom dit voor asof dit die ideale beeld skep van Praktiese Teologie as TEOLOGIESE wetenskap. Dingemans (1996:83) beskryf die feit dat die Heilige Gees uitgaan van die Vader en die Seun soos volg:

“In de praktijk van gemeente en gelovigen is de Heilige Geest werkzaam. Niet als een algemeen-religieuze geest, maar als de Geest die uitgaat van de Vader en de Zoon. Het gaat om de Geest van Christus, die op een historische wijze doorwerkt in de wêreld via de geschiedenis en de tradisie van de kerk.”

Burger (1991b:84-85) wys daarop dat die Praktiese Teologie die heilswerk van die Heilige Gees in die wêreld reflekteer. Volgens Heyns en Pieterse (1990:4) gaan dit in teologie oor God en kan teologie beskryf word as die wetenskaplike bestudering van mense se geloof in God en mense se geloofsuitsprake oor God. Elkeen wat besig is met 'n prakties-teologiese ondersoek sal hierdie teologiese gerigtheid nêrens uit die oog kan verloor nie. Wanneer dit handel oor 'n belangrike veld soos die liturgie en 'n breër siening daarvan wat simboliese en rituele handeling insluit, moet daar deeglik daarvan kennis neem dat dit gaan oor God en sy handeling met mense.

Hendriks (2004:23) se gebruik van die begrip '*Doing theology*' kom handig te pas in 'n ondersoek soos hierdie. Simbolies/skematies stel hy sy konsep

Teologie gaan oor God, die onderskeiding van sy wil vir 'n bepaalde geloofsgemeenskap op 'n spesifieke tyd en plek, die interpretasie van die Skrif en tradisie en die toepassing daarvan in die heersende konteks, die aktiewe betrokkenheid van mense in die kerk en die gemeenskap as reaksie op die teenwoordigheid van die Drie-enige, missionêre God en 'n gerigtheid op die toekomstige volmaakte werklikheid van sy Koninkryk wat reeds in die hede 'n realiteit is (Hendriks 2000:24-34).

Teologie vind volgens Hendriks (2000:34) plaas in en deur die basiese bedieninge van die geloofsgemeenskap, byvoorbeeld:

- aanbidding (leiturgia)
- diens (diakonia)
- gemeenskap (koinonia)
- getuienis (marturia)
- prediking (kerugma)
- onderrig (didaskalia)
- administrasie (kubernesis)
- pastorale sorg (paraklesis)
- geregtigheid (dikaiosune)
- ekumene (oikonomia)

Die relevansie van Hendriks se bydrae en die insigte van Dingemans en Burger vir hierdie navorsing lê daarin dat dit die teologiese gerigtheid van die Praktiese Teologie goed ontvou in 'n verrekening van die totale werk van God Drie-enig in en deur die lewe van mense. Uiteraard sal die gebruik van

liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet rekening hou met hierdie vertrekpunt.

In die NGK was daar nog altyd sterk klem gelê op die primaat van die prediking as modus vir die Woordverkondiging. Die belangrikheid van Woordverkondiging binne 'n Gereformeerde geloofstradisie kan nooit prysgegee word nie. Hierdie ondersoek wil die belangrikheid van die Woord as norm handhaaf. Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet deurgaans stewig geanker bly in die Woord. Daar moet egter gewaak word teen 'n verskraling van die Woordverkondiging tot die modus van prediking alleen, want dan word die Gereformeerde liturgie met sy ryk potensiaal van die verkondiging van die Christusgebeure soos vergestalt in die Paassiklus, ernstig gestrem.

Burger (1999a:12-13) wys daarop dat groter aandag aan die liturgie op geen manier mag lei tot die verwaarlosing van die prediking nie, want as dit gebeur, verloor Gereformeerdes die kern van hul erfenis. Die Woord en die prediking staan sentraal in 'n Gereformeerde erediens.

Die gestelde hipoteses in hierdie ondersoek werk nogtans met die veronderstelling dat die huidige Gereformeerde erediens kan verval in 'n verskraling tot '*Praise*' en '*Worship*' en prediking. So 'n verskraling van die liturgie verloor volgens die navorser uit die oog dat daar ook ander modi vir die verkondiging van die Woord is. Die sinvolle gebruik van liturgiese simbole en rituele kan hierdie verskraling substansieel teëwerk.

As die liturgie die **teologiese** vertrekpunt met 'n regmatige fokus op God-Drie-enig as uitgangspunt gebruik, bring dit mee dat liturgiese elemente

verryk kan word met teologiese momente (simbole en rituele in die Paassiklus). Dit lei tot 'n sterker '*coram Deo*'-ervaring en gee aanleiding tot 'n groter moontlikheid vir 'n singewende lewensverandering by die erediensganger.

2.2.2 Praktiese Teologie is 'n teologiese WETENSKAP

'n Wetenskaplike ondersoek is vir enige prakties-teologiese ondersoek van groot belang. Sonder sodanige vertrekpunt verloor die navorsing sy geloofwaardigheid. Mouton (In Garbers 1996:16-17) dui die begrip 'wetenskap' tweesydig aan. “**Enersyds** dui dit op 'n sekere korpus van kennis wat mettertyd ontwikkel het en wat sekere eienskappe het, byvoorbeeld geldigheid, interne samehang, verklaringswaarde en bruikbaarheid. **Andersyds** verwys wetenskap volgens Mouton na sekere aktiwiteite soos tipiese vorme van wetenskaplike ondersoek, probleemidentifisering, data-insameling, eksperimentering, analise, interpretasie en die toetsing van bevindings.

Bogenoemde tweesydigse aanduiding van wetenskap geld ook Praktiese Teologie as wetenskap. Praktiese teologie hou hom besig met 'n “korpus van kennis” en aktiwiteite soos “probleemidentifisering, data-insameling, analise en interpretasie”.

Heyns en Pieterse (1990:11) stel dit soos volg: “Praktiese Teologie is 'n wetenskap omdat dit 'n eie studieveld het, eie prakties-teologiese teorieë vorm en wetenskaplike metodes gebruik.”

In hierdie ondersoek handel dit oor 'n bepaalde geïdentifiseerde probleem (liturgiese simbole en rituele wat nie tot hul reg kom in die Paassiklus nie),

die insameling en analisering van data in hierdie verband en die interpretasie hiervan in die lig van die “korpus van kennis” wat verkry is uit die onderhawige literatuurstudie. Hierdie studie is 'n wetenskaplike ondersoek na 'n bepaalde probleem en die verskaffing van moontlike wetenskaplike oplossings vir die probleem. Geen wetenskap kan egter los staan van die werklikheid nie en daarom sal die voortdurende verband tussen teorie en praxis aangedui moet word (Heyns en Pieterse 1990:11). Heitink (1993:18) verwys na 'de empirisch-georiënteerde teologiese teorie'. Wanneer teorieë, paradigmas, konsepte en definisies in hierdie ondersoek beskryf en verklaar word, sal dit deurgaans ge-anker wees aan teologiese teorieë verkry uit die “korpus van kennis” en die empiriese werklikheid.

"Een praktische teologie, die haar uitgangspunt kiest in de ervaringswêreld van mense en de situasie van kerk en sameleving, wordt echter wel degelijk gekenmerk door een wijze van theorievorming, die empirische gegevens volledig serieus neemt, van daaruit denkt en met het oog daarop haar teorie ontwikkelt" (Heitink 1993:19).

Heyns en Pieterse (1990:35) wys daarop dat die teorie en praxis, wat in 'n bipolarêre spanningsverhouding tot mekaar staan, die belangrikste gereedskap van die Praktiese Teologie is. Onder 1.5.2 hierbo is reeds genoem dat hierdie ondersoek wegstuur van 'n digotomistiese tweedeling van teorie-praktyk (vgl. ook Müller 1996:1). Daar sal dus nie 'n waterdigte skeiding kan wees tussen die beskrywing en verklaring van 'n basisteorie en 'n praktykteorie nie, en daar sal in die beskrywing van die basisteorie raakpunte met die praktykteorie uitgewys word en omgekeerd.

Saam met Dingemans (1996:103) kan gesê word dat dit gaan oor die beskrywing of analise van die praxis wat rekening hou met die ‘in die

praxis-geïmpliseerde' teologie. Dit behels die beskrywing en analise van gegewens uit die historiese agtergrond van 'n ontwikkelde praxis. In hierdie beskrywing en analise speel die sosiale verhoudings tussen mense 'n ewe belangrike rol as tekste, verhale, simbole, rites, waardes, reëls en teologiese oorwegings.

In hierdie ondersoek handel dit dus oor 'n tweërlei praxisbegrip. Daar is bemiddeling van die Christelike geloof met die gebruikmaking van liturgiese simbole en rituele wat toepaslik is op die Paassiklus (praxis 1) in die praxis van die moderne samelewing (praxis 2), (vgl. Heitink 1993:19).

2.2.3 Praktiese Teologie is 'n KOMMUNIKATIEWE HANDELINGS- WETENSKAP

Onder 1.5.1 is reeds gesê dat die uitgangspunte van hierdie navorsing aansluit by 'n kommunikatiewe handelingswetenskaplike benadering. Bäumlér (1984:19) se gebruik van die term 'kommunikative Gemeindepraxis' is verhelderend. Vir hom gaan dit oor die kommunikasie van die evangelie. Nadat hy taamlik breedvoerig aandag gegee het aan sleuteltekste in die Pauliniese literatuur, kom hy tot die volgende gevolgtrekking:

"Damit sind Grundstrukturen kommunikativer Gemeindepraxis freigelegt, die ihre letzte christologische Begründung darin finden, dass der sich in der Gemeinde manifestierende Kosmokrator Christus kein anderer ist als der für die Rechtfertigung der Gottlosen gekreuzigte Jesus von Nazareth. Seine Herrschaft manifestiert sich in der kommunikativen Praxis der dienenden Gemeinde" (1984:29-30).

Volgens Heyns en Pieterse (1990:14) word in die Praktiese Teologie krities nagedink oor dit wat in die gemeente gebeur en oor die geloofshandeling van mense in die gemeente en in die samelewing. Pieterse (1993:2) sluit by Firet (1987) aan as dit vir hom in Praktiese Teologie spesifiek gaan om die kommunikasie van die evangelie in verskillende situasies met verskillende handeling soos prediking, viering van die heil in die erediens, pastorale sorg, kerklike onderrig, diens (diakonia), gemeentebou, ensovoorts.

In die liturgie gaan dit om die geloofshandeling van mense wat op kommunikatiewe wyse gestalte gee aan die evangelie. Die uitdaging vir liturgiese vernuwing is om kontemporêr en konkreet uitdrukking te gee aan die kommunikatiewe aard van die erediens. Hiermee saam moet die liturgiese elemente, verkry uit die Paassiklus-inhoude, in berekening gebring word om 'n sinvolle geheel te vorm.

Hierdie navorsing is ingestel op 'n verbeterde praxis wat die kommunikasie van die evangelie bevorder deur die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Die geweldige ontwikkeling van die media in die laat twintigste eeu sal eksponensieel toeneem in die 21ste eeu. Die 21ste-eeuse erediensganger se blootstelling aan die massamedia bring hom of haar met 'n bepaalde verwagting na die erediens. Die verpakking van die Christus evangelie sal dus nie noodwendig dieselfde kan bly as in vorige eras nie. Tradisionele sowel as kontemporêre simbole en rituele kan na die oordeel van die navorser dien as 'kommunikasieverpakkings'. Liturge sal hulself moet verbind tot 'n konkrete en kreatiewe kommunikasie van die evangelie.

Babin (1991:70) stel dit so:

"In the media age, it is not just the functioning of religious education itself that is called on to change. Even the presentation of the message must be modified. By presentation, I mean not only the wrapping affecting the external form but also the lines of force determining Christian calling and the focal point that is at their center and point of summation. Through the development of this presentation, the 'thoughts of the heart [of God] are passed on from generation to generation.' Presentation means, in other words, making present. In light of this, I would say that the center of the Christian message is communication. As educators in faith, what we have to transmit in words and deeds is, above all, communication."

2.2.4 Praktiese Teologie is teologie in KONTEKS

Hierdie navorsing is gerig op die ondersoek na die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus in die **NGK** en nie in ander kerke nie. Die analise van die bestaande praxis is gerig op 'n bepaalde geloofsgemeenskap soos dit konkreet gestalte aanneem in **een plaaslike gemeente** van die NGK. Hierdie 'kontekstualiteit' word soos volg bevestig deur Dingemans (1991:16):

"De Praktische Theologie is per definitie situationeel bepaald. Ze richt zich op een bepaald veld. We starten niet in een abstracte opvatting over geloof of kerk. Ook niet in een bepaalde theologie of ideologie. Maar in de concrete praxis van een bepaalde kerk- of geloofsgemeenschap."

Wanneer daar as resultaat van die navorsing 'n gewysigde praktykteorie voorgestel word, behoort dit volgens die navorser ook waarde te hê vir ander soortgelyke geloofsgemeenskappe. Die rede hiervoor lê daarin opgesluit dat die navorsing aansluit by 'n korpus van reeds bestaande navorsing en kennis en in die lig van die feit dat die liturgie van 'n bepaalde geloofsgemeenskap binne 'n groter stroom van Gereformeerde tradisie funksioneer.

'n Verdere implikasie van die kontekstueel-teologiese wetenskapsbeoefening is dat die geloofsgemeenskap in die huidige westerse samelewing funksioneer as 'n tussenganger tussen die oorgelewerde Christelike tradisie en die huidige situasie. In die moderne samelewing word die Woord gehoor, geïnterpreteer en prakties aan gestalte gegee.

Die konteks word ook uitgebrei sodat die gemeente as geloofsgemeenskap en as getuie van die evangelie, nie net na binne gerig funksioneer nie, (die Sondagerediens met liederes, gebede, Skriflesings, meditasies, sakramente en die preek waarin die verhouding tussen die Christelike tradisie en die gemeente direk ervaar en beleef word), maar ook 'n roeping het tot 'n taak in die konteks van 'n bepaalde samelewing en binne die kultuur van 'n bepaalde tyd (Dingemans 1996:21). Daar behoort dus in die Praktiese Teologie 'n wetenskaplike refleksie te wees op die terrein van die liturgiek en die homiletiek asook besinning op die funksionering van die kerkdienste van gemeentelêde binne 'n bepaalde kultuur.

Wanneer liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gebruik word, kan dit volgens die navorser bydra tot die bevordering van 'n gemeente se visie en

doelstellings. As sodanige visie en doelstellings daarop ingestel is om die gemeente te motiveer tot kwalitatiewe (na binne gerigte) en kwantitatiewe (na buite gerigte) groei, sal toepaslike simbole en rituele uiteraard ook kontekstueel gedrewe wees. Op hierdie wyse word voldoen aan die eis tot verrekening van die konteks van 'n bepaalde samelewing en kultuur.

2.3 Verantwoording

In hierdie ondersoek gaan dit om die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Die opgestane Jesus kan nie verkondig word sonder inagneming van die gekruisigde Jesus nie. Die opstanding van Jesus staan in die kader van diens aan die mensdom. Die navorser sal poog om aan te toon dat die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie tot hulle reg kom nie. Anders gestel, dat die dienende opstandingsgebeure nie genoegsaam gedra word deur 'n sinvolle gebruikmaking van toepaslike liturgiese simbole en rituele nie.

Die volgende uitgangspunte geld vir hierdie ondersoek:

- Hoewel ander metodologiese uitgangspunte belangrike bydraes lewer vir teorie en praktyk, vereenselwig die navorser hom met die hoofstroom van teoloë wat Praktiese Teologie as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie sien (vgl. 1.5.1 hierbo). Hierdie omskrywing laat genoeg ruimte vir 'n krities verantwoordelike beoefening van die Praktiese Teologie en laat die belangrikheid van teks (Woord, tradisie en teorieë) en konteks (konkrete situasie, mense en hul behoeftes) tot hul reg kom.

- Die verhouding teorie-praxis is belangrik en die navorser onderskryf die feit dat dit gaan om 'n wisselwerkende bipolêre verhouding (vgl. Heyns en Pieterse 1990:34 en Heitink 1993:148).
- 'n Bestaande praxis (die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus of dan praxis 1) sal ondersoek word om in 'n proses van beskrywing, verklaring en analise van basisteorieë en praktykteorieë te kom by 'n verstellde praxis (praxis 2) (vgl. Pieterse 1993:174-175).
- Dit gaan om die kommunikasie van die evangelie in die Paassiklus deur middel van die gebruik van liturgiese simbole en rituele. Die doelwit sal deurgaans wees om 'n verbeterde basis en praktykteorie te bereik.

2.4 Samevatting

Elkeen van die genoemde fokuspunte in die Praktiese Teologie lewer 'n bepaalde bydrae tot 'n beter verstaan van die betrokke ondersoek. Wie navorsing wil doen oor die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus sal noodwendig rekening moet hou met die 'teologies wetenskaplike' aard van die werk wat gedoen word. Hierby inbegrepe dien die uitgangspunt van 'n deeglike begroning vir 'die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus' in die Woord met deeglike verrekening van die Drie-enige God en sy handeling met die mens. Met die Woord as norm moet daar rekening gehou word met die kommunikatiewe aard van liturgiese simbole en rituele. 'n Ernstige verrekening van die ervarings-

matigheid en die belangrike rol van die konteks en gepaardgaande verhouding teorie-praxis plaas die navorsing in die brandpunt van aktualiteit.

Dit handel dus in hierdie navorsing oor Praktiese Teologie as 'n empiries-wetenskaplik teologiese vak met 'n eie identiteit waar kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie bestudeer word. Daar word 'n studie gemaak van die ontmoetingsgestaltes van God en mens, en mens en mens, asook die oordrag en opbou van die Christelike geloof in kerk en samelewing. Hierdie studie behoort die pastorale praxis te bevorder in die lig van die eskatologiese dimensie van die koninkryk van God (Pieterse 1993:52).

HOOFSTUK DRIE

3. DIE GEBRUIK VAN LITURGIESE SIMBOLE EN RITUELE IN DIE PAASSIKLUS

3.1 Inleiding

Om 'n teologiese basisteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paasliturgie te ontwerp vra 'n duidelike begripsverklaring van wat in so teorie ter sprake is. Ter wille van groter duidelikheid, fokus hierdie hoofstuk onderskeidelik op **liturgie, simbole, rituele** en die **Paassiklus**. Die **gebruik** van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus sal beskryf en verklaar word ten einde 'n bruikbare teologiese teorie daarvoor te ontwerp.

Navorsing wat gedoen is oor simbole en rituele (Hanekom:1995 en Viljoen 2003) het volledig aandag gegee aan die verstaan en betekenis van die begrippe ter sprake. Hierdie ondersoek bou voort op bestaande navorsing en is ingestel op die toepassing van bestaande teologiese teorieë en die uitbreiding daarvan met die oog op die Paassiklus.

Daar is heelwat werke wat aandag gee aan die fundering en begripsverklaring van wat onder simbole en rituele verstaan word (Barnard 1994, Barnard & Post 2001, Vos 1996a en Vos & Pieterse 1997). Hierdie navorsing fokus nie op die volledige beskrywing van wat verstaan word onder simbole en rituele en liturgie nie, maar wil eerder die bestaande navorsing aanwend tot verheldering en 'n verdere omskrywing van die gebruik daarvan in die Paassiklus.

Volgens Dingemans (1996:56-57) handel dit in die Praktiese Teologie oor die praxis van die Christelike gemeente wat die evangelie van Jesus Christus langs die weg van die Bybel en die Christelike tradisie gehoor het en dit vier in die erediens. Die handeling van die Christelike gemeente berus op die lang geskiedenis van 'n interpretasie en toepassing van die boodskap van die evangelie. Tekste, interpretasies, interpretasie-netwerke, simbole en rituele en ontwikkelde vormgewing, sowel as persoonlike interpretasies en belewenisse, speel 'n groot rol in hierdie proses. Wat die analise van hierdie handeling betref spreek Dingemans (1996:57) hom soos volg uit:

“Voor de analyse daarvan bieden hermeneutische (Ricoeur) en cultureel-antropologiese (Geertz) benaderingswijzen de beste mogelijkheden.”

Dingemans se omskrywing van Praktiese Teologie bring die volgende winste vir die betrokke ondersoek na vore:

- Dit beklemtoon die praxis van die Christelike gemeente wat die evangelie van Jesus in die Bybel en deur die Christelike tradisie hoor en dit onder andere vier in die liturgie.
- Die rol wat simbole en rituele speel in die handeling van die Christelike gemeente word in fokus gebring.

Hiermee kry die Bybel en die Christelike tradisie onmiddellik staanplek in die ondersoek. Dieselfde geld ook die liturgie en simbole en rituele as integrale deel van die liturgie.

Sweet (2000b:154-155) argumenteer dat die rasonale liniêre nalatenskap van die Verligting met meer absolute waardes, nie noodwendig afgespeel

hoef te word teen 'n nuwere ervaringsgerigte benadering met minder absolute waardes tot die evangelie nie. Hy maak dan die volgende opmerking wat vir hierdie navorsing 'n kardinale uitgangspunt bly:

"One absolute remains absolute. That absolute is Jesus: the Way, the Truth, the Life" (2000a:155)

Sekere basiese uitgangspunte soos die belangrikheid van die Skrif, tradisie en konteks is reeds in Hoofstuk twee gedebateer. Die Paassiklus aksentueer die geïnkarnearde en opgestane Jesus as die mees prominente figuur, as die hoofkarakter wie se bestaan gevier word in die betrokke tyd. Die liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus sal daarom alleenlik 'n sukses wees as die kollig daardeur val op die Jesus van die Bybel. In hierdie ondersoek waarin die primêre fokus op die Paasliturgie val, is die sentraliteit van Jesus Christus se kruis en opstanding ankeruitgangspunte.

Ter wille van 'n beter begripsverklaring sal die navorser vervolgens aantoon waaroor dit gaan in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

3.2 Die gebruik van LITURGIESE Simbole en Rituele in die Paassiklus

3.2.1 Agtergrond

Hierdie navorsing sou die gebruik van simbole en rituele in die algemeen kon ondersoek. Dit was egter uit die staanspoor nie die skopus van die navorser nie. Die voorwetenskaplike waarneming van 'n bestaande probleem het van meet af verband gehou met die gebruik van rituele en simbole in die

erediens en dan spesifiek gedurende die Paassiklus. Sonder om die wiel te herontdek is dit noodsaaklik om te verstaan hoe lyk die liturgie waarin die gebruik van simbole en rituele vir die doel van hierdie ondersoek ingebed is.

Die erediens word in die Nuwe Testament hoofsaaklik aangedui as die 'samekoms' van die geloofsgemeenskap (vgl. Barnard 1981:58, Strauss 1994:5-8 en Vos & Pieterse 1997:6). In hierdie studie word die term '*liturgie*' meestal gebruik. Die navorser oordeel dat die term '*samekoms*' te algemeen is. Die argument sou ook aangevoer kan word dat daar in 'samekoms' meer lê as net die erediens. Elke erediens is 'n samekoms maar elke samekoms van die geloofsgemeenskap is nie erediens nie. Die geskiedkundige ontwikkeling van die erediens het ook meegebring dat bepaalde liturgiese elemente toenemend deel geword het van dit wat 'n bepaalde samekoms tipeer as erediens. Hierdie navorsing fokus op die Gereformeerde liturgie, maar is ook begerig om by die liturgie van ander geloofstradisies te gaan kers opsteek en die waarde daarvan vir die Gereformeerde liturgie aan te wend. Geen liturgie vind immers in isolasie plaas nie. Die Gereformeerde liturgie het gedurende die 20ste eeu uitgebreide ontwikkeling ondergaan. Hierdie ontwikkeling was die gevolg van 'n reaksie op faktore soos mobiliteit en die bewustheid van die aanbiddingspatrone van ander geloofstradisies (Falconer 2003:142).

Dit gaan in hierdie studie om bepaalde verbale en nieverbale liturgiese handeling. Dit gaan ook om die kommunikasiemoontlikhede van hierdie handeling soos dit gestalte kry in rituele en simbole. Die teologiese term '*liturgie*' is sterk gevestig in die akademies-teologiese gesprek. Om daarom af te wyk van 'n sodanig tradisionele teologiese term sal eerder verwarrend

as verhelderend wees. Daar moet egter daarop gewys word dat die term ‘*worship*’ in die Engelse literatuur gebruik word om, afhangend van die konteks, die erediens as geheel, of die sang, as dit gaan oor ‘*praise and worship*’, aan te dui. In hierdie studie word die term ‘*worship*’ vertaal met ‘*aanbidding*’ as aanduiding van die totale aanbiddingsgeleentheid soos dit plaasvind in die erediens (Webber 2001).

Die geskiedkundige ontwikkeling van liturgie dui van die vroegste tye af daarop dat dit die diens van die gemeente op ‘n bepaalde manier verwoord (Barnard 2001:90, Viljoen 2003:31-33 en Vos & Pieterse 1997:4-13). Liturgie dien as voertuig vir die gemeente om konkreet gestalte te gee aan die vertikale ontmoeting met God, toewyding aan Hom en horisontale betrokkenheid by medegelowiges en mense wat nog buite die kring van die geloofsgemeenskap staan. Daarom sal liturgie in die 21ste eeu in inklusiewe taal (verbaal en nieverbaal) gestalte moet gee aan vertikale en horisontale kommunikatiewe gebeure, waarin God die eer ontvang en die medemens gedien word. Dit is deel van hierdie navorsing se doelwitte om sodanige inklusiwiteit uit te druk deur gebruikmaking van toepaslike simbole en rituele. Die realisering van inklusiewe vertikale en horisontale kommunikasiegebeure is slegs moontlik langs die weg van die inrigting van die erediens as ‘n ontmoetingsgebeurtenis. Hierdie ontmoetingsgebeurtenis is nie ‘n ‘eenrigting’-saak nie. Dit is eerder ‘n besondere gebeurtenis waarin God en mens, en mens en mens mekaar ontmoet. So ontstaan ‘n dialoog waarin liturgiese taal ‘n rol speel. In hierdie dialoog moet alle betrokkenes met respek behandel word sodat in die ontmoeting woorde van lewe kan opklink (Vos & Pieterse 1997:7 en Dijk 2001:397-399).

Wanneer 'n ondersoek gedoen word na die gebruik van liturgiese rituele en simbole moet in gedagte gehou word dat dit gaan om bepaalde geloofshandeling van bepaalde geloofsgemeenskappe. Die konkrete uitdrukking van hulle belewenis van die teenwoordigheid van die lewende Here is ter sprake. Omdat dit gaan oor die sinvolle gebruik van liturgiese rituele en simbole sal die 'samekoms' (erediens) van die geloofsgemeenskap noodwendig ter sprake kom. Hierdie 'samekoms' is saam met die handeling wat plaasvind tydens spesifieke samekomste, naamlik eredienste gedurende die Paassiklus, deel van die onderwerp van hierdie navorsing. Strauss (1994:6) beskryf liturgie soos volg:

"Liturgie dui op die struktuur of raamwerk waarbinne die gebeure in die erediens vorm aanneem. Dit is egter meer as dit. Die hele dinamiese gebeure van God en gemeente wat saamkom, word met die term aangedui."

Die simboliese en rituele waarde van die erediens kom daarin navore dat die samekoms van deelnemende persone die mees basiese simbool van Christelike aanbidding konstitueer. Alle ander simbole en simboliese handeling van die liturgie hang in die eerste plek af van die spesifieke samekoms van die gemeente vir hul '*leitourgia*' (Lathrop 1999:21).

Die onderhawige navorsing wil ondersoek instel na hoe die Paasgebeure, soos uitgedruk in bepaalde toepaslike rituele en simbole, vorm aanneem en 'n regmatige staanplek kry in die erediens as spesifieke samekoms van die gemeente.

3.2.2 Gereformeerde liturgie

3.2.2.1 Vertrekpunt

Die navorser vind homself uit die aard van sy opleiding en praktykervaring tuis binne die Gereformeerde liturgie en daarom word die ondersoek toegespits op 'n geloofsgemeenskap met sodanige uitgangspunte. Dit is egter ook een van die uitgangspunte van hierdie studie om te gaan put uit ander geloofstradisies. Webber het ten minste vier boeke geskryf oor wat hy '*Blended Worship*' noem (1994; 2000; 1998; 2001). Hierdie navorsing sal die winste van die konsep '*Blended Worship*' beskryf, verklaar en die toepassing daarvan in die praktyk toets. Daar is ook nog meer resente werke soos die van Kimball (2004) wat vanuit 'n '*evangelical*' agtergrond werk met aanbidding wat 'n nuwe generasie aanspreek.

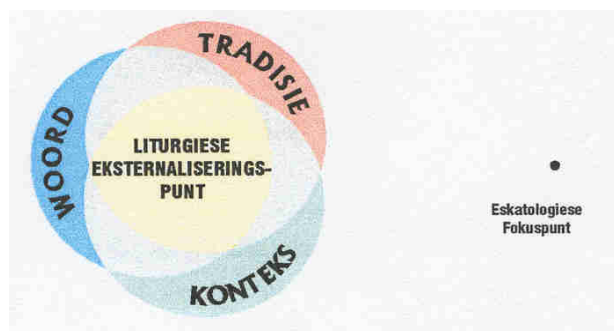
Hoewel liturgie vanuit 'n Gereformeerde agtergrond op sekere punte sterk sal verskil van voorstelle uit ander geloofstradisies, is die navorser daarvan oortuig dat heelwat heil te vind is daarin om by ander tradisies te gaan leer. In die lig hiervan sal die navorsingsresultate ook waarde toevoeg tot ander geloofstradisies. Volgens Nicol (2000:108) 'staan 'n egte Gereformeerde kerk daarvoor oop om deur ander invloede verryk te word'. Die ondersoek sal egter toegespits bly op die genoemde geloofstradisie soos dit konkrete gestalte kry in die NGK.

Voortdurende reformasie is kenmerkend van die Gereformeerde liturgie wat oor die jare gestalte aangeneem het en steeds aangetref word in die samekomste van die geloofsgemeenskap. 'n Herwaardering en vernuwing van die Gereformeerde liturgie is noodsaaklik. Gedurende die

middelvyftigerjare was daar in Nederland gematigde vernuwing wat sterk vasgehou het aan 'Gereformeerde erfgoed'. Daar was ook 'n meer radikale vernuwing wat die erediens wou plaas in 'n breër samelewingskonteks. Hiervolgens moes die Gereformeerde erediens met 'n fokus op die prediking, sterker aansluit by moderne lewensvorme. Verdere vernuwingspogings het die erediens geplaas in 'n breër kerklike, ekumeniese kader. Op grond hiervan is gesoek na elemente wat die verskillende kerklike tradisies met mekaar kon verbind (vgl. De Jong 1996:188-189).

Hoewel De Jong se navorsing die Gereformeerde erediens in Nederland in die oog het, is bogenoemde in die volgende opsigte van waarde in die NGK:

- 'n Band met die Gereformeerde tradisie is onverhandelbaar en bly deurgaans deel van die uitgangspunt van hierdie ondersoek.
- 'n Liturgie wat nie aansluit by moderne lewensvorme nie, het nie konkrete betekenis vir die mens van die 21ste eeu nie. Bester (2000) het in sy navorsing 'n model uitgewerk waarvolgens drie energiebronne deurgaans meewerk in liturgievorming. Die drie bronne is die Skrif, tradisie en konteks (vgl. Bester 2000:21). Skematies sien hierdie model soos volg daar uit (Figuur 3 hieronder):

Figuur 3 : 'Drie-bronneteorie vir Liturgievorming' (Bester 2000:29)

Die waarde en toepaslikheid van Bester se drie-bronneteorie vir hierdie navorsing lê daarin opgesluit dat daar deurgaans in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus rekening gehou behoort te word met die Skrif, die tradisie en die konteks.

- Liturgie moet ook soek na 'n soort 'ekumene' waaronder verstaan word die sinvolle gebruik van elemente uit verskillende kerklike tradisies (vgl. Hanekom 1995:145 en Viljoen 2003:51-53).

Dit sou maklik wees om te sê dat dit in hierdie ondersoek oor '*Gereformeerde liturgie*' gaan. Die verwysingsraamwerk waarbinne gewerk word, sou met hierdie uitgangspunt kort en klaar omskryf kon wees. Wat egter onder '*Gereformeerde liturgie*' verstaan en toegepas word, verteenwoordig nie noodwendig 'n bepaalde eenvormige beskouing of hantering daarvan nie. Die rede hiervoor kan toegeskryf word aan die subjektiewe gebruikmaking van Gereformeerdheid as fundering vir bepaalde standpunte (Viljoen 2003:44 en Nicol 2000:96-109).

Na die mening van die navorser is daar ook nie noodwendig eenstemmigheid oor die Gereformeerde liturgie nie. Die hedendaagse Gereformeerde liturgie vertoon 'n ryke verskeidenheid wat wissel van 'n losse, ongebonde en vrye aanbieding aan die een kant en 'n sterk formele orde aan die ander kant (vgl. Brink & Witvliet 2003:337).

Hierdie ondersoek sluit aan by Strauss (1994:96-98) se gevolgtrekking wat lig werp op die Gereformeerde erediens as ontmoeting tussen God en mens met klem op die Woord, Gebed en Sakramente asook die aktiewe deelname

van die lidmate en God se inisiatief in die ontmoetingsgebeure. Dit wil 'n verdere tree gee om in aanvulling by bestaande navorsing ook 'n teologiese liturgiese teorie vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus te ontwerp.

Die ondersoek hou rekening met wat Burger (1999a:1-22 en 2001:54-126), (vgl. Viljoen 2003:44-51) beskryf as die vyf dryfvere van die Gereformeerde tradisie en die implikasies daarvan vir die liturgie tydens die Paassiklus.

Hierdie dryfvere is:

- om te lewe voor die oë van God. (*'coram Deo'*).
- gebonde aan die Woord. (*'Sola Scriptura'*)
- gerig op die lewe. (*'vocatio'*)
- bewus van ons swakheid en God se genade. (*'sola fide'* en *'sola gratia'*); en
- in die krag van die Gees en tot eer van God. (*'soli Deo Gloria'*).

Van der Merwe (1995:5) dui die hulp aan mense om in verhouding met die Here te leef, aan as die kern van die gemeente se bediening. Toegespits op die onderhawige studie dui hierdie dryfveer op 'n totale gerigtheid op God in die liturgie. Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus speel af in God se teenwoordigheid (*'coram Deo'*) en daarom sal die suksesvolle gebruik van simbole en rituele in die erediens daarvan afhang of dit 'n bewustheid op die rasonale sowel as emosionele vlak kweek van **'God is hier teenwoordig'**. Hierdie dryfveer aksentueer die aanbiddingsaard van alle liturgie (Burger 1999a:11). Elke simbool of ritueel wat in die erediens gebruik word, kan daaraan getoets word of dit 'n *'coram Deo'*-lewe bevorder.

Vir Gereformeerdes is dit primêr dat die lewende God Homself in sy **Woord** bekendmaak aan die mens en hulle ontdek wie Hy is. Deur sy Woord neem Hy besit van mense en vernuwe en heilig hulle. (Burger 2001:74). In die liturgie kom God deur sy Woord en Gees na die mens (Webber 2001:3). Vir gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus is gebondenheid aan die Woord deurslaggewend. Die ontginning van toepaslike Bybelsgefundeerde Paassimbole en rituele gee uitdrukking aan ‘n teologiese verwysingsraamwerk van *‘First Century Passion for the 21st Century World’*. (Sweet 2000b:xvii) en *“..... a back-to-the-future methodology of movement that is simultaneously backward and forward”* (Sweet 2000b:xvi) (vgl. 1.5.1 hierbo).

Die lewende God roep gelowiges nie uit die wêreld weg nie, maar wil hulle lei tot ‘n **gerigtheid op die lewe**. Gelowiges leef nie net in die teenwoordigheid van God nie. Hulle leef ook met Hom in die wêreld. Die wêreldbevestigende en lewensreddende strekking van die Christelike geloof mag nie in die erediens ontbreek nie. Toepaslike liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet relevant en eietydse uitdrukking gee aan die Christen se *‘vocatio’* in die wêreld.

Die realiteit en bewustheid van ons **swakheid en sonde** dreig om elke plan van God en elke poging van die mense te verydel. Die feit dat sonde dreig om God se bedoeling vir ons lewe te wil ontwig en verydel, moet gesien en verwoord word in die erediens. In hierdie verband dien die Paassiklus uitnemend as verwoordingstyd van ons eie beperktheid. Die sentraliteit van dood, begrafnis en opstanding kan liturgies, verbaal en nieverbaal in

simboliese en rituele taal benut word as verwoordingskanale van die Gereformeerde uitgangspunt van menslike swakheid en sonde.

Die sekerheid oor die genadige en sonde-oorwinnende werk van God se **Gees** skep afwagting en hoop in die erediens (Burger 1999a:18). Liturgiese elemente dra by tot die verkonkretisering van die werk van die Heilige Gees. Die Votum as konstituering van die erediens as God Drie-enig se vergadering met sy volk, lofprysing, skuldbelydenis en genadeverkondiging, verkondiging van die evangelie en die seën, dien in die Gereformeerde erediens as draers vir die werk van die Heilige Gees (vgl. Burger 1999a:19). Die spesifieke inhoud van die Paasgebeure soos verwoord in die Paasliturgie dien gedurende die Paassiklus as afleweringkanale vir die werk van die Gees. Binne die Gereformeerde geloofstradisie is daar sonder opheffing van orde, groot moontlikhede vir 'n afwagting op die Heilige Gees se werk deur middel van die liturgie (vgl. Burger 1999a: 19-21).

3.2.2.2 Hoe lyk die Gereformeerde liturgie?

Die doel van hierdie navorsing is nie om die Gereformeerde liturgie se geskiedenis na te vors en te beskryf nie. Die doel is eerder om uitstaande toepaslike kenmerke van die Gereformeerde liturgie kortliks te beskryf en die relevansie daarvan vir die onderhawige ondersoek uit te wys.

Barnard (1981) het die ontstaan, ontwikkeling en wese van die Gereformeerde erediens omvattend nagevors en beskryf. Vos en Pieterse (1997) se omskrywing van die erediens is verhelderend in hierdie verband.

Daar is ook die navorsing van Strauss (1994) en dié van Viljoen (2003) asook die werk van Burger (1991a; 1995; 1999a; 1999b en 2001) wat aan hierdie belangrike saak aandag gee. Vir hierdie studie is die volgende uitstaande kenmerke van die Gereformeerde erediens ter sake:

- Dit gaan in die Gereformeerde erediens oor die **amptelike verkeer tussen Christus en sy gemeente** en sy teenwoordigheid by die mense (Barnard 1981:388; 405-416). Wanneer liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gebruik word moet dit rekening daarmee hou dat die Paasgebeure, te wete die lyding, sterwe en opstanding van Christus, gevier word. Sodanige verkeer tussen Christus en sy gemeente sal dus gekenmerk word deur toepaslike verbale en nieverbale liturgiese simbole en rituele.
- Daar moet ook groot erns gemaak word met die wyse waarop uitdrukking gegee word aan **Christus se teenwoordigheid**. Een van die basiese uitgangspunte hier sluit aan by die '*coram Deo*'-beginsel met die wete dat die geloofsgemeenskap in sy teenwoordigheid leef, maar ook dat sodanige teenwoordigheid nie 'n mensgemaakte bestanddeel is nie. God gee sy gemeente krag deur sy Gees tot 'n lewe van toewyding aan Hom. Hoe hierdie proses gehonoreer word deur die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus is bepalend vir die behoud van stylvolle Gereformeerdheid.
- In die middelpunt van die erediens staan **God Drie-enig** (Barnard 1981:388 en Viljoen 2003:47). Hierdie perspektief behoort die Paasliturgie te beskerm teen 'n eensydige Christosentrisme. Wie die

lyding, dood en opstanding van Jesus liturgies simbolies en ritueel uitbeeld moet deurgaans rekening hou met die feit dat dit alles die werk is van God Drie-enig. Hy is die outeur van die totale verlossingsplan en stuur sy Seun as die inhoudgewer van wat ookal tydens die Paassiklus gevier word. Hier sou gepleit kon word vir 'n trinitariese benadering tot die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Hoe dit konkreet gestalte aanneem is deel van die skopus van hierdie navorsing.

- Die Gereformeerde erediens is 'n ruimte waar mense opgeroep word tot **diens**. Dit handel uiteraard oor diens aan God uit dankbaarheid en tot lof en eer van God (Vos & Pieterse 1997:8). Dit gaan ook om diens aan die medemens en daarom sal liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus nie net mense bewus moet maak van die geheimniskant van God nie (Burger 1995:73), maar die Christusgebeure, soos versimboliseer in die Paassiklus, behoort mense ook te motiveer om uit te gaan en te gaan dien in die wêreld (vgl. Hendriks 2004:24 in soverre dit gaan oor wat hy noem '*the missional praxis of the triune God*' in die beoefening van Teologie).
- Die Gereformeerde erediens is gerig op die **verlede, hede en toekoms** (Barnard 1981:392-393). Wanneer die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus tot hul reg kom sal daar deurgaans rekening gehou moet word met die feit dat Jesus gely, gesterf, begrawe is en opgestaan het uit die dood. Die betekenis hiervan behoort **vandag**, simbolies en ritualisties, gevier te word. Alles vind plaas met 'n blik op die **toekoms** (Bester 2000:29) met die belofte van

volmaaktheid. Die leë kruis en leë graf simboliseer die oorwinning wat reeds behaal is, en wat ook 'n toekomstige werklikheid is.

- Die Gereformeerde erediens staan of val by die **dialogiese aard** daarvan (Barnard 1981:394-395). Tydens die erediens spreek God en die gemeente antwoord (Vos & Pieterse 1997:7). Wanneer aandag gegee word aan '**liturgie as kommunikasie**' sal meer breedvoerig uitgebrei word oor die gesprekmatige aard van die erediens. Hier word volstaan om te beklemtoon dat enige poging om die kommunikatiewe aard van die erediens te stimuleer deur gebruikmaking van liturgiese simbole en rituele, rekening moet hou met 'n stylvolle, eietydse Gereformeerde aanslag.
- Die **Woord en die sakramente** is ononderhandelbare komponente van die Gereformeerde erediens. Die wyse waarop die Woord as simbool figureer en hoe die hantering daarvan as ritueel binne die Paasliturgie tot reg kom, is bepalend vir die behoud van 'n Gereformeerde liturgie. Die simboliese en rituele waarde van die sakramente moet nie onderskat word nie. Hanekom (1995:51) beklemtoon dat doop- en nagmaalformuliere wat sonder die nodige sensitiwiteit hanteer word, kan lei tot 'n verskraling van die sakramente as linkerbreinaktiwiteite.
- Die **werk van die Gees** is van sentrale belang in die Gereformeerde erediens. Barnard (1981:476-480) dui aan dat die Gees die oorsprong en geheim van die Christelike erediens is en wys daarop dat die Gees:

- gesprek en ontmoeting met Christus bring;
- omvattende verlossing en vernuwing bewerk;
- die gemeente tot ware betrokkenheid bring; en
- lewe en vreugde in die erediens bring.

Strauss (1994:149) wys daarop dat die werking van die Heilige Gees in die erediens nie iets is wat opgewek hoef te word nie. Dit is reeds daar; dit moet net erken en beleef word.

Die werk van die Heilige Gees speel 'n belangrike rol in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Dit is van kardinale belang dat weggestuur sal word van 'n bepaalde horisontalisme as sou 'n sinvolle inrigting van die liturgie net bepaal word deur die beplanners en aanbieders daarvan. Die werk van die Heilige Gees en die werk van die mens is nie onderling uitsluitend nie. Veel eerder neem die Gees die menslike poging in diens om dan ook deur middel van liturgiese simbole en rituele die Paassiklus in mense se harte en lewens te laat lewe. 'n Mens sou in sekere sin kon sê dat dit hier gaan oor die menslik onbeplande werk van die Gees. Die kritiese vraag is in watter mate daarvoor ruimte geskep word?

- Die Gereformeerde erediens word gedra deur **gebed**. Dit gaan om die aan-bid-ding van God.
- Die erediens as **fees**. Die erediens is die samekoms van die gemeente. Dit is die plek waar die heil wat God in Christus bewerk het, gevier word (Vos en Pieterse 1997:8). Liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus sal iets van hierdie feeskarakter weerspieël. Wanneer die

Lydenstyd plaasvind, sal die fees gedemptheid openbaar terwyl daar in die Paastyd met die viering van Jesus se opstanding uit die dood, 'n baie groter uitbundigheid kan heers.

- Die erediens as **handelingsruimte** (Vos & Pieterse 1997:9). Hier kom die totale mens in beweging. Liggaamlike, geestelike en simboliese handeling vorm 'n integrale deel hiervan (Vos & Pieterse 1997:9).

3.2.3 Liturgie as kommunikasie

3.2.3.1 Veranderende tye

Die tye waarin ons leef, is veranderende tye. Sekere skrywers verwys ook hierna as oorgangstye (Burger 1995:13-38 en Viljoen 2003:39-42). Hierdie ondersoek fokus nie op 'n volledige beskrywing van veranderende tye nie. Die skopus van die studie is die inhoud van die liturgie tydens die Paassiklus. Die navorsing sal egter tekortskiet as daar hoegenaamd geen kennis geneem word van die veranderende tye waarin die Paasliturgie homself afspeel en die benuttingsmoontlikhede van uitdagingsgeleenthede daarin opgesluit, nie uitgewys word nie (vgl. 1.1.1.2 hierbo). Wat hier van belang is, is wat Burger (1995:13-21) in sy uiteensetting van oorgangstye as geleenthede, uitwys as 'positiewe moontlikhede'. In sodanige tye sal daar singewend gesoek moet word na die bepalende inhoude van die liturgie. Mense behoort die hoop wat opgesluit is in die Christusgebeure, soos uitgedruk in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, interaktief, visueel en sensories te beleef. Hierdie belewenis moet egter 'n

egte Godgegewe ervaring wees wat gedryf en geïnspireer word deur die Gees van God. Dit sluit egter nie menslike handeling uit nie.

3.2.3.2 Kommunikatiewe identiteit in veranderende tye

In die lig van veranderende tye met bepaalde kenmerke is die uitgangspunt van Praktiese Teologie as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie, soos reeds in hierdie studie aangetoon, die sleutel tot 'n dinamiese, egte interaktiewe belewenis van liturgiese simbole en rituele. In die erediens gaan dit om die kommunikasie van die evangelie. Hierdie kommunikasie moet noodwendig plaasvind d.m.v. verskillende modi. Is liturgiese simbole en rituele sinvolle modi van kommunikatiewe bediening? Dit is waarmee hierdie ondersoek hom besig hou.

Pieterse (1998:343) wys daarop dat die kerk as geloofsgemeenskap te make het met 'n soeke en bevestiging van identiteit en dat hierdie soeke moet wees in die rigting van 'n kommunikatiewe identiteit wat gevind word in die dinamiese interaktiewe verhouding tussen God en mens. Bandy (2000:44) is van mening dat identiteit beplanning sal vervang as die sleutel tot volhoubare organisasies.

Burger (1999b:52-76) gee uitvoerig aandag aan die identiteitsvraag: 'Wie is ons'? Ware identiteit lê nie in die eerste plek in die geskiedenis van 'n gemeente, in haar konfessionele band, naam of geboue nie, maar in 'n verhouding met die lewende God wat daaglik konkreet vorm aanneem in woorde, strukture, simbole, prosesse en dade van die gemeente.

Die identiteitsvraag vra voortdurend, langs die weg van diskoers, na onderlinge begrip en konsensus oor die waardes van die geloofsgemeenskap en hul identiteit in 'n nuwe situasie (Pieterse 1998:343). In die vorming en verdieping van 'n gemeente se identiteit speel simbole en rituele 'n bepalende rol. As 'n gemeente se kofessionele identiteit in ag geneem word, speel simbole en rituele ook hierin 'n rol. In die **apostolicum** word bely: "Ek glo in Jesus Christus..... wat gely het onder Pontius Pilatus, gekruisig is, gesterf het en begrawe is wat op die derde dag weer opgestaan het uit die dode". Die inhoud van hierdie belydenisse beskik oor die potensiaal om te dien as identiteitskommunikators, veral in die Paassiklus.

Die kommunikatiewe identiteit van geloofsgemeenskappe hang ten nouste saam met die liturgie. Uiteraard dien liturgiese simbole en rituele as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie. Wat Burger (1999b:130) oor kommunikasie sê het waarde vir hierdie ondersoek:

" 'n Goeie verstaan van die tye waarin ons leef en die mense met wie ons te doen het, gaan ons ook help met 'n volgende saak, naamlik 'n beter insig in die kommunikasiesisteme van ons tyd."

Die ontwikkeling van media in die tweede helfde van die 20ste eeu en aan die begin van die 21ste eeu is so ingrypend dat dit deurgaans vra na nuwe maniere van kommunikasie. Babin (1991:1-17) dui aan dat daar ingrypende veranderings intree in die hedendaagse samelewing. Volgens Babin (1991:4) is die volgende eienskappe kenmerkend van die moderne samelewing:

- die ontwaking van beeldryke kommunikasie;
- die belangrikheid van emosionele verhoudings en waardes; en
- die verbrekking van nasionale en kulturele grense.

Die 21ste-eeuse burger is 'n wêreldburger en leef in die 'global village'. Die ontwikkeling op tegnologiese gebied het 'n invloed op die wêreld. Tye speel af in wat genoem word die 'Informasie'-era (Burger 1999b:130-131 en Babin 1991:11-15). Die blootstelling aan die elektroniese media het rigtinggewende implikasies vir die tradisionele kommunikasiemetodes van die kerk. Die tyd van rasonale en reglynige denke kry nuwe dimensies by.

Daar kom groter klem op wat Babin (1991:4) noem 'new languages of communication'. Inhoude soos kerslig, brandgeskilderde glas, spesiale klankeffekte, die misterieuse teenwoordigheid van Christus, gewyde aanbidding, herhalende musiek, nadenke, meditasie en atmosfeer, dra sterker betekenis in die oudiovisuele era wat aan die begin van die 21ste eeu in intensiteit toeneem (Babin 1991:89-90). Mense van die Informasie-era dink meer in die vorm van prentjies as in terme van argumente, meer in terme van skoonheid en estetika as blote rasionaliteit (Burger 1999b:131).

Bandy (2000:39) verwoord die era waarin ons leef soos volg: "*The resurgence of fantasy can be seen throughout postmodern culture*". Volgens Bandy (2000:39) is die volgende merkers aan te dui as tekens van hierdie 'fantasy':

- 'n oorvloed boeke oor fantasie en wetenskapsfiksie;

- die gewildheid van futuristiese of 'post-Armageddon' avontuurfilms;
- wat hy noem '*prime time marketability of television fantasies about legendary or invented heroes*';
- die media se beheptheid met die bonatuurlike, die magiese of die bisarre; en
- interaktiewe 'CD-ROM'-speletjies wat deelnemers toelaat om historiese gebeure te verander, nuwe wêrelde te skep en hul eie gedragsreëls te skryf.

Dié tyd (begin 21ste eeu) waarin die evangelie gekommunikeer moet word, is gevul met 'n groter geestelike spekulاسie en kreatiwiteit. Die uitdagings aan almal wat betrokke is by die aanbieding van eredienste is groter as ooit tevore. Bandy (2000:39) verwoord 'n kritieklose navolging van tradisionele gebruike soos volg: "*Old habits are no longer effective to survive daily living*".

Die kommunikasie van die evangelie tydens die Paassiklus in die Gereformeerde erediens sal nie anders kan as om die **elektroniese media**, met inbegrip van beelde en klank asook interaktiwiteit, aan te wend as draers van toepaslike liturgiese simbole en rituele nie (vgl. ook Bandy 2000:40 en Viljoen 2003:136).

Viljoen (2003:136) dui aan dat die dialogiese kommunikasieteorie as praktykteorie die ruimte skep vir **totale kommunikasie** waarin dit gaan oor kommunikasie wat soveel moontlik sintuie betrek wat op metavlakke (gesindheid, waarde, liefdevol) kommunikeer; heelbreinkommunikasie wat

liggaamlik, deelnemend, transendentiaal, normatief, teleïtief, verbeeldingryk en herinneringstimulerend is.

Inhoudryke, verskilmakende kommunikasie van die evangelie is iets wat uitgebou kan word deur middel van studie en toerusting, maar in essensie bly dit 'n gawe van God. Met verwysing na hierdie dimensie van Christelike kommunikasie as 'n bepaalde *a-priori* stel Babin (1991:70) dit soos volg: *“To try to conceal this apriority is to describe a house without referring to its foundations. It is from God that the Christian receives a certain gift of communication, and that gift is both a revelation and an original impulse”*.

In aansluiting by Burger (1999b:131) is die navorser daarvan oortuig dat voortdurend kennis geneem moet word van wat in ons wêreld op die vlak van kommunikasie gebeur, maar dit moet nie die 'God deur Sy Gees' geïnspireerde kommunikasie onderspeel nie en dit moet ook deurgaans rekening hou met die feit dat die moderne media op geen manier die menslike persoonlike kommunikasie kan vervang nie. Vir hierdie studie is dit van belang dat die elektroniese media gebruik kan word om liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus te kommunikeer. Dit moet egter ondersteunend en aansluitend wees tot persoonlike kommunikasie (aanbieders in die erediens) en ander konkrete media (brood en wyn by die Nagmaal, water by die Doop, ruwe houtkruis in die ouditorium).

Webber (1994:61-62) wys daarop dat die inhoud van liturgiese kommunikasie gedurende die vroeë kerk se geskiedenis gewentel het rondom die volgende:

- Jesus Christus se geboorte, lewe, dood, opstanding, hemelvaart en wederkoms.
- Die struktuur van Christelike aanbidding was die Woord en sakramente, insluitende gebede, liedere, doksologieë, seënbedes en response.
- Die konteks waarin aanbidding plaasgevind het was die Christelike kerk, deur God geroep tot aanbidding, waar elke lidmaat sy of haar rol gespeel het en waar God gepraat het en die erediensganger gereageer het. Hierdie aanbidding is geaksentueer deur simbole en rituele soos die Doop en die Nagmaal.

Webber (1994: 62) verwoord die band van die hedendaagse liturgie met tradisionele Joodse aanbidding soos volg:

"In content, structure and context, we are able to discern a continuity with Jewish worship, and particularly with the biblical themes surrounding the twofold action of God initiating worship and the people responding in faith through remembrance, anticipation, and celebration."

Vir hierdie ondersoek is dit van belang dat:

- die veranderende tye waarin ons leef na singewende kreatiewe kommunikasie in die erediens vra;
- die tradisionele liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus herinterpreteer word in die huidige konteks;

- nuwe weë gevind moet word om die kerklike kommunikasie te lanseer in die rigting van 'n Godgegewe, interaktiewe, dinamiese, ervaringsmatige liturgie;
- die Gereformeerde liturgie in so 'n soeke die nodige ruimte bied vir 'n sinvolle erediensbelewenis;
- die voorbeelde van aanbidding uit die geskiedenis van die vroeë kerk, 'n goeie onderbou bied vir 'n verantwoordelike Bybelsgefundeerde model vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus; en
- 'n verantwoordelike proses waar uit ander geloofstradisies geput word, gefasiliteer sal word.

3.2.3.3 Nuwere tendense

Die vraag of die Gereformeerde erediens so ingerig kan word dat tradisionele en eietydse simbole en rituele in die Paassiklus kreatief, verhoudingskeppend en interaktief kan plaasvind, is vir hierdie navorsing belangrik. Dit hou verband met sekere 'nuwere tendense' met betrekking tot die inrig van ouditoriums, liturgiese opsette, die gebruik van multimedia en die betrokkenheid van funksionaries by die aanbiddingsbediening. Hierdie ondersoek be-oog om aan te toon dat die verryking van die tradisionele liturgie met insette uit nuwe bewegings in aanbiddingstyle, 'n bydrae lewer tot die verbeterde gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

Sweet (1999b:208) wys daarop dat die moderne wêreld gekenmerk word deur liniêre en hiërargiese strukture, soos rye sitplekke wat vasgeskroef is aan die vloer en gerig is op 'n enkele podium, terwyl die postmoderne kultuur wegbeweeg in die rigting van die sirkel. Die implikasie van hierdie soort beweging vir die onderhawige studie, is dat daar in die 21ste-eeuse liturgie toenemend ruimte geskep behoort te word vir kreatiewe multidimensionele modi van bediening. Hoewel daar 'n tendens is dat tradisionele aanbiddingstyle toenemend in onguns raak, is daar tog ook die moontlikheid van 'n sinvolle gebruikmaking van tradisionele liturgie (Easum & Bandy 1997:74-75).

Nadat Webber (1994:139-145) 'n uitgebreide historiese beskrywing van die liturgiese opset in die verskillende geloofstradisies gegee het, wys hy op belangrike verskuiwings in die liturgiese tradisie wat vra na veranderde liturgiese opsette. Onderliggend aan hierdie verskuiwings is die herontdekking van die Bybelse verstaan van aanbidding as die gemeentelike viering van God se magtige reddingsdade en dat aanbidding nie meer iets is waarvoor gekyk of waarna geluister word nie, maar iets is wat mense doen. Vir hierdie ondersoek is die volgende verskuiwings van belang:

- Die *skuif van 'n predikant-gedomineerde aanbidding na 'n erediensganger-gesentreerde aanbidding*. Protestantse aanbidding het tradisioneel sterk gefokus op die liturg, met die gevolglike uitleg van ouditoriums wat daarop ingestel was om die prediker behoorlik te sien en te hoor (Brienen 1987:220-221). Rye sitplekke was so gerangskik

dat erediensgangers gerig was op 'n kateder of kansel wat weer gerig was op die gehoor. Die predikant is gesien as die 'programdirekteur' of 'aanbieder' terwyl die erediensgangers daar was as 'gehoor' en om 'onderrig' te word (Webber 1994:145).

Easum en Bandy (1997:72) beskryf erediensgangergesentreerde aanbidding soos volg:

“Christian worship..... will not be a spectator sport, a concert hall, or a lecture room. It will involve all the senses, draw people into faith experience and motivate mission and spiritual discipline during the week.”

- Die **teruggee van aanbidding** aan die erediensgangers. Hierdie verskuiwing hang saam met die betekenis van *leitourgia* as 'werk van die mense' (Barnard 2001:90 en Webber 1994:145). Dit impliseer dat daar verskillende kreatiewe moontlikhede opgesluit is in die feit dat die aanbidding van 'n erediens nie net in een persoon se hande is nie. Een van die heersende voorbeelde in hierdie verband is dat die musiekbediening uitgebrei word. Verskeie instrumente en voorsangers word gebruik, en dit stel op sy beurt weer eise aan die argitektuur van ouditoriums (Webber 1994:145).

Erediensgangers se betrokkenheid kan en moet ook op ander maniere as deur sang en musiek, gefasiliteer word. Die rolspelers by aanbiddingsbediening hoef nie net beperk te wees tot enkele bykomende funksionariese soos musiekbegeleiers, voorsangers, die persoon of persone wat die klank- en dataprojeksie hanteer nie.

Verdere moontlikhede soos die potensiaal van mede-erediensbeplanning moet ontgin word. McClure (1995:9) stel dit soos volg: *“the best way to empower congregations for ministry and mission is through the use of collaborative forms of leadership and preaching”*.

Die beplanning en aanbidding van die erediens in die Gereformeerde tradisie was te lank in die hande van enkele individue. Dit is beter om aanbiddingspanne te gebruik om die hele erediens as kunswerk onder leiding van die Gees van die Here, te beplan en aan te bied. Funksionariese soos die prediker, musiekkoördineerder, drama-leier, musikante, dansers, tegniese personeel vir beligting, klank, beeldmateriaal en lokaalinrigting, mense wat groet en plekke aanwys, asook beraders en gebedspanne kan mede-verantwoordelikheid vir die erediens neem (Easum & Bandy 1997:96).

- ***Die koor se rol het geskuif*** en dit vra na die heroorweging van die liturgiese opset. In kerke waar liturgiese vernuwing nagestreef word en kore nie beëindig is nie, funksioneer die koor as kantor of musiekleier vir die hele gemeente. In sodanige gevalle is voldoende ruimte hiervoor noodsaaklik. Die neiging is ook om die koorruimte aan die kant van die auditorium te plaas ter bevordering van gemeentelike betrokkenheid. Die verskuiwing van die koor se rol gaan gepaard met die herstel van die kunste en dan veral danse wat die bediening van die Woord versterk. Vir 'n beter artistieke ondersteuning en interpretasie van liedere, Skriflesings, gebede, preke en ander aanbiddingshandelinge, is 'n groter beweegruimte nodig (Webber 1994:145).

Die betekenis van Webber se bydraes vir hierdie ondersoek is dat dit voorsiening maak vir 'n liturgiese ruimte waar liggaamstaal beter uitgeoefen kan word (vgl. Viljoen 2003:136). As gedink word aan die tradisionele opset in die meeste NGK-ouditoriums waar daar 'n kansel is wat redelik hoog en weg van die erediensgangers is, is dit duidelik dat dit nie bevorderlik is vir 'n meer deelnemende liturgie nie. Die neiging in sommige kerke om in plaas van 'n kansel 'n verhoogde liturgiese ruimte met 'n losstaande kateder te gebruik, is al 'n groot verbetering. Sodanige gebruik maak die liturgiese ruimte beter sigbaar sodat wanneer die sakramente gevier word, die deelnemende en kommunikatiewe aard van die liturgie beter tot sy reg kom. Verbeterde liturgiese opsette versterk die viering van die sakramente, omgang met die Woord, persoonlike meditasie en gebed, lofsang en aanbidding en feestelikheid in die erediens (Boon 2001:235).

'n Verdere voordeel is dat die liturg heelwat nader aan die erediensgangers kom en uit die aard daarvan oor die algemeen beter kan kommunikeer en simboliese en rituele handeling beter uitgevoer kan word.

Die negatiewe kant van hierdie opset is dat dit die indruk kan skep dat die liturgie iets is wat voor in die ouditorium deur die liturg en ander rolspelers 'uitgevoer' word vir die erediensgangers wat 'toekyk' en nie deelneem nie en dat die geslaagdheid van die erediens afhang van wat voor op die 'verhoog' plaasvind.

Babin (1991:110-145) gebruik die uitdrukking '*The Way of Beauty*' met

verwysing na ‘n bepaalde gevoelservaring by mense dat hulle lewe sin maak en dat hulle diepste aspirasie tot die vervulling van vrede en genesing, ‘n werklikheid is.

In die liturgiese kommunikatiewe gebeure in diens van die Paassiklus speel hierdie ‘*Way of Beauty*’ ‘n vervullende rol in mense se lewens en na die mening van die navorser kan dit alleen realiseer indien alle erediensgangers deelneem aan die erediens. Dit verhoed dat die samekoms van die geloofsgemeenskap neig tot die teatrale en dit bevorder die doelwit van 'n meer inklusiewe deelnemende erediens.

Veranderde en verbeterde liturgiese opsette in kerklike ouditoriums kan daartoe meewerk om die evangelie van Christus sinvol te kommunikeer deur middel van media soos simbole (visuele voorwerpe soos lopende water in ‘n fontein, die doopvont, die houtkruis, voorstellings van die leë graf, blommerangskikkings en kontemporêre kunsuitbeeldings), rituele (danse en verskillende vorme van deelname aan liturgiese gebeure), dramas (as ‘n alternatiewe verkondigingsmedium) en musiek en sang as instrumente tot groter deelname.

Hiermee saam vervul die elektroniese media van klank en beeld ‘n medebepalende rol. Die kreatiewe gebruik van videosnitte en die vertoon van ander visuele materiaal met behulp van ‘n dataprojektor kan verbeterde kommunikasie in die erediens bewerkstellig sonder om belangrike Gereformeerde uitgangspunte prys te gee.

3.2.4 Liturgiese verskeidenheid

3.2.4.1 Samevoegingsliturgie

Daar bestaan verskillende moontlikhede hoe om eredienste meer dinamies te maak. Erediensgangers se behoeftes verskil en dinamiese, lewensveranderende eredienste wat ruimte skep om soveel moontlik mense te help tot singewing is 'n voortdurende uitdaging (Callahan 1994:101). 'n Verskeidenheid eredienste met uiteenlopende musiekstyle kan voorsien in hierdie verskeidenheid van behoeftes (Long 2001:57). Die sisteemteorie van Armour en Brouning (2000:171-183) waarvolgens voorsiening gemaak word vir eredienste wat sensitief is vir verskillende sisteme, kan ook dien hiervoor.

Schuman (2001b:23) toon aan dat volgens die hooftradisie in die liturgie van die Nederlandse reformatoriese kerke daar groot liturgiese verskeidenheid kan wees. Hierdie verskeidenheid geld elemente soos die Woord en Gebed wat 'n stewige staanplek het in sommige Reformatoriese kerke, terwyl daar byvoorbeeld in die Lutherse tradisie groot klem is op Paasliturgie en dan die Vrye Gereformeerde kerke waar die uitdrukking '*laat duizend bloemen bloeien*' geld as verwoording van heelwat groter vryheid. Vergelyk ons liturgie binne Gereformeerde tradisie met dié in Anglikaanse, Rooms-Katolieke en Oosters-Ortodokse tradisies raak liturgiese verskille sterker. König (1998:68) dui aan dat onderskei kan word tussen die hoogkerklike tradisie, die tradisie in die historiese kerke, die Pinkster-Charismatiese tradisie en die Evangeliese tradisie.

Webber (2000:3) wys soos volg op die waarde van dialoog tussen die verskillende kerke:

“Worshiping churches respect their own tradition, are in dialogue with the worship traditions of other churches, and draw from the church’s worship practices throughout history.”

In hierdie dialoog handel dit oor wat Webber in aansluiting by Hans Georg Gadamer *‘prejudice, dialogue and historical consciousness’* noem. Hiervolgens is niemand onbevooroordeeld oor aanbidding nie, maar in die onderlinge kontak van verskillende tradisies met mekaar ontstaan daar ‘n dialoog wat weer lei tot ‘n bewustheid van die kerk se historiese ontwikkeling. Elke kerk aanbid met ‘n bepaalde vooroordeel, hetsy dit liturgies, tradisioneel Protestants, kreatief of lofprysingsaanbidding is, maar tog word beweeg in die rigting van ‘n groter dialoog en die potensiaal om by mekaar te leer. Uit hierdie dialoog en leerproses het ‘n konvergensie of samevoeging van aanbiddingstradisies gegroei. ‘n Gees van eenheid en openheid het kerke bymekaar gebring in ‘n nuwe ervaring van aanbidding (vgl. Webber 2000:6).

Vir hierdie navorsing is dit van belang dat daar ten spyte van vooroordele op grond van die dialoog tussen kerklike tradisies, ‘n leer- en leenproses aan die gang kom wat die Gereformeerde liturgie sal verryk. Hierdie proses beskik oor die potensiaal om die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus uit te bou tot singewende instrumente in die vorming van die geloofsgemeenskap se nadenke oor God en hulle belewenis van sy teenwoordigheid in die erediens.

Die konvergensiebeweging wat gedurende die tagtiger- en negentigerjare van die vorige eeu in Amerika begin het en waarin liturgiese en kontemporêre vorme en ervarings van aanbidding ineen gevloei het, dien as een van die vertrekpunte vir hierdie ondersoek. Die konvergensie van aanbiddingstradisies hang saam met die afbreek van denominasionele grense. Tradisionele en kontemporêre aanbidding word saamgevoeg om 'n nuwe vierende en meer inklusiewe styl van aanbidding te skep. Die voorstanders van liturgiese vernuwing gebruik winste uit die liturgiese/sakramentele, charismatiese en evangeliese aspekte van die Christelike geloof om 'n aanbiddingstyl te ontwikkel wat gegrond is op die Skrif, bewus is van sy eie geskiedenis en verbind is tot relevansie (Webber 1994:132, Sly en Boosahda 1994:134 en Bester 2000).

Konvergensieliturgie (*'Blended Worship'*) behoort nie net die opbou van die geloofsgemeenskap te bevorder nie, maar sal ook ruimte skep tot 'n groter toeganklikheid vir mense wat nog buite die geloofsgemeenskap staan. Hierdie liturgie bring Christelike kerke uit verskillende tradisies nader aan mekaar en bevorder die eenheid van die liggaam van Christus (Sly en Boosahda 1994:134-135). Schuman (2001a:50) wys daarop dat die verskillende liturgiese hoofstrome op 'n punt saamkom deurdat dit bedoel is om in 'n wanordelike menslike bestaan, rigtingewend te wees vir die lewe. Hierdie samekoms kan alleen gestalte kry binne die raamwerk van die werking van die Gees.

Die onderstaande tabel van Sly en Boosahda (1994:135) (Figuur 5 hieronder) dui aan wat die uitstaande drie strome of kenmerke van die konvergensiebeweging is.

LITURGIES/ SAKRAMENTEEL	EVANGELIES/ GEREFORMEERD	CHARISMATIES
<ul style="list-style-type: none"> - Teologie - Ortodoksie - Universaliteit - Historiese verband - Liturgiese aanbidding - Sosiale aksie - Geïnkarneerde verstaan van die kerk (gegrond op teologie, geskiedenis en sakramente) 	<ul style="list-style-type: none"> - Bybelse fundering - Persoonlike bekering - Evangelisasie en sending - Kanselgesentreerde aanbidding - Persoonlike heiligheid - Bybelse en gereformeer - verstaan van die kerk (pragmaties en rasideel) 	<ul style="list-style-type: none"> - Vyfvoudige bediening en regering - Krag van die Gees - Gawes van die Gees - Charismatiese aanbidding - Koninkryk - Geestelike, organiese en funksionele verstaan van die kerk (dinamies en informeel)

Figuur 5: Kenmerke van die Konvergensiebeweging (Sly en Boosahda 1994:135)

Volgens Sly en Boosahda (1994:137-139) is die gemeenskaplike uitgangspunte van die Konvergensiebeweging as volg:

- ‘n herstelde verbintenis tot die sakramente, veral die Nagmaal;
- ‘n ernstiger motivering om meer van die vroë kerk te wete te kom;
- ‘n liefde vir die kerk as geheel en ‘n begeerte om die eenheid van die kerk te bevorder;
- ‘n duidelike sigbaarheid van die samevoeging van die drie strome hoewel elke kerk konvergensie op ‘n unieke manier sonder prysgawe van identiteit toepas;

- 'n belangstelling in die integrasie van struktuur en spontaniëteit in aanbidding;
- 'n groter betrokkenheid van teken en simbool in die erediens; en
- 'n voortdurende verbintenis tot persoonlike redding, Bybelse onderrig en die werk en bediening van die Heilige Gees.

Viljoen (2003:138) bied aan die hand van Cherry (2000) 'n voorstel aan vir konvergensieliturgie wat reg laat geskied aan die Bybel, die tradisie, die teologie, die ekumene en die resente konteks.

Volgens Cherry (2000:6) is die pilare van konvergensieliturgie:

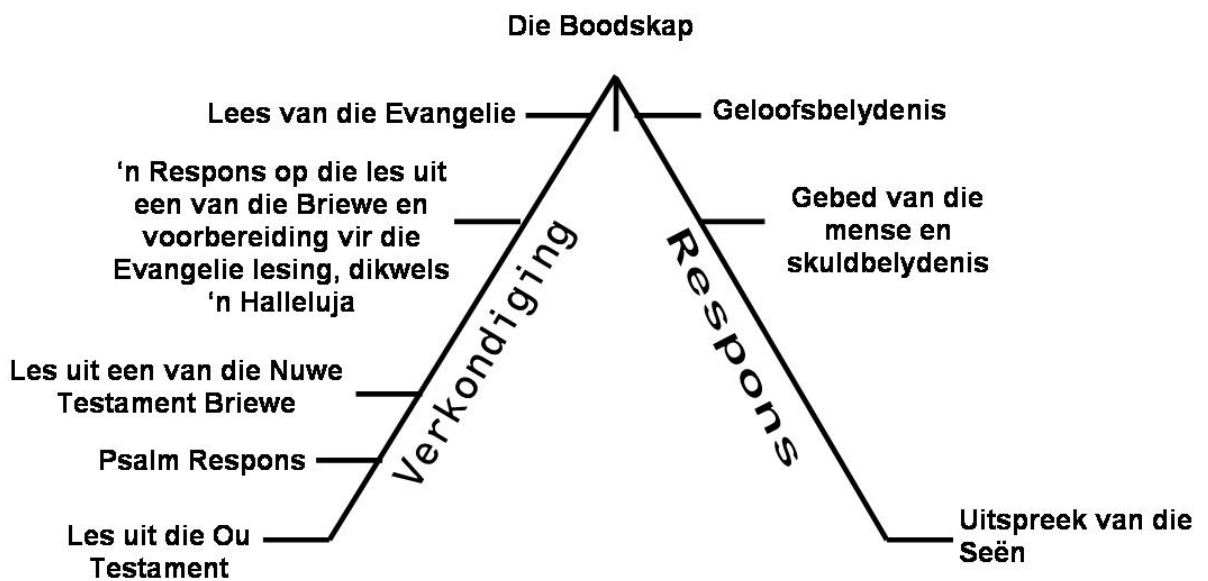
- 'n Verbintenis tot die historiese viervoudige orde van die erediens, naamlik die toetrede, die Woorddiens, die tafeldiens en die wegsending. (Hierdie verbintenis skep ruimte vir 'n ordelike ontmoeting met God.)
- 'n Verbintenis tot die feesvierende aard van aanbidding wat gebaseer is op die reddingsdade van God. (Hierdie verbintenis stel mense in staat om te fokus op wie God is en wat Hy doen.)
- 'n Verbintenis tot 'n breë spektrum van musikale inhoud en style. (Hierdie verbintenis gee uitdrukking aan die hele kerk, beide in die verlede en in die hede) (vgl. ook Schuman 2001a:50).

- 'n Verbintenis tot die herstel van die kunste in die erediens. (Hierdie verbintenis moedig die uitdrukking van die totale menswees aan.)

“In simplest terms, convergence worship is the coming together of historic and contemporary worship” (Cherry 2000:6).

Webber (1998:90-93) onderskei tussen tradisionele en kontemporêre aanbidding (Figure 6 en 7 hieronder), en wys dan daarop dat daar 'n weg van formele en informele konvergensie liturgie is (Figure 8 en 9 hieronder).

DIE DIENS VAN DIE WOORD IN TRADISIONELE LITURGIE

Figuur 6: Tradisionele Aanbidding (Webber 1998:90)

In tradisionele aanbidding (kyk Figuur 6 hierbo) is die volgende kenmerke teenwoordig (Webber 1998:90-91):

- die dialogiese benadering van die vroeë kerk word gevolg;

- die Woord is geles met response daarop uit die Psalms;
- die preek is gevolg deur die geloofsbelydenis, die gebed van die mense en die seën;
- daar is 'n sterk klem op Skriflesings soos verwoord in die leesrooster wat ingerig is volgens die kerkjaar;
- die diens van die Woord is 'n tweeledige proses van
 - verkondiging en respons;
 - die diens van die Woord is dialogies; en
 - die gemeente sing response, doen geloofsbelydenis en die seën word uitgespreek.

'n Beswaar teen hierdie model is dat dit tot die verlede behoort en uitgedien is. Tog beskik dit oor die dinamiese interaktiewe moontlikheid van Skriflesings en response waardeur die Woord in tradisionele kerke kragtig gekommunikeer word (Webber 1998:91).

Figuur 7: Kontemporêre aanbidding (Webber 1998:92)

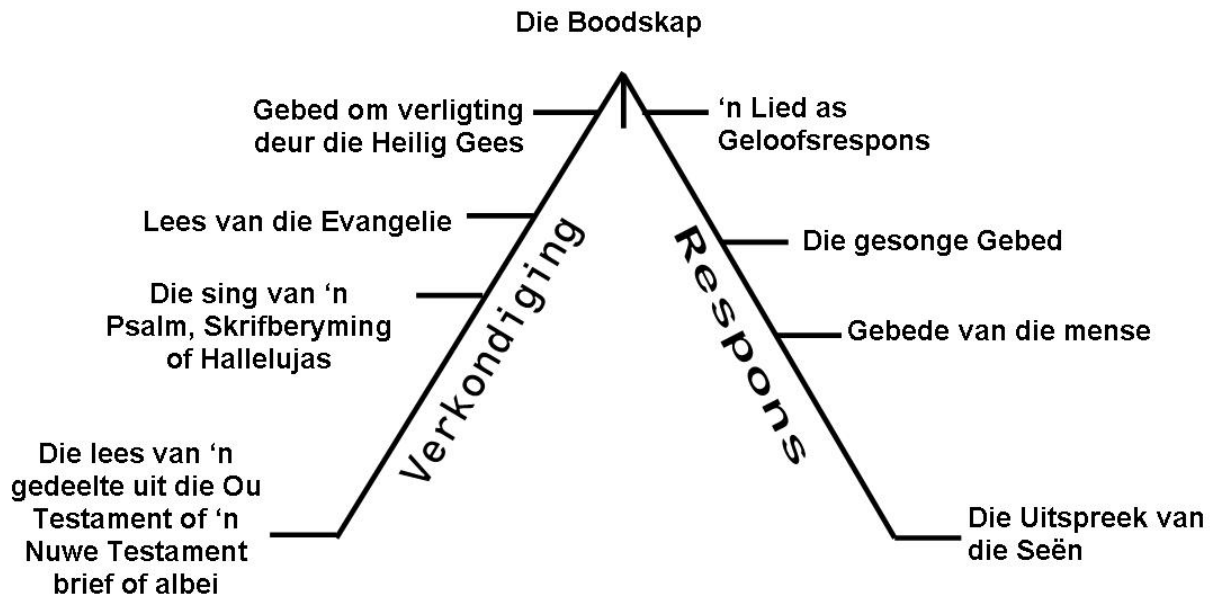
In kontemporêre aanbidding (kyk Figuur 7 hierbo) is die volgende kenmerke teenwoordig (Webber 1998:91-92):

- die boodskap is die dominante aksie;
- die Woord word uitgelê ten opsigte van hoe dit 'n mens help om 'n Christelike lewe in die wêreld te leef;
- boodskappe is prakties, inspirerend en uitdagend;
- 'n drama word dikwels ter voorbereiding van die boodskap opgevoer;
- soms lewer die aanbiddingspan 'n solosang of lied wat die gemeente se verbintenis of toewyding aan Christus verwoord of 'n oproep is om Christus as saligmaker te aanvaar of om God toe te laat om een of ander genesing in 'n mens se lewe te bewerkstellig; en
- die diens van die Woord word gewoonlik afgesluit met gebed.

Die meeste kontemporêre kerke is daarvoor besorg dat die Woord op so 'n manier gekommunikeer word dat die aanbieder uitgedaag moet word om lewensveranderende keuses te maak. Die krag van die kontemporêre diens van die Woord lê gevolglik in die onmiddellike toepaslikheid daarvan op die daaglikse lewe. Mense verlaat die erediens meestal met 'n duidelike besef van wat God wil hê hulle moet doen. Dit is een van die redes waarom baie kontemporêre kerke so baie lidmate trek. Mense wil hoor wat God van hulle

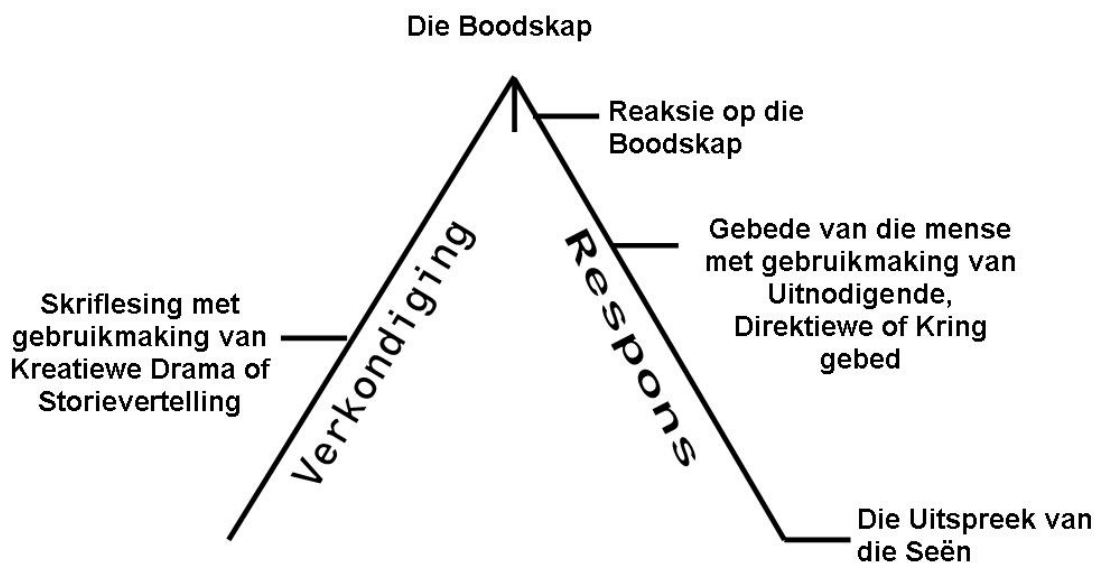
vra en hoe God se manier van doen, betekenis en stabiliteit in hulle lewe bring (Webber 1998:92).

‘n FORMELE DIENS VAN DIE WOORD IN KONVERGENSIE LITURGIE

Figuur 8: Formele Konvergenieliturgie (Webber 1998:93)

‘N INFORMELE DIENS VAN DIE WOORD IN KONVERGENSIE LITURGIE

Figuur 9: Informele Konvergenieliturgie (Webber 1998:93)

Die uitstaande kenmerke van konvergensieliturgie is die volgende (Webber 1998:92-94) (Figure 8 en 9 hierbo):

- dit kan formeel of informeel wees;
- dit volg die patroon van verkondiging en respons; en
- die diens van die Woord word geplaas op 'n meer sentrale plek in die liturgiese orde van die diens.

Konvergensieliturgie werk met die voor die hand liggende sentrale posisie van die Woord in die erediens. Die lees van die Woord en die verkondiging daarvan is nie net 'n addendum tot sang of bykomend tot die erediens nie. Dit is die verkondiging van die historiese en huidige reddingsdade van God wat hier en nou ervaar kan word soos wat God verlos, bevry, genees en die lewens van mense en gemeenskappe verander. Erediensgangers kom bymekaar om die reddende en rewolusionêre Woord te hoor. Alles moontlik moet gedoen word om die Woord effektief te kommunikeer vir die erediensganger se geestelike lewe. Die wil om 'n lewe van gehoorsaamheid te leef vloei voort uit 'n dinamiese ervaring van die Woord (Webber 1998:92).

3.2.4.2 Simbole en Rituele binne die raamwerk van liturgiese verskeidenheid

Binne die NGK speel verskillende liturgiese tradisies nie-amptelik 'n bepalende rol in die inrigting van die erediens en daarom behoort 'n ondersoek na die gebruik van liturgiese rituele en simbole hiermee deeglik rekening te hou en moet die krag van konvergensieliturgie nie onderskat word nie.

Oskamp (2001:11-22) se gevallestudie van drie tipes eredienste in Nederland, naamlik die klassieke Gereformeerde styl, die ekumeniese Protestantse styl en die vrye kerkstyl wys duidelik uit hoe uiteenlopend benaderings tot die liturgie kan wees, ten spyte van sterk ooreenstemmende vertrekpunte. Die waarneming van die navorser is dat hierdie soort uiteenlopendheid van liturgiese style ook in die NGK voorkom. Wat liturgiese vernuwing betref is daar 'n kruisbestuiwing wat plaasvind en in intensiteit toeneem namate die kommunikasiemedie met rasse skrede verfyn raak en al hoe meer effektief daarin slaag om verskillende spiritualiteite bevrugterend by mekaar uit te bring. Oskamp (2001:22) verwys na die Willow Creek voorbeeld van '*evangeliese beweging*' wat 'n '*vrije hantering en een kreatiewe invulling daarvan (drama, dans, spel en musiek, elektroniese geluids- en beelddragere)*' insluit. Kimball (2004) verwys ook na Willow Creek as voorbeeld van liturgiese vernuwing wat daarop ingestel om nuwe generasies te akkommodeer.

Konvergensieliturgie kan groot waarde toevoeg tot liturgiese vernuwing in die NGK. Die volgende vraag is van belang vir die onderhawige navorsing: In watter mate skep liturgiese verskeidenheid ruimte vir die sinvolle gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus?

Liturgiese verskeidenheid soos dit uitdrukking vind in 'n bepaalde geloofsgemeenskap, speel 'n belangrike en bepalende rol in die gebruik van liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus. Hierdie navorsing is ingestel op 'n verbeterde praktykteorie en daarom sal daar ook ondersoek ingestel moet word of die aanwending van liturgiese verskeidenheid wel die gebruik van simbole en rituele bepalend beïnvloed.

3.2.4.3 Verantwoordelike samevoegingsliturgie in die NGK

Konvergensieliturgie moet nie gebruik word met 'n ingesteldheid van “iets vir elkeen” nie. Die samevoeging van liturgiese tradisies stel nie ten doel die tevredenheid van elke erediensganger nie. Die behoeftes aan verskillende erediensstyle is daarvoor te divers. Konvergensieliturgie behels eerder die byeenbring van verskillende aanbiddingsvorme met die uitsluitlike doel om gelowiges uit verskillende geloofstradisies in eenheid saam te bring in aanbidding voor die Here (Van der Merwe 2004:4-5).

Vir die doel van hierdie navorsing is die term ‘Samevoegingsliturgie’ geskep. Die volgende is kenmerkend van sodanige vormgewing van die liturgie:

- Behoud van Gereformeerde identiteit (3.2.2) dien deurgaans as uitgangspunt. Daarom sal Woord en sakramente sentraal en rigtinggewend bly as basiese bronne vir die inkleding van eietydse kontekstuele liturgie. Die konteks waarin liturgie uitgeoefen word, speel 'n medebepalende rol in die samestelling daarvan.
- 'n Voortdurende verbintenis tot persoonlike redding as genadige handeling van die Drie-enige God is deurslaggewend.
- Sonder 'n openheid vir die werk van die Heilige Gees sal vormgewing van die liturgie vrugteloos wees.
- Die benadering tot die totale liturgie as ritueel en simbool behoort doelgerig nagestreef te word.

- ‘n Verantwoordelike samevoeging van tradisionele en kontemporêre liturgiese elemente vorm deel van hierdie uitgangspunt. ‘n Konstruktiewe doelgerigte ingesteldheid op die samevoeging van liturgiese elemente is nodig.
- Ruimte vir spontaniëteit binne struktuur behoort onder leiding van die Heilige Gees geskep te word.
- Die eenheid van die kerk en die eenheid onder gelowiges moet bevorder word.
- Nie alle elemente van elke liturgiese tradisie hoef in elke erediens gebruik te word nie.
- Die erediens in die NGK behoort te staan in die teken van vernuwing waarvolgens die eise van die tyd roep om die progressiewe aanpassing van die liturgie by die tyd.
- Die samevoeging van liturgiese tradisie kan nie volledig inklusief wees ten opsigte van alle erediensgangers se verwagtinge nie.
- Daar sal altyd ruimte geskep moet word vir eietydse liturgie wat spreek tot verskillende behoeftes. ‘n Gemeente kan byvoorbeeld ‘n program handhaaf waarvolgens oggenddienste aangebied word in die vorm van samevoegingsliturgie. Met gebruikmaking van tradisionele en eietydse elemente kan in hierdie erediens singewende ontmoetingsgeleenthede met die lewende Here geskep word.

Aanddienste kan kontemporêr ingeklee word ten einde erediensgangers te bereik met dramas, mimieke en eietydse sang saam met eietydse musiekbegeleiding.

- Ten einde ook voorsiening te maak vir sommige mense se behoefte aan stilte kan meditatiewe eredienste met minder sang en groter klem op nieverbale kommunikasie 'n belangrike rol speel in die voorsiening van 'n aanbiddingsruimte waar God se teenwoordigheid ook in stilte ervaar kan word.

Samevoegingsliturgie behoort op grond van die volgende faktore 'n werkbare oplossing vir liturgievorming in die NGK te wees:

- Die NGK het oor jare, lankal weggegroeï van 'n strakke formele liturgie.
- Die ontwikkeling van moderne kommunikasiemedie open die moontlikheid van 'n sinvolle verskeidenheid van bedieningsmodi in die erediens.
- Die tradisionele Gereformeerde liturgie beskik volgens die navorser oor die nodige drakrag dat dit voortdurend verryk kan word met visuele, nieverbale kommunikasiekomponente.
- Die groei in groter informaliteit binne die Gereformeerde liturgie skep 'n vrugbare teelaarde vir die gebruik van ander liturgiese tradisies.

Daar moet tog daarteen gewaak word dat:

- samevoegingsliturgie nie voorgee om alle erediensgangers tevrede te stel nie; en
- die samevoeging van tradisies nie uiteenlopende niebypassende liturgiese momente bymekaar bring nie.

3.3 Die gebruik van liturgiese SIMBOLE en RITUELE in die Paassiklus

In aanbidding gaan dit oor die gestaltegewing van erediensgangers se dankbaarheid teenoor God vir die voortgesette transformasie wat Hy in verhouding tot Jesus bewerk het (Easum & Bandy 1997:80). Die soeke na geskikte 'instrumente' waarmee uitdrukking aan hierdie dankbaarheid gegee kan word, sal dus progressief toeneem. Die relasionele en die ervaringsmatige neem toe en die rasonale oordrag van inligting in die erediens skuif op die agtergrond. In die woorde van Sweet (1999b:211): "*when reaching postmoderns, it's not enough to know how to 'write sermons'. One must now learn how to 'create experiences'*". Liturgiese simbole en rituele sal 'n al hoe groter rol speel in die skepping van 'ervaringsmomente'. Wepener en Müller (2001:482) stel dit soos volg:

"Dit sou hierdie kerke (NGK en ander hoofstroomkerke) se bedienings baat as hulle kennis sou neem dat daar deesdae heelwat geskryf en gepraat word oor die waarde van simbole en rituele. In die praktyk kom daar egter weinig tereg van die simboliese kommunikasie binne die Protestantse liturgie."

3.3.1 Wat is simbole en rituele?

Soos reeds genoem onder 1.1.1 in hoofstuk 1 word in hierdie ondersoek gewerk met 'n breër definisie van simbole en rituele. Die navorsing handel in die lig van hierdie breër uitgangspunt oor die simboliese en rituele waarde van die totale liturgie in spesifieke verband tot die Paassiklus. Hanekom (1995:40-117) en Viljoen (2003:139-219) het die aard, wese, omvang en funksionering van simbole en rituele volledig beskryf en verklaar. Dit is nie die doel van hierdie studie om nogeens te werk met 'n volledige definiëring of omskrywing van wat simbole en rituele is nie. Slegs enkele riglyne is wel van belang.

3.3.1.1 Simbole

Die mens beskik oor die vermoë om nieverbaal sterker as verbaal oor God te kommunikeer (vgl. Hanekom 1995:119). Hierdie kommunikasievermoë kry gestalte in simbole en rituele. Maar wat is simbole en rituele?

Post (2001:34) gebruik 'ritualiteit' as 'n koepelterm vir rite en simbool. Hierdie begrip is meer omvattend en dui op die totale rituele repertoire. Ritualiteit word gedra deur die samespel van tekens, simbole, mites en rites.

'n **Teken** is elke vorm van taal of materie, 'n woord of ding, wat in ons bewussyn 'n bepaalde inhoud oproep. 'n **Simbool** is 'n teken met meerwaarde en oop vir verskillende betekenisse. Elke simbool is 'n teken, maar elke teken is nie 'n simbool is nie (Post 2001:34, Vos 2002:85 en Vos 2005a:176). Hanekom (1995:46-49) (vgl. ook Viljoen 2003:145-147) beskryf

die verskil tussen teken en simbool volledig en kom tot die gevolgtrekking dat 'n teken 'n enkelvoudige en onmiddellike betekenis het wat geen dieper of abstrakte werklikheid veronderstel of verdere besinning vra nie, terwyl simbole meervoudige betekenis het wat heen wys na 'n dieper betekenis. 'n **Rite** of **ritueel** is 'n handeling waarin simbole teenwoordig gestel word. Rituele is dus simboolhandelinge in woorde en gebare. **Mites** is op hul beurt weer religieuse simboolhandelinge. Ons kan dus sê dat rites of rituele dus die taal is van simbole en simbole die boustene is van mites (Post 2001:35).

Drie dimensies bepaal die simboliese meerwaarde (Post 2001:34):

Eerstens gaan dit in simbole oor betrokkenheid en deelname. Simboliek vra 'n bepaalde houding of ingesteldheid. Die woord 'simbool' is afgelei van die Griekse *sumballein* wat onder andere kan dui op ontmoeting, die bymekaarkom of bymekaarbring van uiteenlopende sake of persone (Post 2001:34 en Vos 2005a:177).

Tweedens gaan dit in simbole oor ikone. Water as ikoon is byvoorbeeld die simbool van reinheid, varsheid of ander godsdienstige inhoude (Post 2001:35).

Derdens is daar wat simbole betref sekere konvensies en kodes. Hier gaan dit oor kulturele kodes en kontekstualiteit wat die hefboomkrag van die verwysende tekenfunksie van simbole bepaal (Post 2001:35).

Simbole is woorde, vertellings, objekte of handelinge wat 'n groter, dieper of verborge werklikheid uitbeeld (Hanekom 1995:45 en Viljoen 2003:144).

Vir hierdie ondersoek is dit belangrik om te verreken dat simbole ingebed is in die totale liturgie. Dit kan ook gesê word dat die liturgie deurweef is met simbole en rituele (Vos 2005a:176).

Moyaert (2001:115-118) tref nie so 'n sterk onderskeid tussen tekens en simbole nie, maar maak tog 'n onderskeid tussen tekens as aanwysers en tekens as simbole. Hy toon aan dat 'n simbool nie intrinsiek is aan wat dit simboliseer nie, maar dat dit wel deel is daarvan. Dan toon hy aan dat 'n simbool deel vorm van wat dit simboliseer of dat dit wat dit uitbeeld, gedeeltelik bevat (Moyaert 2001:116).

Moyaert (2001:116) verduidelik die onderskeid soos volg:

"Whereas in indication the object of focal interest lies outside the sign, so that we can leave the sign behind us as soon as we reach its aim, symbolisation focuses interest equally on the symbol itself, as bearer of meaning. Whereas the sign as indicator is destroyed when we concentrate explicitly on it, the symbol in fact demands that we focus on it. The symbol is thus not only a point of departure but at the same time an endpoint."

Hierdie insig is belangrik as dit gesien word in verband met die beskouing dat simbole sterk betrekking het op die inkarnasie van Christus. 'n Kritiese evaluasie van hierdie aanslag op simbole bring die volgende belangrike insigte vir hierdie navorsing na vore:

- Simbole is nie net tekens wat alleen weg van hulleself op iets anders dui nie. Met die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gaan dit oor die uitbeelding en belewenis van die

menswording van Christus. Daarom sal simbole net slaag as dit nie alleen die saak waaroor dit gaan, uitbeeld nie, maar ook op so 'n manier aangebied word dat die belewenisaspek tot sy reg sal kom.

- In die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus behoort die misterie van God soos ge-openbaar in die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus, mense in hulle alledaagse bestaan met krag aan te spreek en hulle te motiveer tot 'n groter toewyding aan die lewende Here.

Daar behoort voortdurend rekening gehou te word met die Gereformeerde sakramentsbeskouing. Die Gereformeerde tradisie hou byvoorbeeld daaraan vas dat die Doop nie net 'n teken is van Jesus se dood ter wille van ons sonde nie. Dit is immers ook 'n waarborg daarvan dat Hy vir ons gesterf het. So word ook die Nagmaal hanteer as simbool en waarborg.

In die woorde van die belydenisskrifte:

"Ons glo dat ons goeie God, omdat Hy rekening hou met ons stompsinnigheid en swakheid, die sakramente vir ons ingestel het om sy beloftes aan ons te beseël..... Hy het dit by die Woord van die evangelie gevoeg om vir ons uitwendige sintuie des te beter voor te stel wat Hy ons deur sy Woorde te kenne gee en wat Hy inwendig in ons hart doen. So bekragtig Hy in ons die heil wat Hy aan ons meedeel" (NGB Artikel 33).

Hierdie standpunt rakende die sakramente sou eweneens geld wat die gebruik van ander liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus betref.

3.3.1.2 Rituele

Volgens Menken-Bekius (1998:10) is daar nie werklik 'n eenvormige beskrywing van wat rituele is nie. Sy stel dit soos volg:

"Wie zoekt naar een wetenschappelijk gefundeerde beschrijving, ontdekt al spoedig dat er vele soorten definities in omloop zijn."

Faktore soos mense se basiese geloof in of siening van rituele bepaal rituele. Daar is konsensus dat in rituele 'n integrasie van wat mense doen en dink plaasvind. Dit gaan in rituele oor bepaalde handeling wat binne die konteks van hierdie ondersoek beskryf kan word as religieuse handeling. Rituele speel altyd binne 'n bepaalde kultuur af en gee so uitdrukking aan die identiteit van daardie bepaalde kultuur (Menken-Bekius 1998:18-25).

Lukken (1999:45-46) verduidelik dat hy wat rite, ritueel en ritualisering betref, ten spyte van die verskillende betekenismoonlikhede, geen onderskeid tref nie. Hy gebruik rite en ritueel om die konkrete handelingspatroon aan te dui sowel as om te verwys na die algemeen wetenskaplike idees oor rites.

Hanekom (1995:78-81) beskryf verskillende definisies van wat rituele is en gee dan die volgende samevattende definisie van rituele:

"'n Ritueel is 'n herhalende handeling wat die gebruik van woorde, simboliese voorwerpe en ook liggaamlike handeling kan insluit. Dit kan deur 'n individu of groepe uitgevoer word. Dit het beslis simboliese betekenis en funksioneer binne 'n gemeenskap wat bekend is met die ritueel en die simboliese betekenis daarvan kan dekodeer" .

Nadat Viljoen (2003:163-168) die begrip ritueel beskryf en verklaar het, definieer hy 'n ritueel soos volg:

"'n Kontekstueel en kultureel kenbare en herhalende handeling wat uitgevoer word deur die gebruik van woorde, handeling, voorwerpe en liggaamlikheid - waarvan die bedoeling gekodeer kan word. Dit kan deur 'n individu of groepe; simbolies of lineêr uitgevoer word" (Viljoen 2003:168).

Menken-Bekius (1998:26) beskryf weer rituele soos volg:

"Rituelen zijn vanzelfsprekende, eenmalige of herhaalde, veelal symbolische handelingen, veelal vergezeld van bijbehorende formules en teksten, waarin de mens lichamelijk en interactief betrokken is op een werkelijkheid, die in het ritueel present wordt gesteld."

Wepener en Müller (2001:482) (vgl. Wepener 2004:75) perk die breë kategorie van ritualiteit in met die adjektief 'Christelike' en omskryf die term 'ritueel' soos volg:

"Rituele is eenmalige of herhaalde, vanselfsprekende, simboliese handeling, wat altyd interaktief en liggaamlik is, soms vergesel van tekste en formules, gerig op die oordrag van waardes in die individu of groep, en waarvan die vorm en inhoud altyd kultuur-, konteks- en tydgebonde is, sodat die betrokkenheid op die werklikheid wat in die ritueel teenwoordig gestel word, altyd 'n dinamiese gegewe bly."

Vir die doel van hierdie navorsing is die volgende uitgangspunte oor wat rituele is, van groot belang:

- Rituele is simboliese handeling. Met betrekking tot die inhoud van enige ritueel wat tydens die Paassiklus gekommunikeer word, is W W Müller, W W (1990:365) reg as hy sê:

"In Jesu Person gehen Wort und Handlung ineinander über. Die Botschaft des Jesus aus Nazaret läßt sich in der Verkündigung des Reiches Gottes zusammenfassen."

- Rituele word ten beste aangewend op 'n interaktiewe basis. Menken-Bekius (1998:26) wys op die mens se liggaamlike en interaktiewe betrokkenheid by die werklikheid deur middel van rituele (vgl. Viljoen 2003:255). In nuwere beskouings van die erediens, waar daar meer van interaktiwiteit en liggaamlikheid gemaak word, sal inderdaad gesoek moet word na 'n sinvolle interaktiewe gebruikmaking van rituele in die Paassiklus. Die vraag is of 'n liturgie wat vashou aan die Gereformeerde ankertoue, maar tog vernuwend en singewend betekenis in mense se lewens wil bring, wel moontlik is met die gebruik van simbole en rituele? Die navorser is van oordeel dat dit 'n haalbare moontlikheid is en wil juis in hierdie ondersoek aanwys dat die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus 'n sinvolle manier van doen is om die geloofsinhoude van die Paassiklus te kommunikeer.
- Binne die konteks van hierdie navorsing sal rituele deurgaans gesien word as 'Christelike' rituele. Hierdie kwalifikasie kry verder sterker betekenis as in gedagte gehou word dat dit in die Paassiklus juis gaan oor die Christusgebeure.

- Rituele in die Paassiklus sal, wanneer nodig, ook vergesel word van 'vir die Paassiklus' verbandhoudende tekste en formules ten einde toepaslike waardes te kommunikeer.

3.3.2 Wat doen simbole en rituele?

Simbole en rituele het nie op sigself 'n doel nie, maar bring die wêreldervaring tot uitdrukking en dien as draer van die antropologiese faktore van die godsdienstige kultus. Anders gestel sou gesê kon word dat simbole en rituele as voertuie dien om sekere belangrike betekenisinhoud op 'n singewende manier by die ervaringsveld van die lede van die geloofsgemeenskap af te lewer (Jetter 1986:200) (vgl. ook Bieritz 1995a:119-125).

Dit gaan in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus oor die lyding, sterwe en opstanding van Jesus Christus wat visueel, interaktief, ervaringsmatig, konkreet en relevant by die mens tuis moet kom. Die rol van simbole en rituele as kommunikasiemiddele en hulpmiddels om God se teenwoordigheid te ervaar, word vervolgens bespreek.

3.3.2.1 Kommunikasiemiddele

Liturgie as 'n religieuse aksie het 'n simboliese aanslag. In die begrensde ruimte van liturgiese handeling is die moontlikheid van 'n wyer of breër kommunikasiepotensiaal opgesluit. So 'n uitgangspunt vind aansluiting by Jetter (1986:140-199) wat godsdiens as simboliese kommunikasie beskryf.

Simbole en rituele as godsdienstige kommunikasie help mense om in kontak te kom met die werklikhede van die lewe. Hierdie kontak vind plaas deur nadenke oor die betekenis van die werklikhede, maar daar is ook 'n dieper kontakvlak waar kommunikasie met groter vitaliteit as deur middel van diskussie of verstandelike redenasies, plaasvind. Dit is wanneer aan die werklikheid deelgeneem word met alle vermoëns, insluitend verstand en gevoel en alle sintuie (Lukken 1999:17-18).

Jetter (1986:141) toon die waarde van simboolhandelinge duidelik aan:

"Wenn man den Gottesdienst als symbolische Kommunikation und diese als sinngerichtetes Handeln versteht, dann bekommen zwei Dimensionen, die zu ihm gehören und bei ihm nicht ausfallen dürfen, ein deutlicheres Profil."

Met hierdie twee dimensies bedoel Jetter (1986:141):

- dat godsdiens as simboliese kommunikasie die droë intellektualisering van die Godsbeeld en geloof nadruklik teëwerk; en
- dat daar teenoor die singerigte handelinge 'n saakgerigte doelmatige handeling staan wat die alledaagse lewe voortdurend bedreig en feitlik volledig wil beheer.

Vir hierdie ondersoek is dit van waarde dat simboliese handelinge 'n intellektualistiese linkerbreingerigte godsdiens teenwerk wat meer op sake as op die sintuiglike gerig is (vgl. Hanekom 1995:49-51 en Viljoen 2003:147-148 se meer volledige aandag aan die regterbreingerigtheid van simbole en rituele).

Hanekom (1995:50) wys daarop dat talle kerke die standpunt huldig dat simbole en rituele formalisties en dood is en daarom uitgedien is. Hy vra dan die vraag of die probleem nie eerder in die hantering of aanbidding van simbole lê nie.

Die navorser is van mening dat die oorsaak van enige disfunksionering van simbole en rituele by die volgende gesoek behoort te word:

- 'n kognitief gedrewe liturgie waarin daar binne die Gereformeerde spiritualiteit min of geen voorsiening gemaak is vir interaksie, emosie en groter liggaamlikheid in die erediens nie (Vos en Pieterse 1997:112);
- 'n moontlike wanopvatting wat die simboliese en rituele inhoud van die totale liturgie miskyk;
- 'n gebrek aan die belewenis van 'n singewende '*coram Deo*'-lewe;
- 'n moontlike onvermoë by erediensbeplanners en -aanbieders om voorsiening te maak vir 'n aanbiddingsgeleentheid waarin simbole en rituele kreatief tot uiting kan kom.

Wat doen simbole en rituele? Dit spreek op singewende wyse die mens in sy meer kreatiewe regterbreindimensie aan en begelei hom tot 'n sinvolle belewenis van die teenwoordigheid van die lewende God (Viljoen 2003:247). Dit is daarom van belang om teologies-teoreties na te dink oor

wat die rol van liturgiese simbole en rituele is in die vorming van die mens se belewenis van God en ook in sy vorming van 'n Godsbeeld.

Hanekom (1995:51) het die vraag gevra of die nodige erkenning van huidige simbole en rituele, as synde ook regterbreinaktiwiteit te wees, nie die ryker betekenis en potensiaal daarvan vir die kerk sal ontsluit nie.

Die navorser stem saam met so 'n stelling en wil empiries ondersoek instel of lidmate hiermee saamstem en die waarde hiervan insien.

Simpson (1994:166) wys op die verskil in gewaarwording van geloof deur die linkerebrein en die regterbrein en verwoord dit soos volg:

"Regterbreingeloof, onder die invloed van die oudiovisuele media, is simbolies, emosioneel, intuïtief en grootliks kunstig en kreatief. Linkerebreingeloof, onder die invloed van boekekommunikasie, is logies, analities, opvolgend, tydsgebonde, aktief en dominant. Ons hele leefwêreld word al meer beïnvloed deur elektroniese kommunikasie wat 'n steeds groter invloed op die kommunikasie van geloof het."

Toegepas op van die kardinale aspekte wat simbolies in die spel kom gedurende die Paassiklus kan gewys word op die kontemporêre voorbeeld van Mel Gibson se *"The Passion of the Christ"*. Die dramatiese grafiese voorstelling van die laaste twaalf uur van Jesus se lewe op aarde, gepaardgaande met oorsigtelike verduidelikende onderskrifte, beklemtoon die krag van simbole en rituele as nieverbale kommunikasiemiddele. Oor hierdie krag is die onderhawige navorsing onder andere ernstig begaan.

Hanekom (1995:57-58) se samevatting van die belangrikste funksie van simbole gee 'n goeie beskrywing van wat simbole doen. Volgens hom kan simbole sonder 'n omhaal van woorde dieper en soms selfs verborge werklikhede aan die mens openbaar en kommunikeer. Vos (1996a:35) wys ook daarop dat simbole 'n onthulling is van 'n meervoudige betekenis wat die hoorders se verbeelding voed en versterk. Simbole versterk die hoorder se geloof en dien as prikkeling tot besinning en nadenke. Daar is altyd 'n element van misterie en verhulling. Hoorders word gelei tot verstaan en begrip (Vos 2002:85).

Vir hierdie studie is die volgende uitgangspunte van belang:

- Die Christusgebeure waarvoor dit in die Paassiklus gaan is eintlik niks anders as 'verborge werklikhede' wat op kreatiewe singewende wyses aan lidmate uitgebeeld behoort te word nie.
- Die verbale oordrag van hierdie werklikhede is onvermydelik en noodsaaklik, maar nie genoegsaam nie. Nieverbale kommunikasie is nie bedoel om teenoor verbale kommunikasie te staan nie, maar moet eerder aanvullend daartoe wees (Hanekom 1995:14).
- Die gebruik van liturgiese simbole en rituele is handige en noodsaaklike instrumente om die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus Christus verbeeldingryk en aanvullend uit te beeld ten einde sin en betekenis te bring in mense se geloofsbelewenis en ervaring van God as die persoonlik Teenwoordige.

- Die misterie en geheimniskant van simbool en ritueel bring verhulling en onthulling tot 'n sinergerende krag wat die Paasliturgie voed ter bevordering van die geloofsverstaan van die geloofsgemeenskap (Vos 1996a:35).
- Liturgiese simbole en rituele behoort sterk te put uit die rykdom van verskillende bedieningsmedia.

Die kommunikatiewe drakrag van liturgiese simbole en rituele vind estetiese uitdrukking met behulp van klank, melodie, kleur, lig, beelde en kunswerke. Hierdie drakrag word uitgebou met behulp van die dramatiese, d.w.s. beweging, danse en liturgiese handeling. Die handeling kan formeel of informeel wees. 'n Verdere uitdrukking vind plaas d.m.v. die gesproke woord in verskillende gestaltes (Jetter 1986:30). Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, in soverre dit verband hou met die spesifieke Paasinhoud, sal daarom slegs kan slaag as daar so breed as moontlik voorsiening gemaak word vir hierdie kommunikatiewe drakrag. Op hierdie wyse kry die liturgie gedurende die Paassiklus formeel en informeel 'n groter seggingskrag tot nadenke, besinning en singewing aan die lewe van die geloofsgemeenskap.

Wainwright (2001:33-34) formuleer in aansluiting by die *'imago Dei'* en Genesis 1:27-28 die volgende belangrike standpunt wat ook vir hierdie ondersoek geld:

"...., I could say that the human creature is, first, ontologically capable of communion with God, which is what Wesley would call our 'spiritual

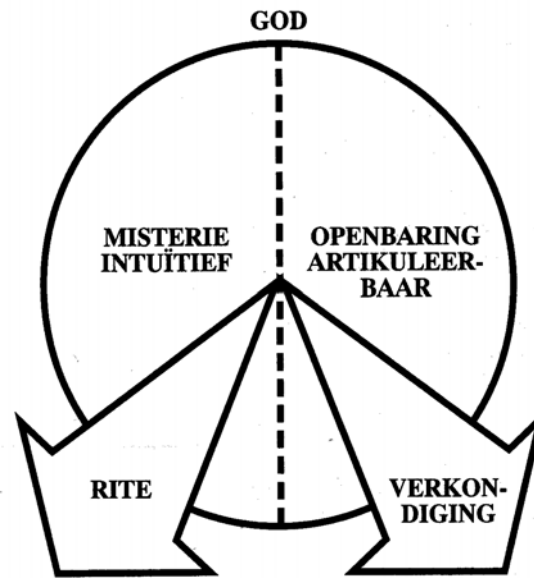
nature'; or as the Westminster Catechism puts it, 'Man's chief end is to glory God and to enjoy Him for ever.'

Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus behoort 'n dubbele gerigtheid te hê voordat daar sprake kan wees van sinvolle en singewende kommunikasie. Daar sal 'n bepaalde tweerigtingverkeer moet wees tussen God en die mens waarin daar 'n gerigtheid op God tot stand kom en Hy verheerlik word. Hier moet die Paasinhoude rondom die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus Christus ten opsigte van hulle kommunikatiewe drakrag soos hierbo verwoord, in afhanklikheid van die werk van die Gees van God optimaal aangewend word om 'n 'coram Deo'-atmosfeer te skep.

Daar moet ook 'n antropologiese gerigtheid wees waar daar weer eens op die reeds genoemde kommunikatiewe drakrag van simbole en rituele gesteun word ten einde 'n singewende ervaring of belewenis rondom die Paasinhoude te fasiliteer. Wat hierdie antropologiese gerigtheid betref behoort daar uiteraard rekening gehou te word met liggaamlikheid en die sintuiglike. Op hierdie wyse kom 'n interaktiewe dinamiese spel waarin singewende geloofsinhoude gekommunikeer word, in die liturgie op dreef.

3.3.2.2 Die ervaring van God se teenwoordigheid

Burger (1995:72-75) se uiteensetting van 'n lewe saam met God as ideaal van die Reformasie beklemtoon die belangrike effek van rituele in geloofsgemeenskappe se ervaring van God se teenwoordigheid Die skets hieronder dui die funksie van rite en woord aan (Figuur 10).

Figuur 10: Funksie van rite en woord (Burger 1995:74)

Vir hierdie ondersoek is dit belangrik om te probeer bepaal wat liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus vir 'n geloofsgemeenskap doen. Binne die raamwerk van die liturgie kry hierdie funksie gestalte in die wyse waarop Christus in die liturgiese gebeure lewend teenwoordig is deur sy Gees en Woord. Die ontmoeting met God geskied deur verbale en nieverbale simbole en rituele (liturgie). Hierdie ontmoeting word moontlik gemaak deur die Heilige Gees (Pieterse 1998:344). So voorsien simbole en rituele die geleentheid en ruimte vir mense om die teenwoordigheid van God te ervaar. Die geloofsinhoude wat met die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gekommunikeer word is van so 'n aard dat 'n 'coram Deo'-ervaring nie 'n menslik gefabriseerde saak is nie. Die uitdaging tot sinvolle ritualiteit is 'n voortdurende ideaal wat nie vanselfsprekend bereikbaar is nie, en daarom behoort daar by erediensbeplanners en erediensgangers voortdurend 'n bewusheid te wees dat simbole en rituele 'n gawe van die Here is.

“They enable us to tell, to hear, and to act out the truth about ourselves and our world, and the truth about God, ‘whose ways are not our ways, whose thoughts are not our thoughts” (Robinson 1999:61).

Simbole en rituele skep aan die een kant ‘n veilige ruimte en aan die ander kant ruimte vir verrassing en selfs ontsteltenis in die teenwoordigheid van God. Die belewenis van die waarheid, misterie en die sakrale karakter van God kry sodoende konkrete gestalte in die beleweniswêreld van die erediensganger. Alleen wanneer hierdie ruimteskepping gesien word as ‘n kreatiewe aktiwiteit onder die leiding van die Gees van God, kom die atmosfeer vir ‘n ‘*coram Deo*’-ervaring tot sy reg.

“Good ritual, like a good story, has elements of both safety and surprise. Good ritual both delights and disturbs. It comforts and it challenges” (Robinson 1999:61).

Liturgiese rituele en simbole in die Paassiklus behoort mense te lei na 'n dieper en sterker belewenis van die Christusgebeure, en daarom sal daar deurgaans 'n besef moet wees van die ontmoeting met die Heilige, die Misterieuse God. Simbole en rituele is voertuie vir hierdie ontmoeting deurdat dit aanvullend tot die Woord, die misterie van God kommunikeer en erediensgangers lei tot ‘n egte ontmoeting met God en motiverend is tot verwondering en aanbidding van God (Burger 1995:73-75 en Vos & Pieterse 1997:116).

‘n ‘*Coram Deo*’-lewe raak die hart van die kerk se bediening (Burger 1995:76). ‘n Verrekening van ideaal en werklikheid bring hier die nodige

perspektief dat 'n greep op God se teenwoordigheid slegs realiseer wanneer die volgende gehonoreer word:

- 'n Greep op God, definisie of struktuurgewing van 'n '*coram Deo*'-lewe is nie altyd haalbaar nie, hoewel dit 'n voortdurende ideaal bly.
- Die teenwoordigheid van God in die erediens is 'n bestaande werklikheid en enige menslike poging dien slegs as herinnering hieraan of gestaltegewing aan die reeds bestaande '*coram Deo*'.
- 'n Voordurende bewustheid van omgang met die 'Groot Ander' (Burger 1995:77) en 'n totale afhanklikheid van Hom is noodsaaklik.
- Die teenwoordigheid van God val nie altyd noodwendig saam met die heilsmiddele (die *presentia realis*) soos die amp, die Woord en simbole nie. Stel die middele Christus teenwoordig omdat Hy self in werklikheid nie teenwoordig is nie, of gaan dit in die middele om fisiese en sigbare simbole wat bloot herinner en heenwys na 'n onsigbare, maar baie beslis teenwoordige Realiteit? Hierdie navorsing vind aansluiting by 'n benadering van '**herinner**' en '**heenwys**' na 'n '**teenwoordige Realiteit**' soos hierbo verwoord (Burger 1995:78).

3.3.3 Konkretisering

Hierdie studie handel oor die Paassiklus en daarom is die sentrale gebeure van Jesus se kruisiging en opstanding in die Christelike geloof ter sprake. Die effek hiervan raak die mens se bestaan wesenlik en daarom sal enige

navorsing wat 'n bydrae lewer tot 'n beter konkretisering van die Paasgebeure in die moderne wêreld, toepaslik wees. Die mens probeer hierdie gebeure liturgies vier in sy soeke na 'n betekenisvolle bestaan. 'n Nougessette soeke na konkrete liturgiese gestaltegewing aan die misterie van Jesus behoort altyd deel te bly van die geloofsgemeenskap se toewyding aan God. Liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus behoort ingestel te wees op die deelname van erediensgangers aan die lewe, lyding, dood, kruisiging en opstanding van Jesus. Op hierdie wyse kry die Paasgebeure relevansie vir die mens van vandag (Clasen 2003b:82 en Bester 2004b:68).

3.3.3.1 Uitgangspunte vir liturgiese simbole en rituele

Wanneer meer spesifiek gekyk word na toepaslike simbole en rituele in die Paassiklus is die volgende uitgangspunte van belang:

- Die bestaande tradisionele Bybelse en buite-Bybelse liturgiese simbole en rituele moet optimaal benut word ten einde groter aanwendings-moontlikhede te bewerkstellig.
- Die kommunikasievermoë van liturgiese simbole en rituele moet getoets word en waar nodig verstel word vir 'n meer effektiewe kommunikasie van die evangelie.
- Die konkrete uitbeelding van liturgiese simbole en rituele moet intensioneel ten opsigte van elke erediens bevorder word.
- Nuwe simbole en rituele moet voortdurend binne die raamwerk van 'n hermeneutiese proses ontwikkel word.

- Verskillende kunsvorme moet deurgaans konstruktief aangewend word na die rykdom van eie kreatiewe potensiaal.

3.3.3.2 Bybelse voorbeelde

Die Paassiklus handel oor die lyding, kruisdood, begrafnis en opstanding van Christus.

"En ons is getuies van alles wat Hy (Jesus) in die Joodse land en in Jerusalem gedoen het. Hulle het Hom (Jesus) doodgemaak deur Hom aan die kruis te hang. Maar God het Hom op die derde dag uit dood opgewek en Hom laat verskyn, nie aan die hele volk nie maar net aan ons vir wie God reeds gekies het om getuies daarvan te wees, ons wat na sy opstanding uit die dood saam met Hom geëet en gedrink het" (Hand. 10:39-41).

- Die sentrale simbool van Jesus se lyding is die kruis en ook die doringkroon (Nel 2003:62-63 en 2004:64). Die kragtige simboliese waarde van die leë kruis moet nie onderskat word nie en kan verbaal en nieverbaal aangewend word tot liturgiese singewing in die Paassiklus. Aansluitend hierby geld die skriftuurlike bevestiging van die opstandingskrag van Christus (Ef. 1:19-20).
- Die graf (begrafnis en leë graf) bied uitstekende moontlikhede vir grafiese uitbeelding.
- Die Nagmaal met die Ou Testamentiese Paasfees as agtergrond dien as belangrike simbool en rite in die Paassiklus. Eksodus 12:1-28 skets die toepaslike simbole en rituele grafies in die vorm van die lam

sonder liggaamsgebrek, die slag daarvan en die smeer van die bloed aan die deurkosyne, die braai en eet van die vleis en die eet van die ongesuurde brode. Die viering van die Paasfees verskuif later na die sentrale heiligdom (Bosman 1999:90-91, Bothma 2004:92-96 en Burden 1993:111-112). Hierdie verskuiwing plaas die gebruik van liturgiese simbole en rituele vir die doel van hierdie navorsing in die sentrum van die hedendaagse aanbiddingsgeleentheid van die geloofsgemeenskap. Die Nuwe Testamentiese inhoud van die Pase met Jesus as die “Paaslam” en sy lyding, dood en opstanding kan met kreatiewe aanwending singewende transformasie in mense se geloofservaring en dus belewenis van die teenwoordigheid van die lewende God bewerkstellig.

- Die Doop dien ook as die uitstaande rite wat verwys na inlywing in die geloofsgemeenskap as liggaam van Christus.

3.3.3.3 Eietydse maniere

Wanneer liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gebruik en ontwikkel word, behoort daar deurgaans rekening gehou te word met die bepaalde konteks waarbinne dit aangewend word. Samehangend hiermee geld ook die eietydse konkrete behoeftes van die 21ste-eeuse mens en meer spesifiek die behoeftes van die plaaslike geloofsgemeenskap.

Die NG Gemeente Lynnwoodrif se ouditorium wat op 13 Junie 2004 ingewy is, dien as voorbeeld van 'n eietydse aanslag op simbole (Beeld 14 Junie 2004:6). Die uitstaande kenmerke van hierdie ouditorium is:

- reuse storieborde as uitbeelding van die geloofsgeskiedenis;
- magnetiese prente en simbole wat in 'n driejaarsiklus bygevoeg word om die groter geloofsprentjie te vorm;
- die herhaling van sekere simbole, soos 'n bloeddruppel om gelowiges sekere verbande te laat herken; en
- 'n groot skerm in die middel van die liturgiese ruimte wat deur middel van 'n dataprojektor die Woord visueel uitbeeld.

Wat betekenisvol is van die genoemde opset is 'n onbeskroomde belydenis en verbintenis tot die Gereformeerde teologie in 'n moderne idioom en die sentraliteit van die Woord in die totale bediening (Beeld 14 Junie 2004:6). Die uitbeelding van tradisionele Bybelse en kerklike simbole gee uitdrukking aan die feit dat mense nog altyd hulle geloof, waardes en leerstellinge van geslag tot geslag oorgedra het (Debray 2000:vii).

'n Kritiese vraag is of sodanige nuwe kontekstualisering moontlik is in bestaande liturgiese opsette, veral waar ouer kerkgeboue gebruik word? By 'n waarneming van verskillende liturgiese opsette is dit opvallend dat die meeste kerke met ou en nuwe ouditoriums ruim gebruik maak van flitsborde en dataprojektors. Verder is daar in van die oudste kerkgeboue dikwels reeds 'n verhoogde liturgiese ruimte wat die aanwending van simbole en rituele vergemaklik. Baie ouditoriums het ook heelwat muurruimte sodat die kunste in verskillende formaat uiters kreatief en sinvol aangewend kan word.

Die feit dat die 21ste-eeuse mens in die 'moderne videosfeer' (vgl. Babin 1991:46,62 en Debray 2000:116) leef, stel hoë eise aan die funksionariese wat met die inagneming van liggaamlikheid, moet sorg vir 'n keurige ervaringsgerigte en interaktiewe aanbieding van die Christusgebeure soos verwoord in liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Die eeue oue Paasgebeure moet voortdurend met woord, klank en beeld bevorder word. Op hierdie wyse skep die gebruik van oudiovisuele middele ruimte vir die herontwaking van emosionaliteit en verbeelding (Babin 1991:62).

Die uitdaging is om die teenwoordigheid van God in die erediens te konkretiseer. Hy is teenwoordig deur sy Woord en Gees en hoef nie mee te ding met die moderne media nie. Al wat met die moderne media moet gebeur is dat daar 'n openheid sal wees vir die moontlikheid van God se inkarnasie deur middel daarvan. In die gereformeerde erediens ontmoet God sy volk en stel Homself teenwoordig (Strauss 1994:96 en Vos & Pieterse 1997:7). Jordaan (Beeld 12 Mei 2004) stel dit dat God se teenwoordigheid soos volg gestalte kan kry in die tyd waarin ons leef:

“Deur byvoorbeeld verbeeldingryk om te gaan met die Skrifbelofte dat die koninkryk reeds 'binne en tussen ons is' en dat God daagliks 'sigbaar' gemaak word in die klein besonderhede van ons bestaan.”

3.4 Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die PAASSIKLUS

3.4.1 Inleiding

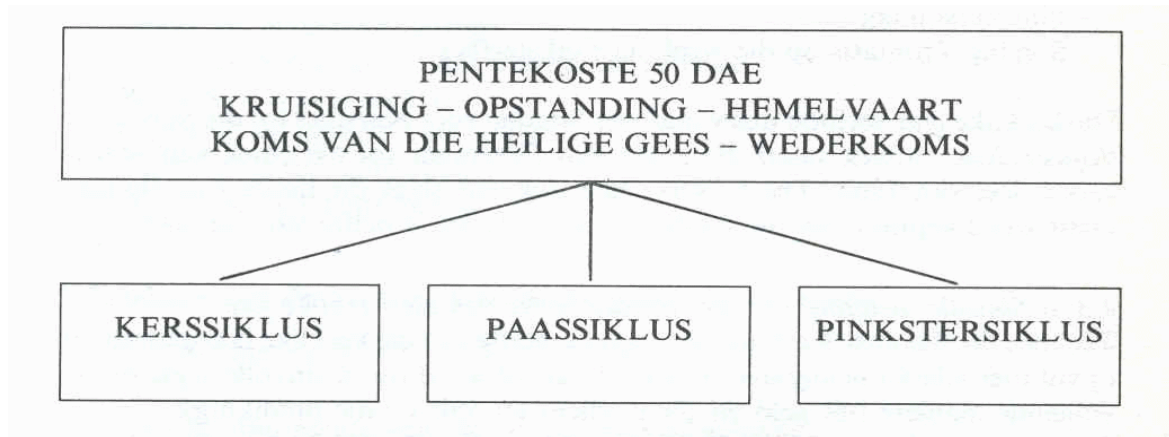
Ten einde die navorsing 'n haalbare projek te maak moes die veld van navorsing begrens word en daarom is besluit om die navorsing te beperk tot

die Paassiklus. Maar soos reeds genoem (vgl. 1.1.1 hierbo), is die motivering vir die ondersoek gebore uit 'n waarneming van die navorser dat die Christusgebeure soos verwoord en vergestalt in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, nie tot sy reg kom nie. Om te verstaan wat presies op die spel is as oor die Paassiklus gepraat word, is dit nodig om die groter prentjie te verstaan. Daar sal dus kortliks aandag gegee word aan die kerkjaar en dan beskryf word wat verstaan word onder die 'Paassiklus'.

3.4.2 Die kerkjaar

Die bedoeling van hierdie ondersoek is nie om die ontwikkelingsgeskiedenis van die kerkjaar en die betekenis en toepassing daarvan in die hede na te spoor, te beskryf en te verklaar nie. In elk geval is daar bestaande navorsing in hierdie verband asook uitgebreide literatuur oor die kerkjaar (vgl. Bieritz 1995b:453-487; 1995c; Bothma 2004; Orsmond en Botha 2004; Nel 2004; Oskamp en Schuman 2001; Bester 2004a en Bester 2004b). Daar is eerder gepoog om 'n algemene oorsig te kry van verskillende beskrywings van die kerkjaar en te bepaal watter waarde dit tot hierdie ondersoek toevoeg. Daar word ook van hierdie oorsig gebruik gemaak om die groter prentjie waarteen die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus hulle afspeel, te karteer.

Barnard (1989:11) onderskei drie siklusse in die kerkjaar wat volgens hom uitdrukking gee aan allerlei historiese gebeurtenisse uit die lewe en werk van Jesus. Skematies stel hy dit soos volg voor (Figuur 11):

Figuur 11: Skematiese voorstelling van die kerkjaar (Barnard:1989:11)

Volgens Barnard (1989:11-12) (vgl. ook Bieritz:1995b) bestaan die indeling van die kerkjaar uit die volgende aspekte:

- Die Kerssiklus, wat bestaan uit:
 - Vier Advent-Sondae
 - Kersfees (en Welwillendheidsdag)
 - Epifanie - 6 Januarie of op die Sondag die naaste daaraan

- 'n Paar Sondae (1-5) tot by die begin van die Lydingsweke

- Die Paassiklus wat bestaan uit:
 - Sewe lydingsweke
 - Goeie Vrydag
 - Paassondag
 - Die 40 dae vanaf Paasfees tot Hemelvaart

- Die Pinkstersiklus wat bestaan uit:
 - Hemelvaartfees
 - Die tydperk tussen Hemelvaart en Pinkster
 - Pinkstersondag
 - Sondag Trinitatis op die week na die Pinksterfees.

Die siklusse van die kerkjaar kan ook beskryf word in drie hoofste, naamlik Kersfees, Paasfees en Pinkster. Advent (ongeveer vier Sondag voor Kersfees) dien as voorbereidingstyd vir Kersfees. Dan volg Kerstyd (twaalf dae na Kersdag) wat jaarliks op 6 Januarie afgesluit word met die fees van Epifanie. Lydenstyd gaan Paasfees vooraf en begin op Aswoensdag. Dit bereik 'n hoogtepunt in die viering van die Groot Lydensweek en die viering van Jesus se opstanding op Paassondag. Na Paasfees volg 'n tydperk van vyftig dae (Grieks: *Pentekoste*). Dit staan bekend as Paastyd en word afgesluit met die viering van Pinkster. Die voorbereiding van Pinkster val saam met Paastyd, maar vind eintlik plaas vanaf Hemelvaartdag, tien dae voor Pinkstersondag. Koninkrykstyd volg na Pinkster en is 'n voortgesette viering van Pinkster. In Koninkrykstyd word die kollyg geplaas op die vestiging van God se koninkryk in hierdie wêreld deur die kerk (Schoeman 2004:xv-xvi).

Die volgende tabel (Figuur 12 hieronder) is 'n volledige uiteensetting van die 2004/2005 kerkjaar (Schoeman (2004:xvi-xvii) en word hier weergegee ten einde die breër prentjie waarbinne die Paassiklus val beter te plaas:

Fees	Datum	Betekenis	Kleur	Simbool
ADVENT	28 November – 24 Desember 2004	Eerste sowel as wederkoms van Jesus	Blou/Pers	Adventskrans, Isai-boom, Kerse, Alfa en Omega
KERSFEES	25 Desember 2004	Geboorte van Jesus	Wit en Goud	Ster, Krip, kerse
KERSTYD	25 Desember 2004 – 5 Januarie 2005 (12 dae)	Geboorte van Jesus	Wit en Goud	Ster, Krip
EPIFANIE	6 Januarie 2005	God verskyn as mens in Jesus Christus	Wit en Goud	Ster – vyfpuntig met strale
DOOP VAN JESUS	9 Januarie 2005	Begin van Jesus se openbare bediening	Groen	

TYD TUSSEN EPIFANIE EN LYDENSTYD	7 Januarie – 8 Februarie 2005	Jesus se openbare bediening	Groen	
VERHEERLIKING-SONDAG	6 Februarie 2005	Jesus se verheerliking op die berg as inleiding tot sy reis na Jerusalem	Wit/ Groen	
ASWOENSDAG	9 Februarie 2005	Sterflikheid van die mens, sondebeseft en skuldbelydenis	Grys	As
LYDENSTYD	9 Februarie – 26 Maart 2005	“Waak” saam met Jesus op die lydenspad as voorbereiding op die viering van Paasfees	Pers/ Purper	Doringkroon, Spykers, Kruis
PALMSONDAG	20 Maart 2005	Intog in Jerusalem	Pers, Bloedrooi	Palmtakke
GROOT LYDENSWEEK	21 Maart – 26 Maart 2005	Gebeure tydens Jesus se laaste week voor kruisiging word in herinnering geroep en herbeleef	Bloedrooi	
DONDERDAG IN LYDENSWEEK	24 Maart 2005	Instelling van die Nagmaal, voetwassing	Bloedrooi	
GOEIE VRYDAG	25 Maart 2005	Kruisiging van Jesus	Bloedrooi/Swart	
STIL SATERDAG	26 Maart 2005	Jesus in die graf. Tyd van stilte en nadenke	Swart	
PAASSONDAG	27 Maart 2005	Opstanding van Jesus	Wit	Oop graf, Paaskers
PAASTYD	27 Maart – 15 Mei 2005 (50 dae)	Jesus leef! Hy is die Seun van God	Wit	
HEMELVAART	5 Mei 2005	Jesus se hemelvaart	Wit	
PINKSTER	5 Mei – 15 Mei 2005	Uitstorting van die Heilige Gees	Vuurrooi	Duif, Vuur
PINKSTERFEES	15 Mei 2005	Uitstorting van die Heilige Gees	Vuurrooi	
TRINITEITSONDAG	22 Mei 2005	Die Drie-eenheid	Groen	Drie sirkels, Triquetra, Fleur-de-lis, driehoek
KONINKRYKSTYD	16 Mei – 26 November 2005	Die werk van die kerk in die kragveld van die Gees	Groen	Skip
CHRISTUS DIE KONING SONDAG	20 November 2005	Christus is die Koning van die wêreld	Groen	Kroon

Figuur 12: Kerkjaarsiklus in Woordwyser: Eksegetiese en liturgiese riglyne: xvii-xviii

Die Lutherse Tradisie beskik oor ‘n volledige herdenkingsjaar van die kerk (Monshouwer 2001:123). Die waarde van hierdie indeling lê in die aanduiding van die Pase as sentrale fees. Monshouwer (2001:112) stel dit soos volg:

“Oude en Nieuwe Testament verkondigen Pasen als het hart van de zaak”

Webber (1994:223-224) (vgl. ook Webber 2004b) wys aan die hand van die *'Westminster Dictionary of Worship'* die kerkjaar aan as bestaande uit:

- Advent wat die vier weke voor die herdenking van Jesus se geboorte beklemtoon.
- Epifanie wat oorspronklik Kersfees ingesluit het en wat dui op die manifestasie van God se heerlikheid in Jesus Christus (Joh. 2:11) deur sy geboorte, doop en eerste wonderwerk.
- 'Lent' wat dien as 'n tydperk van voorbereiding tot die Paas tyd. Hierdie tydperk is dan begin met Aswoensdag en afgesluit met die Heilige Week.
- Paas tyd wat gekenmerk is deur vreugde en feesviering.
- Pinkstertyd wat verwys na die vyftig dae na die Pasga waartydens die Jode die Fees van die Weke gevier het. In die Christelike kalender is die Pinkstertyd verbind met die koms van die Heilige Gees en die ontstaan van die vroeë kerk.
- Die tyd na Pinkster wat die langste seisoen in die kerk is en aanhou tot Advent. Prediking in hierdie tyd fokus op die ontwikkeling van die vroeë kerk en beklemtoon die krag van die Heilige Gees in die

bediening van die apostels en die skrywe van die Nuwe Testamentiese literatuur.

Die kerkjaar kan ook beskryf word deur seisoene wat die ervaringe van elke gemeente beskryf. Die liturgiese kalender word dan ingerig rondom hierdie ervaringe om die gemeente of individue voortdurend te herinner aan die groot daade van God in hulle lewe en om hulle te begelei in hulle omgang met seisoene in hulle eie lewe. Liturgiese kleure en temas word gekoppel aan elke seisoen ter wille van die visueel poëtiese kommunikasie van ervaringe in die seisoene (vgl. Figuur 13 hieronder en Shawchuck & Heuser 1993:127-128).

SEISOENE VAN GEESTELIKE ERVARING		
Seisoen	Temas	Kleure
Advent	Voorbereiding, verwagting, verlange en hoop	Pers (koninklik)
Kersfees	Verrassing, Vreugde, Viering, Geboorte, Geskenke	Wit (suiwer en skoon)
Epifanie	Lig, Openbaring, Roeping, Sending, Getuienis, Saai die saad	Groen (Nuwe dinge groei)
Vastyd	Introspeksie, Bekering, Moegheid, Ontmoediging, Dood	Pers en swart (koninklik en dood)
Pase	Opstanding, Nuwe Lewe, Verlossing, oorwinning	Wit (suiwer en skoon)
Pinkster	Die Heilige Gees, Krag, Dinamiek	Rooi (Vlamme van vuur)
Oestyd	Insameling, Oes, Vrugdra	Groen (groei en vrugdra)

Figuur 13: Die seisoene van Geestelike/Spirituele Ervaring (Shawchuck & Heuser 1993:128)

Die belang van dié verskillende beskrywings van die kerkjaar is daarin opgesluit dat dit 'n breë prentjie verskaf van hoe die Paassiklus in die kerkjaar inpas.

Die waarde van die kerkjaar met die Paas as sentrale en oudste fees (Bieritz 1995c:77) behoort in elke gemeente ontdek of herontdek te word op grond van die volgende motiverings (vgl. ook Webber 1994:223-226 en Bothma 2004:20-21):

- Die kerkjaar is gegrond op die Bybelse en historiese tradisie van aanbidding. Die beoefening van die kerkjaar is dus 'n daad van getrouheid teenoor die Christelike tradisie. Dit bring die insig dat die Paassiklus nie los staan van die jarelange tradisie van die kerkjaar nie en dus daarin ingebed en veranker is. Individuele gemeentes staan in verband met die groter gestalte van die universele kerk van die Here met 'n bepaalde ontwikkelingsverhaal gegrond op die Bybelse verhaal en die geskiedenis van die vroeë kerk en doen hulle lidmate en die kerk in die breë skade aan om die kerkjaar te verwaarloos.
- Die oudste voorbeeld van 'n primitiewe kerkjaar word gevind in 1 Korintiërs 5:7-8 wat daarop dui dat die vroeë Christene die dood en opstanding van Christus gedurende die Joodse Paasfees gevier het. Daar is ook substansiële inligting uit die tweede en derde eeu wat die besondere betekenis van wat later as Paastyd bekend sou staan, bevestig (Webber 1994:223).

“Verwyder dan die ou suurdeeg, sodat julle nuwe, ongesuurde deeg kan wees, en dit is julle ook werklik. Ons paaslam is immers geslag: dit is Christus. Laat ons dan feesvier, nie met die ou suurdeeg of met die suurdeeg van onsedelikheid en ander sonde nie, maar met die ongesuurde brood van reinheid en waarheid” (1 Kor. 5:7-8).

- Die Bybelse konsep van tyd wat na vore kom uit die oortuiging dat die tyd van herdenking die krag van die gebeurtenis wat herdenk word na die aanbiddende gemeenskap bring, ondersteun ‘n inrigting van die kerkjaar en die liturgie volgens sekere seisoene. Dit bring die wins na die erediens dat mense in die liturgiese momente ook die konkrete betekenis van die historiese gebeure vergestalt sien in die lewe van vandag. Die Paassiklus is in hierdie verband die primêre dryfveer waarsonder enige verdere uitbou van die kerkjaar nie tot reg kan kom nie. Die lewensveranderende krag van die evangelie kry so konkreet gestalte in die gemeentelike lewe.
- Die inrigting van ‘n gemeentelike lewe volgens die kerkjaar breek die ploegvore oop en gooi die nodige kunsmis sodat liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus in vrugbare grond geplant kan word. Die kerkjaar word sodoende instrumenteel as profetiese medium van boodskapdraende simbole en rituele en word ‘kairos’- momente vir ‘n dieper ervaring van God se handeling in mense se lewens (Vos & Pieterse 1997: 149).
- Die praktyk van die kerkjaar plaas die geloofsgemeenskap in kontras met die sekulêre gemeenskap en dié se tydsbegrip. Tyd in die Christelike kerk word bepaal deur die lewe, dood en opstanding van

Jesus Christus en nie deur siviele of nasionale vakansiedae nie (Webber 1994:226).

3.4.3 Die Paassiklus

In 3.4.2 hierbo is die breë raamwerk van die kerkjaar, waarbinne die Paassiklus ingebed is as die sentrale fees, gekarteer. Vervolgens is dit nodig om meer gefokus aandag te gee aan die Paassiklus en die gepaardgaande gebruik van liturgiese rituele en simbole. Daar sal dus noodwendig aandag gegee word aan die spesifieke toepaslike historiese gebeurtenisse uit die lewe en werk van Jesus. Die volgende gedig van Du Plessis (2004:23-24) is simbolies van ‘n kontemporêre inkleding van die Paasgebeure:

Paasstryd

1

Vrydag is die dag van dood.

Rye snoek lê op die vlektafel,

bloed, longe en derms

in die sloptenk.

Uit see kom geen lam nie.

Ek word geysel

deur nuus op televisie:

doodslag

bomme wat trosse kleintjies maak

en kinderlyke van ‘n ver volk

in rye uitgelê.

Hier lê hulle langs die wrakke van kombi’s

2

Saterdag is die grys dag.
See en lug is een kleur,
kos smaak na niks
en mense kan nie praat nie
want woorde wond net weer.

3

Sondag is ek te oud
vir paashasies en blinkpapiereiers
- buitendien kinderloos.

Vreugde is blou lug
'n blou baai
blomme in die son
en 'n skool vry dolfyne in die see.

Koerante koop ek nie.
Die televisie werk nie.
Van bure wil ek net goeie nuus hoor
maar hulle is nie tuis nie.

Ek probeer tot in besonderhede
El Greco se skildery onthou.
Die Romeinse soldaat val agteruit
uit Christus se leë graf.

Ek soek
en soek 'n Griek
soos my kafeebaas toentertyd,
iemand wat my uitroep sal verstaan:
Christos anesti!
Christus het opgestaan!
En die jubelende antwoord:
Alithos anesti!
Hy het waarlik opgestaan!

Die Paassiklus bring die lewe en werk van Christus na aanleiding van sy lyding, kruis en opstanding na die aanbidding van die gemeente. Dit vind plaas binne die raamwerk van die kerkjaar wat lyk soos “‘n spinneweb waarvan die verskillende drade heg saamgeweef is” (Vos & Pieterse 1997:148). Teen die agtergrond hiervan staan geteken die *Christos anesti*, die *Alithos anesti*, waarsonder die Pase betekenisloos sou wees.

Hierdie navorsing sluit aan by Bothma (2004:92-96, 121-127) se uiteensetting van die Paasfees en die ontwikkeling daarvan (vgl. ook Bieritz 1995b:470-477 vir ‘n oorsig oor die belangrike tradisionele vroegkerklike komponente van die Paassiklus). Tradisioneel word die eerste deel van die Paassiklus ingelei deur Aswoensdag en bestaan dit uit die sewe lydensweke met die kruis as sentrale motief en mond uit op Goeie Vrydag. Goeie Vrydag is onlosmaaklik verbind aan Paassondag. Jesus se graf is die voorspel tot sy opstanding as simbool van oorwinning oor alle magte. Paasfees met die simbole van ongesuurde brode, die bitter kruie en die beker

verkondig die boodskap van Pasga. Die Paasfees word gebaseer op die Eksodusverhaal en is narratologies begrond. Eksodus 12:21-23 is die oudste Paasfeesteks. Paasfees herinner aan die verlossing uit Egipte en is 'n fees van dankbaarheid tot eer van die Here. Paastyd beslaan ses weke en word afgesluit net voor die Hemelvaart wat Pinkster inlei (Vos & Pieterse 1997:155-160; Nel 2004:63-121; Bieritz 1995c:77-140 en Bester 2004b:68-141).

Die Paassiklus is ryk aan gebruike en daar is bepaalde prominente kleure wat aangewend word in die vormgewing van die liturgie. Sodanige gebruike en kleure is vir hierdie ondersoek van belang omdat dit gaan oor geskikte media wat dien as boodskapdraers van die Paasboodskap.

Die volgende simbole, rituele en gebruike in die Paassiklus is vir die doel van hierdie ondersoek van belang (vgl. Clasen 2003b:83,124 en Nel 2003:62, 63, 90, 91):

- Askruise op Aswoensdag met vaal-grys as simboliese kleur. Die simbool is die berou oor sondes.
- Gebed, stilte, afsondering, bepeinsing, vas, gee van aalmoese en hertoewyding aan God.
- Verootmoediging, skuldbelydenis en boetedoening in die teken van die nuwe lewe wat simbolies op Paassondag ontvang word.
- Nadenke en verwondering oor die kruisiging as die liefdesdaad van alle tye.

- Die vier van Paasfees met ontbyt. Hardgekookte eiers waarvan die dop rooi geverf is, word oopgebreek en as die wit van eier te voorskyn kom simboliseer dit Jesus se bloed wat ons reinig van ons sonde.
- Palmsondag wat Jesus se intog in Jerusalem herdenk.
- 'n Nagmaalviering op Donderdag voor Goeie Vrydag met inbegrip van verskeie simboliese handeling:
 - Voetwassing;
 - Die stroop van alle versierings en kleure uit die kerkgebou; en
 - 'n swart doek op die kansel as teken van Jesus se dood en die mens se lewe sonder Jesus.
- Die Diens van die Duisternis (*Tenebrae*) met 'n progressiewe uitdowing van kerse terwyl die lydensverhaal gelees word.
- Die herdenking van Jesus se kruisdood op Goeie Vrydag met sewe kruiswoorde van Jesus as uitgangspunt.
- Stil Saterdag as die herdenking van Jesus se sabbatsrus in die graf. Dit is 'n tyd van stilte en nadenke.
- 'n Houtkruis in die lydenstyd wat op Goeie Vrydag en die voorafgaande Donderdag met 'n swart doek bedek is en op Paassondag met blomme oordek word.

- Musiek toepaslik op die Paassiklus. Lydensmusiek en lofprysing van die vreugde oor die opstanding.
- Die sentrale simbool vir Paasfees van lig wat deurbreek.
- Die opkomende son wat elke dag herinner aan Christus se oorwinning oor die dood.
- Versierde Paaseiers wat nuwe lewe uitbeeld.
- Die liturgiese gebruik van die Paasgroet 'die Heer het opgestaan, die Heer het waarlik opgestaan'.
- Die viering van nuwe lewe gedurende Paastyd.
- Die bediening van die doop en bevestiging van nuwe lidmate.
- Paastyd as die tyd van hertoewyding.
- Gebruik drama om te identifiseer met die opstanding uit die dood tydens Paastyd.
- Die leë graf as die vernaamste simbool van Paasfees.
- 'n Kruis oortrek met blomme is in Paastyd simbool van nuwe lewe wat ontspring uit die kruisiging van Jesus.
- Paastyd is voorbereidingstyd vir die viering van die uitstorting van die Heilige Gees.

- Gedurende die Paastyd word wit as simboliese kleur van oorwinning en reinheid, gebruik. Die verandering van pers in die lydenstyd na rooi in die groot lydensweek, wat op Palmsondag volg, na swart op Goeie Vrydag na wit in Paastyd simboliseer die feit dat mense skoon gewas word van sonde.

Bogenoemde oorsig van die Paassiklus lyk in tabelvorm soos volg (Figuur 14 hieronder):

DIE PAASSIKLUS				
TYD	BETEKENIS	KLEURE	SIMBOLE	RITUELE
ASWOENSDAG	Sterflikheid Sonde Skuld	Grys	As	Vas, sonde- en skuldbelydenis
LYDENSTYD	God tree in die nood van mense in.	Pers/Purper en donker aardse kleure.	Onversierde kruis. Doringkroon. Spykers en kers met doringdraad.	Vas, Verootmoediging, skuldbelydenis en boetedoening.
PALMSONDAG	Intog in Jerusalem	Pers en Rooi	Palmtakke	
GROOT LYDENSWEEK	Jesus se laaste week voor kruisiging in herinnering en herbeleef.	Rooi		
DONDERDAG IN LYDENSWEEK	Instelling van Nagmaal	Rooi	Brood en Wyn	Nagmaal en voetwassing
GOEIE VRYDAG	Kruisiging van Jesus	Rooi en Swart	Gestroopte kruis	
STIL SATERDAG	Jesus in die graf	Swart		Stilte en nadenke
PAASSONDAG	Opstanding van Jesus	Wit	Paaskers . Leë graf	
PAASTYD	Opstanding van Jesus motiveer ons tot aksie!	Wit en goud.	Son/Lig/Paaseiers. Baie blomme. Geniet lekkernye. Gepaste musiek	

Figuur 14: Die Paassiklus

3.4.4 Verantwoording

Die kritiese vraag wat vir hierdie ondersoek belangrik is ten opsigte van die kleure, simbole en rituele wat hierbo uiteengesit is, is in watter mate dit wat teoreties uiteengesit is, in die praxis gestalte kry of kan kry (vgl. Bieritz 1995c:77-140).

Die navorser is van mening dat lidmate met die uitsondering van die betrokkenheid van sommiges by selgroepe en by diensaktiwiteite in die gemeente, tog hoofsaaklik neig om hulle betrokkenheid uit te oefen deur eredienste by te woon. In die lig hiervan sou 'n praktyk rondom Aswoensdag moeilik tot algemene praktyk in 'n gemeente kon groei. Dit sou hoogstens by selgroepe uitgeoefen kan word en indien die hoeveelheid lidmate wat ingeskakel is by selgroepe, persentasie gewys nie so hoog is nie, word relatief min mense hierdeur bereik.

'n Meer omvangryke liturgie waarin daar voorsiening gemaak word vir gebed, stilte, afsondering, toewyding aan God, verootmoediging, skuldbelydenis, nadenke en verwondering oor die kruisgebeure, behoort deel te wees van die gemeentepraktyk. Eredienste moet met sorg beplan word om deurlopend hiervoor voorsiening te maak.

Die viering van die groot momente soos die lyding, sterwe en opstanding van Christus kan genoegsaam tot hul reg kom in die lig daarvan dat sodanige feeste meestal op Sondag gevier word. Die lydenstyd word tradisioneel in die NGK duidelik op gemeentekalenders aangedui. Dieselfde geld Paasnaweke waartydens die sterwe en opstanding van Christus gevier kan word. In die plaaslike gemeente waar die navorser reeds die afgelope 20 jaar werk, het 'n goeie praktyk tot stand gekom waar Paasnaweke gevul word met 'n sinvolle program, hoofsaaklik ingerig rondom die hoofmomente van Goeie Vrydag en Opstandingsondag. Tydens hierdie naweek word drie eredienste soos volg ingerig:

- 'n Nagmaalsdiens op Goeie Vrydag saam met 'n bekende '*Gospel*' sanger;

- ‘n Oggenddiens op Opstandingsondag aangebied deur een van die plaaslike leraars; en
- ‘n Sondagaanddiens wat informeel ingerig is en hoofsaaklik deur ‘n ‘*Gospel*’ sanger gelei word.

Hoewel hierdie program vir etlike jare reeds suksesvol aangebied word, bestaan die vraag tog of ‘n Nagmaalsdiens nie op ‘n Donderdagaand meer sal strook met die kerklike tradisie nie. ‘n Verdere voordeel is dat indien die program op Goeie Vrydag ‘n lofprysingsgeleentheid met behulp van ‘n bekende sanger is, daar beter voorsiening gemaak word vir erediensgangers se behoefte aan gewydheid (Donderdagaand) en dat ‘n funksie op Vrydagoggend ook nie te lank aanhou nie. Simboliese handeling soos voetwassing, die stroping van alle versiering, kleure uit die ouditorium en die gebruik van ‘n swart doek as teken van Jesus se dood, kan beter benut word. Die feit dat Nagmaal op die Donderdagaand aangebied word skep ‘n groter potensiaal vir simboliese lig-effekte.

Die musikale uitbeelding van sekere momente in die Paassiklus behoort uitgebou te word om ruimte te skep vir die verskillende behoeftes van lidmate. Musiek behoort nie net een styl te handhaaf nie, maar die diversiteit van erediensgangers se behoeftes maak die uitdaging des te groter.

Die verskeidenheid simbole en rituele soos bespreek onder 3.4.3 hierbo, bied ruimte vir die kreatiewe aanbieding van die momente in die Paassiklus. Die volgende kritiese vrae na die sinvolle gebruik van die dramakuns moet gevra word:

- Kom hierdie medium in die Gereformeerde erediens gedurende die Paassiklus tot sy reg? Sou die inhoud van die Paassiklus nie by uitstek geleentheid bied vir drama en mimiek as instrumente om simbole en rituele tot hul reg te laat kom nie? Word die media sinvol en gekoördineerd gebruik om die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus konkreet uit te beeld? 'n Dataprojektor in samehang met ander simbole en rituele moet kommunikatief kongruent gebruik word.
- Die praktiese toepassing van die bediening van die Doop en die bevestiging van nuwe lidmate vra ook na herbesinning. Die navorser is daarvan oortuig dat hierdie praktyk met min moeite staanplek in die Paassiklus kan kry.

3.5 Die GEBRUIK van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus

3.5.1 Bybels-teologies verantwoord

Wanneer gewerk word met 'n Bybels teologies-verantwoordbare beskrywing en verklaring van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, is dit belangrik om op die volgende aspekte ag te slaan:

- Daar moet gewaak word teen 'n reglynige toepassing van Bybelse simbole en rituele in die 21ste-eeuse liturgie. Dit is nie moontlik om direkte normatiewe afleidings toepaslik te maak op hedendaagse aanbidding nie (vgl. Hanekom 1995:118).

- Die Bybelse kontekste waarbinne rituele gefunksioneer het, moet verreken word en dit wat mee volgehou kan word en dit wat diskontinueer, moet in ag geneem word. Hanekom (1995:118) stel dit soos volg:

“’n Biblisistiese hantering van Bybelse rituele sou die impak wat die sosiokulturele konteks op die totstandkoming daarvan het, onderskat.”

3.5.1.1 Gefokus op God, maar antropologies gerig

Hanekom (1995:118-145) plaas die gebruik van simbole en rituele in Teologiese en Bybelse perspektief en wys uit dat rituele en liturgiese gebruike deel was van die lewe van gelowiges in die Ou en die Nuwe Testament.

’n Teologiese teorie vir die Paasliturgie sal daarmee rekening hou dat die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus op God fokus en antropologies gerig is. Die antropologiese gerigtheid van die Paasliturgie verreken die mens in sy omgang met sake soos ruimte, tyd en natuurelemente en gebruik hierdie elemente as draers van die liturgie. Die implikasie van hierdie dubbele gerigtheid van simbole en rituele is dat daar deeglik besin moet word oor die mens se siening van God. Die Skrif as oerbron van simbole en rituele sal op verantwoordbare wyse gebruik moet word om mense se behoefte aan die transendente te vervul en om die behoefte aan menslike emosie, ervaring en liggaamlikheid te bring tot ’n sinergerende liturgiese aktiwiteit wat God verheerlik en mense opbou en toerus vir die lewe (vgl. Bieritz 1995a:96-125 en Viljoen 2003:220-241).

Die sentraliteit van die Woord en die verkondiging daarvan is een van die pilare van die NGK met sy Gereformeerde identiteit (vgl. 3.2.2). Die gebruik van simbole en rituele moet Bybels teologies verantwoordbaar wees.

Dit gaan om 'n Liturgiese Hermeneutiek waarin daar nie 'n Bybelse bloudruk vir die moderne liturgie reglynig uit die Bybel gegiet word nie, maar waar die Ou Testamentiese en Nuwe Testamentiese perspektiewe op die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus Christus verreken word in 'n eietydse teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus (Vos & Pieterse 1997:29).

'n Teologiese teorie vir die Paasliturgie sal vir die doel van hierdie ondersoek met die volgende vertrekpunte werk:

- Die gebruik van liturgiese simbole en rituele moet voortvloei uit die Skrif, maar dan met die inagneming van 'n verantwoordbare Skrifhantering waarin daar in 'n hermeneutiese proses met die Ou en Nuwe Testamentiese gegewens gewerk word (Viljoen 2003:249). Die toepaslike gegewens rondom die lyding, sterwe en opstanding van Jesus Christus moet met die inagneming van die konteks waarin dit opgeteken is, gekonkretiseer word in die wêreld van die mens van vandag.
- Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet deeglik rekening hou met 'n gerigtheid op God Drie-enig (vgl. Viljoen 2003:136). Hierdie gerigtheid sal egter sterk gefokus wees op God die Seun en die drakrag van sy lyding, sterwe en opstanding as simboliese en rituele handeling in die Paassiklus. Hy is nie net

simbool van God se teenwoordigheid in hierdie wêreld nie, maar self ook God teenwoordig in hierdie wêreld. In sy menswording realiseer die selfmededeling van God geskiedkundig onder mense (Müller, W W 1990:364).

- Liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus sal in 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie dien as sterk draers vir die mens se behoefte aan die transendente (Viljoen 2003:246, 247). Hier sal die pneumatologiese uitgangspunt die gebruik van liturgiese simbole en rituele vrywaar van horisontalisme as sou die mens die vermoë hê om enige transendensie te bewerkstellig.
- Die mens van die 21ste eeu se behoefte aan singewing en die gelyktydige blootstelling aan die media en sy kommunikasievermoë dien as 'n uitdaging om 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie te ontwerp wat nie net gerig is op God nie, maar ook antropologies geanker word in die leef- en denkwêreld van die hedendaagse mens. Daarom sal 'n Paasliturgie 'n antropologiese drakrag moet handhaaf ten einde die betekenisinhoud van die Paassiklus singewend te kommunikeer en gestalte daaraan te gee binne die ervaringswêreld van mense.
- 'n Teologiese teorie vir die Paasliturgie sal ook 'n interaktiewe wisselwerking moet verreken, waarin die liggaamlikheid van die mens in ag geneem word. Saam met verbale wyses van uitdrukking in die liturgie behoort die liggaamlike uitdrukking van voorgangers en

erediensgangers as 'n fundamentele liturgiese gegewene te geld (Viljoen 2003:248 en Lukken 1999:239).

Met Joh. 1:14 as agtergrond wys Moyaert (2001:112) daarop dat die Christelike godsdiens 'n godsdiens van inkarnasie is. Volgens hom is die kern van die misterie van die Christelike geloof daarin dat God mens geword het op 'n spesifieke en kontingente oomblik in die geskiedenis.

Omdat dit gaan om die inkarnasie van God in hierdie wêreld is dit nodig om te weet dat sy menswording dien as 'n selfbekendmaking aan die mens deur middel van verskillende modi. Konkreet gestel, die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus dien as modi vir die kommunikasie van die 'God in Christus aan die mens geïnkarneerde' werklikheid, en daarom is die hoofmodus, naamlik die vleesgeworde Woord waardeur hierdie selfbekendmaking van God plaasvind, ook die grootste bron van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Geen eietydse liturgiese simbole en rituele sal die toets kan deurstaan as dit nie geanker is in die vleesgeworde Woord nie. Watter simbole en rituele daar ookal vir die Paassiklus gebruik of ontwikkel word, hierdie uitgangspunt bly ononderhandelbaar.

Die narratiewe aard van die Skrif is 'n gegewe waarmee die belangrike inhoude daarvan ontsluit word (vgl. Webber 2001:53-54 en Vos & Pieterse 1997:156). Die waarde hiervan vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus is dat 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie kan put uit die bron van Bybelse verhale en metafore wat mense aanspreek in hulle eksistensiële nood. Burger (1999b:180) wys op die belangrikheid van 'n bewusmaking van die teenwoordigheid van 'n simpatieke God wat deernis het met spesifieke lewensituasies, spanninge, sorg en pyn. Toepaslike

liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus kan sodoende uitdrukking gee aan hierdie meeewing van God met mense en sy betrokkenheid by hulle.

Dit is belangrik om in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus te gaan kyk na toepaslike Bybelgedeeltes en die drakrag daarvan te ontgin en dit relevant vir vandag aan te wend. Die uitdaging bly natuurlik om in die hantering van die Skrif, nie fundamentalisties daarmee om te gaan nie, maar om potensiële gedeeltes vir simboliese en rituele aanwending, kreatief te gebruik.

Wanneer die aanbidding van die 20ste eeu vergelyk word met die behoefte en geloof van die hedendaagse mens is dit opvallend dat mense se aandagspan dramaties gekrimp het. Aanbidding behoort dus toenemend weg te stuur van 'oormatige verbaliteit'. Lang erediensordes met gedrukte media en gespesialiseerde terminologie wat gerig is op ingewyde lidmate, behoort plek te maak vir 'n liturgie ryk aan visuele en nieverbale kommunikasie. Hoewel die Woord sentraal is en die verkondiging daarvan in 'n hedendaagse konteks ononderhandelbaar bly, sal fyn uitgewerkte retorika nie noodwendig die knoop deurhaak in die kommunikasie van ewige waarhede nie. Postmoderne mense heg groot waarde aan die nierasionele van die godsdiens (Bandy 2000:131-132).

Die tyd van die '**Verligting**' (1600-1950) is gekenmerk deur die hoogbloei van die rede en bewysbaarheid van sake. Dit het ongelukkig tot gevolg gehad dat die Bybel gesien is as 'n boek wat bewys moes word. Die verhalende karakter van die Skrif het sodoende verlore geraak en die rasonale het die botoon gevoer. Tans is daar 'n terugkeer na wat genoem

word ‘*the power of the story*’ (vgl. Webber 2001:54-55 en Harley 2001).

‘n Bybels-teologies verantwoordbare Paasliturgie, gefokus op God en gerig op die mens, sal die Bybelse teks in al sy ryk skakerings van beeldrykheid, voortdurend aan die woord bring binne die konteks van die tyd.

Wanneer geloof in die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gekommunikeer word, sal daar rekening gehou moet word met die volgende aspekte:

- ‘n Bybelse gefundeerdheid is ononderhandelbaar (Vos & Pieterse 1997:29-84 en Webber 2004a), maar dan in wisselwerking met die verrekening van die hedendaagse konteks.
- Verbale kommunikasie moet aangevul word met nieverbale metafore en beelde anders sal dit nie grondvat in die lewensituasie van hedendaagse mense nie.
- Dit gaan in aanbidding om wat Bandy (2000: 132) ‘*a dialogue of passion*’ noem en waarvolgens gesprek in die liturgie ontsluit word.

Hierdie ontsluiting vind plaas deurdat erediensgangers met mekaar praat en dat vrae wat predikers vra, beantwoord word. Die verwagtinge van erediensgangers word verwoord en gebede kom in swang wat gestalte gee aan die ‘God-mens’- en ‘mens-mens’-verhouding. Mense hoef nie in aanbidding meer Bybels geletterd

gemaak te word nie, maar moet toegerus word om die Bybel effektief te kan gebruik in gesprek met ander.

- Aanbidding is 'n multimedia-ervaring (Babin 1991:70-109). Dit kommunikeer op verskeie maniere gelyktydig die waarheid en begelei deelnemers om hul eie sintese te vorm. Mense hoor die evangelie, sien beelde, kom in voeling met die werklikheid, '*smell the aroma of Christ*', (Bandy 2000:133) en kommunikeer hulle reaksie.
- Aanbidding moet hoorders nie net bring by 'n besef van God se teenwoordigheid nie, maar hulle ook bring by die besef van God se teenwoordigheid in die wêreld en by mense. Omdat hierdie studie handel oor die Paassiklus en verwante Christusgebeure, is die sogenoemde *praesentia Christi* in die erediensgebeure van belang (Vos & Pieterse 1997:91).

Webber (1992:66) se waarneming balanseer 'n liturgie wat tegelyk mensgerig is, maar nooit fokus verloor op die Een om wie dit eintlik gaan nie:

"One of the greatest discoveries of my Christian pilgrimage has come with the realization that the primary importance in worship is not what I do, but what God is doing. In worship, God is present, speaking to me, and acting upon me. It is in worship that God feeds, nourishes, and cares for me. And it is in worship that he gives me his grace, surrounds me with his love, lifts me up into his arms, affirms me as a member of his community, and sends me forth into the world with a fresh vision of his work and a new concern to live for him."

Die aanduiding van Bybelse teosentriese, en ook antropologiese vertrekpunte (Wepener 2004:60-61) vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus is van die ononderhandelbare instrumente in 'n ondersoek soos die onderhawige. Dit gaan in aanbidding daaroor dat God aan die woord gestel word. Die hedendaagse mens word in sy of haar eksistensie aangeraak en vanuit 'n bestaande realiteit vernuwe tot 'n nuwe bestaan in die teenwoordigheid van God.

3.5.1.2 Die rol van ervaring

'n Beskrywing en verklaring van die rol van ervaring is noodsaaklik en onvermydelik in 'n antropologiese begronding vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Dit handel immers oor die aanraking van die mens in sy of haar behoefte aan die teenwoordigheid van die lewende Here. Mense is nie kalm, objektief of ontkoppel van hulle geloof nie. Hulle is emosioneel, interaktief en verbind met God en mens. Watter kanale ookal gebruik word om betekenisinhoud van die geloof in die gekruisigde en opgestane Here af te lewer, dit moet deurgaans plaasvind met inagneming van die ervarings van aanbidders wat ter sprake gebring word in die aanbiddingsgebeure (vgl. Bandy 2000:132).

Die mens se ervaring en belewenis van die teenwoordigheid van die Drie-enige God is bepalend en vind plaas as reaksie op die werk van die Gees van God. Dit hang ook ten nouste saam met 'n bepaalde antropologiese uitgangspunt. Turner en Bruner (1986:6) wys op die problematiese

verhouding tussen ervaring en die uitdrukking daarvan. Hierdie verhouding is duidelik dialogies en dialekties, want ervaring kry daarin uitdrukking dat ons ander mense en hulle ervaring verstaan op grond van ons eie ervaring en selfverstaan. Die konteks waarin die liturgiese simbole en rituele aangebied word as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie, sal dus ernstig opgeneem moet word. Die simboliese en rituele kommunikasiekrag van die sakramente en ander liturgiese handeling moet maksimaal benut word.

"But expressions also structure experience, in that dominant narratives of a historical era, important rituals and festivals, and classic works of art define and illumine inner experience" (Turner & Bruner 1986:6).

Leonard Sweet se term 'EPIC' (2000) E (xperiential)-P-I-C; E-P(articipatory)-I-C; E-P-I(mage-driven)-C; E-P-I-C(onnected) (2000b) verskaf 'n handige vertrekpunt vanwaar die betrokke navorsing kan aansluit by die noodsaaklikheid van 'n basis- en praktykteorie wat voorsiening maak vir 'n geloofsbelewenis wat ervaar, deelneem, verbeeldingryk is en mense aan God en mekaar verbind.

Die gevaar bestaan dat die kerk die hedendaagse mens se behoefte aan ervaring kan miskyk. Dit kan gebeur dat die kerk klem lê op 'n betekenisvolle lewe ten koste van mense se behoefte aan 'n ervaring van die misterie van God. Die kerk moet mense help met hierdie behoefte. Die mens van die 21ste eeu het 'n behoefte aan belewenis en doelmatige ervaring. Rituele en simbole moet ingestel wees om verbinding met God te bewerk (Sweet 1999b:208).

Wie erns maak met die Paasgebeure en dit liturgies simbolies en ritueel wil konkretiseer, sal noodwendig moet aandag gee aan 'n geloof wat ervaar of voel, wat deelname versterk, die verbeelding aangryp en 'n bepaalde verbintenis bewerk. Die kerklike funksionariese betrokke by die beplanning en aanbieding van eredienste behoort in voeling te wees met mense se behoeftes sodat alles moontlik in werking gestel word om kanale te skep waarlangs hulle ervaring, vertikaal en horisontaal, tot uitdrukking kan kom in 'n belewenis van God en die lewe (Sweet 2000b:16,31 en 33).

Die hedendaagse wêreldburger dink en leef in 'n interafhanklike en interaktiewe etos. Hulle staan as deelnemers en waarnemers in verhouding tot die wêreld. Hierdie interafhanklikheid en interaksie is daarop ingestel om sin en betekenis te gee aan die menslike bestaan en is gegrond op 'n bepaalde struktuur van deelneming. Sweet (2000b:59) verwoord dit soos volg:

“My dream Website is a Linux interaction where anyone who visits the site can change it any way they think makes it better. An example of interactive participation that changes the character of the experience?”

Die uitdaging is om nuwe maniere van doen of weë te bepaal waarvolgens liturgiese simbole en rituele 'n veranderende deelname bewerkstellig ten einde die kruis- en opstandingsgebeure as 'n groter werklikheid te beleef en te ervaar.

Hierdie navorsing vra die vraag of daar in die Paassiklus genoegsaam aandag gegee word aan 'n ervaringsmatige, verbeeldingryke en deelnemende uitgangspunt in die voorbereiding en aanbieding van die liturgie.

Die erediens behoort as kommunikatiewe handeling ingestel te wees op die belewenis van die teenwoordigheid van die lewende Drie-enige God en 'n ervaring van sy verlossing deur Jesus Christus (Webber 2001:11-14 en Wiersbe 2000:28-29).

Die vroeë Christene het God erken as Skepper. Hulle het Christus deur gebed ervaar as God en die krag van die Heilige Gees in hulle lewens beleef (Schwarz 1999b:7).

Binne die raamwerk van die erediens is die ervaring van die Drie-enige God van netso groot belang as dat ons in Hom glo. Schwarz (1999b:7) dui soos volg aan hoe hierdie ervaring in mense se lewens plaasvind:

"They experience God in a threefold manner - And as a result they thought about the Trinity. The same holds true today. The crucial point is not that we believe in the Trinity, but rather that we believe in a trinitarian way; in other words, that we experience God in a threefold manner."

Waaroor gaan dit in die Paasliturgie wanneer dit kom by liturgie wat die ervaring van die erediensganger hoog aanslaan? Dit gaan om 'n bepaalde persoonlike belewenis van die opgestane Jesus Christus. Dit gaan oor die leë kruis, die leë graf. Dit gaan oor die effek hiervan op die individuele gelowige sodat daar 'n bewustheid sal wees van die *'coram Deo'*. Die altyd teenwoordige God in sy bepalende verhouding met sy kinders staan in die sentrum van enige poging tot 'n ervaringsmatige liturgiese gestaltegewing.

Hierdie liturgiese gestaltegewing word gevoed uit die standpunt dat die Christelike godsdiens in wese bestaan uit 'n verhouding met God. Van der Merwe (1995:15) verwoord dit soos volg:

"In sy kern is die Christelike godsdiens 'n verhouding met God. Hy is altyd by ons teenwoordig soos Hy by alle mense teenwoordig is ongeag of hulle glo of nie. Deur Christus het Hy dit moontlik gemaak vir ons om in 'n bewuste persoonlike verhouding met Hom te leef. Al die ander eise wat in die Bybel tot ons gerig word, vloei uit hierdie verhouding voort."

Hierdie navorsing wil daartoe bydra dat die ervaring van hierdie verhouding op 'n Bybels-teologiese verantwoordelike wyse bevorder word.

Donghi (1997:viii) verwoord die belang van ervaring in die geloofsgemeenskap raak as hy daarop wys dat ons ons geloof moet vier met woord- en gebaretaal. Volgens hom is dit selfs waar al weet ons dat die sakramentele teenwoordigheid van Christus homself inkarneer in heiligmakende en betekenisvormende tekens op ons pad as geloofsgemeenskap. Die gelowige word in die diversiteit en krag van hierdie tekens opgeroep tot aanbidding van God in sy teenwoordigheid en lig. Soms bestaan die versoeking dat gelowiges hulle kulturele houdings as betekenislose eksterne vorme sien. Die risiko bestaan dat ritualiteit net gesien kan word as draer van oorgelewerde tradisie en dat gelowiges slegs uit gewoonte sekere sakrale handeling uitvoer terwyl die ware betekenis van die handeling nie raakgesien word nie. Gelowiges kan byvoorbeeld die groot misterieuse verlossingsdrama passief vier en daarom moet daar in die viering van die liturgie 'n bewustheid gekweek word van God se teenwoordigheid en van die viering van die belewenis van God in die hede.

Psalm 85:7-8 (vgl. Zenger 2005:362-367 en Weiser 1982:570-575) verwoord hierdie belewenis soos volg:

“Wil U nie weer die lewe vir ons nuut maak sodat u volk hulle vreugde in U kan vind nie? Laat ons U troue liefde **belewe**, skenk ons U reddende hulp, Here.”

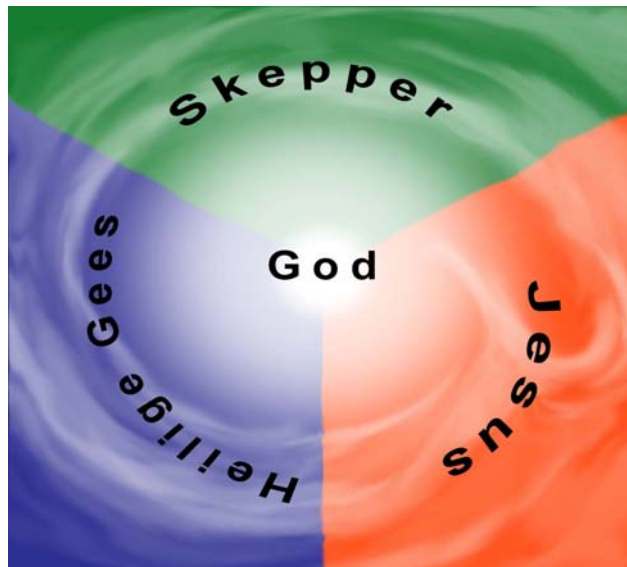
Wanneer ervaring in die erediens in oënskou geneem word, is dit nodig om ‘n getroue ervaring van die teenwoordigheid van die Here op twee maniere te soek. Ware geloof beskik oor die ingeboude spanning dat terwyl daar aan die een kant ‘n blik is op God en die redding wat Hy bewerk, daar aan die ander kant ‘n blik is op die menslike staat van onvolmaaktheid en dat die dryfkrag en intense begeerte tot ‘n belewenis van God aangewakker word deur die wete dat God die kloof in sy Seun oorbrug. Dieselfde spanning word verwoord in Mark 9:24 wat sê: “Ek glo.....help my waar ek nog ongelowig is” (Weiser 1982:573).

‘n Belewenis of ervaring onder leiding van die Gees, van dit wat die Here vir mense beteken, help met die vorming van ‘n aanbiddingsatmosfeer waar die inkarnasie in die liturgie ge-aktualiseer word. Donghi (1997:viii) verwoord dit soos volg:

“The richness of the passover of the Lord incarnates itself, communicates itself, and is made personal in every one of us through ritual language.”

‘n Verdere belangrike gesigpunt vir die doel van hierdie studie is dat ervaring en emosie ten minste in teorie van die vroegste tye 'n regmatige plek gehad het, ook binne die Gereformeerde teologie (vgl. Viljoen 2003: 72).

'Ervaring' en 'emosie' is gelade begrippe en woorde is beperkte voertuie om die misterie van ervaring en belewenis van die teenwoordigheid van die Drie-enige God te beskryf en te verklaar. Die grafiese voorstellings van Schwarz is handige instrumente vir die verstaan hiervan (Figure 15-21 hieronder).

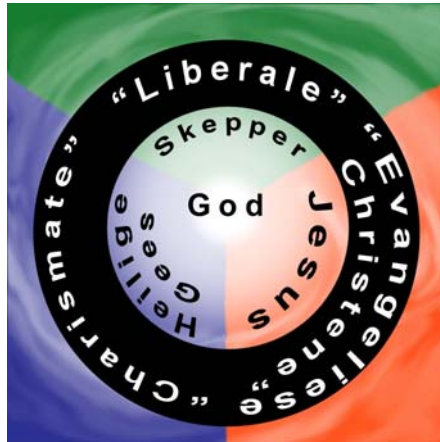

Figuur 15: Mense neem God nie net op verskillende maniere waar nie, maar Hy openbaar Homself aan mense op verskillende maniere: Skeppingsopenbaring (groen segment), Verlossingsopenbaring (rooi segment), en persoonlike openbaring (blou segment) (Schwarz 1999b:9)

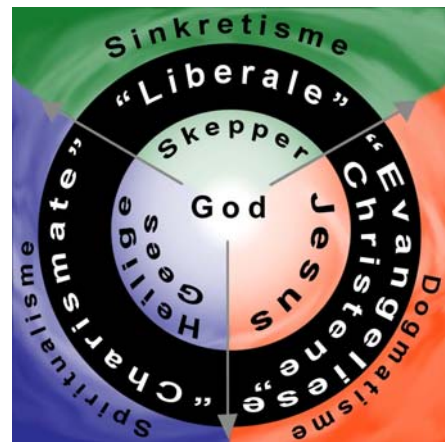
Hierdie grafiese voorstellings van Schwarz is vir hierdie ondersoek in die volgende opsigte van belang:

- Dit bied 'n venster waardeur in die 'huis' van God ingezyk kan word om Hom te 'sien' in die eenvoud waarmee Hy Homself aan die mens bekendmaak om erbaar en beleef te word.
- Vir liturgievorming in die Paassiklus bring dit die wins van 'n Bybelsteologies-gegronde ervaring van die Christusgebeure.
- Terwyl die Drie-eenheid deurgaans gehonoreer word, is daar 'n toespitsing op die ervaring van God, die Seun en die werk van die Gees in hierdie ervaring.

In die vorming van hoe mense God beleef, is daar gewoonlik drie hoofgroepe wat 'n invloed uitoefen, naamlik die liberale, die evangeliese en die charismatiese groepe. Elkeen van hierdie groepe beklemtoon gewoonlik een van die drie maniere waarop God Homself openbaar (Schwarz 1999b:14-17 en Figuur 22 hieronder). Die gevaar bestaan egter dat die ervaring van God gesegmenteerd kan raak en selfs in 'n dwaling kan ontwikkel (Schwarz 1999b:17 en Figuur 23 hieronder).

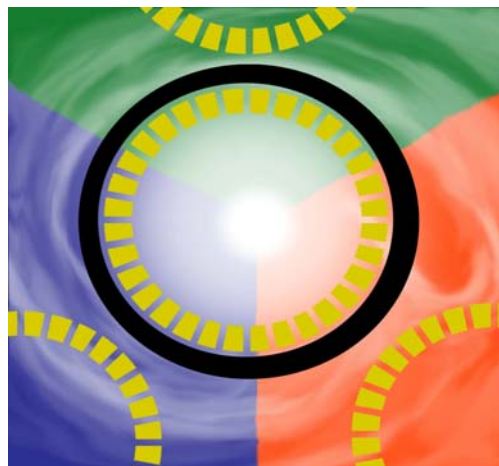

Figuur 22: Die drie hoofgroepe wat mense se ervaring van God bepaal (Schwarz 1999b:15)

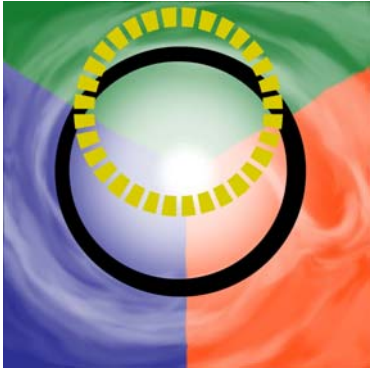
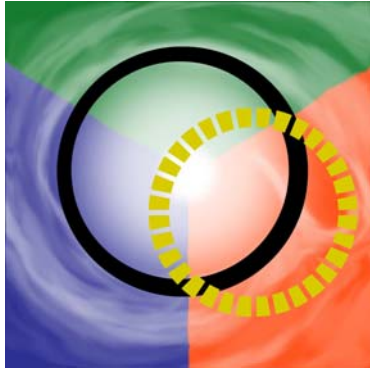
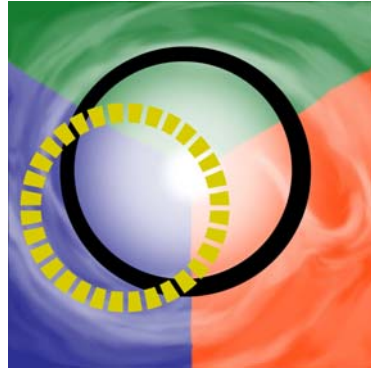

Figuur 23: Eensydige ervaring van God (Schwarz 1999b:17)

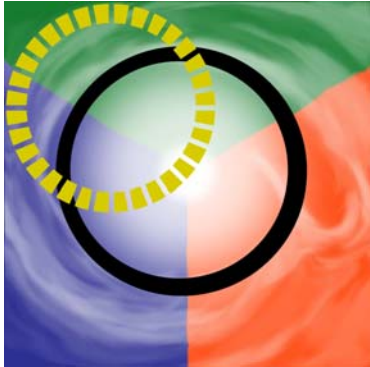
Schwarz (1999b:18-19) se assesseringsinstrument (Figure 24-26 hieronder) dien as hulpmiddel waarvolgens mense hulle persoonlike geneigdheid ten opsigte van 'n ervaring van God kan bepaal.

Figuur 24: Die vier segmente in balans. Die middelste sirkel beeld die ideaal uit terwyl die buite drie sirkels afwykings verteenwoordig (Schwarz 1999b:19)

<p>Groen: Liberale</p> <p><i>Sterk punte: sosiale betrokkenheid, wetenskap</i> <i>Swak punt: min gemeenskaplikheid met die blou en rooi segmente</i> <i>Teenpool: dogmatisme en spiritualisme</i> <i>'n Beter grens sou wees: sinkretisme</i> <i>Areas van geestelike groei: rooi en blou segmente</i></p>	<p>Rooi: Evangeliese</p> <p><i>Sterk punte: evangelisasie, Bybel</i> <i>Swak punt: min gemeenskaplikheid met die groen en blou segmente</i> <i>Teenpool: sinkretisme en spiritualisme</i> <i>'n Beter grens sou wees: dogmatisme</i> <i>Areas van geestelike groei: groen and blou segmente</i></p>	<p>Blou: Charismatiese</p> <p><i>Sterk punte: spiritualiteit, persoonlike ervaring</i> <i>Swak punt : min gemeenskaplikheid met die groen en rooi segmente</i> <i>Teenpool: dogmatisme en sinkretisme</i> <i>'n Beter grens sou wees spiritualisme</i> <i>Areas van geestelike groei: rooi en groen segmente</i></p>
		

Figuur 25: Selfassesseringinstrument deel 1 (Schwarz 1999b:18)

<p>Rooi-groen: liberale- evangeliese koalisie</p> <p><i>Sterkpunte: Jesus-piëteit tesame met betrokkenheid in die gemeenskap Swak punt: blou segment vervaag, kompromie binne die rooi en groen segment Teenpool : charismatiese Areas van geestelike groei: pneumatologie</i></p>	<p>Rooi-blou: evangelies- charismatiese koalisie</p> <p><i>Sterkpunte: Bybelse duidelikheid tesame met geestelike ervaring Swak punt: groen segment vervaag, kompromie in rooi en blou segment Teenpool: liberale Areas van geestelike groei: skeppingsteologie</i></p>	<p>Rooi-blou: evangeliese- charismatiese koalisie</p> <p><i>Sterkpunte: intellektuele openheid tesame met spiritualiteit Swak punt: rooi segment vervaag, kompromie in groen en blou segment Teenpool: evangeliese Areas van geestelike groei: Christologie</i></p>
		

Figuur 26: Selfassesseringinstrument deel 2 (Schwarz 1999b:19)

Daar is drie areas ten opsigte waarvan hierdie assessering benader moet word, naamlik die rasonele denke, die emosie en die sosiale verhoudings. Die doel is deurgaans geestelike verryking en groei (vgl. Schwarz 1999a:19).

Die waarde van hierdie assessering vir liturgievorming is die volgende:

- Dit kan gebruik word om te bepaal wat erediensgangers se behoefte aan die ervaring van God se teenwoordigheid in die erediens is.
- Dit kan liturgiese werkgroepe help om die erediens nie deurgaans te beplan en in te rig met net een soort behoefte in gedagte nie.
- Die drievoudige ervaring van God bring 'n soortgelyke proses as konvergensie aan die gang wat verskillende tradisies nader aan mekaar bring.
- Dit bewerkstellig selfinsig vir die erediensganger wat weer groter begrip bring vir ander aanbidders se behoeftes.

Wanneer oor ervaring as 'n belangrike deel van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gepraat word, is dit nodig om enkele perspektiewe rondom die sintuiglikheid van die nieverbale te belig. Dit is ook nodig om daarmee rekening te hou dat dit hier handel oor die estetiese en dat die waarde van estetika as middel tot ervaring van God se skoonheid, optimaal benut sal word (Babin 1991:112-113, Jung 1999:127-133, Lamberts 2003 en Lukken 1999:236-240).

- Vir hierdie ondersoek is dit van belang om daarop te let dat daar **stilte** in elke ritueel skuil en dat stilte 'n onderdeel van ritualiteit is.
- **Geure** van dinge soos blomme, wierook en olies maak deel uit van die sintuiglike ervaring en belewenis.

"Waarom zouden wij dan ook niet in de hedendaagse liturgie geurige olie gebruiken: bij de wijding ervan op de Witte Donderdag en bij de zalving van dodelingen en zieken?" (Lukken 1999:237).

- **Sig** is een van die belangrikste sintuie. Met die toenemende blootstelling in die moderne media aan die visuele sal die oog se vermoë ontgin moet word. Sigbaarheid en die waarneming van simbool en rite, hetsy dit afbeeldinge, blomme, brandende kerse, ligeffekte of kleure is, is belangrik vir die ervaring daarvan.
- Met die ontwikkeling van die nuutste tegnologie het **gehoor** as sintuig nie 'n minder belangrike rol te speel in ervaring as ander sintuie nie. Die omgewing waarbinne die hedendaagse liturgie afspeel sal een wees waar mense nie net visueel gestimuleer word nie, maar waar klank van die beste gehalte behoort te wees (vgl. Easum & Bandy 1997:84). Met reg kan gesê word dat die 21ste eeu eerder oudiovisueel as net visueel is (Babin 1991:3).
- Die gestaltegewing van **handelinge en bewegings** binne die raamwerk van ritualiteit vra na 'n verantwoordbare eksperimentering met sake soos staan, loop, voorgaan, binnegaan, vertrek, sit, bid en buig. Dan is daar ook die omgang met dinge soos aarde, water, lug,

vuur, lig, salf, brood en wyn. Gebare en handeling is enersyds uitdrukking van die mens self en andersyds simbole van die misterieuse wêreld van die goddelike (Lukken 1999:238; Josuttis 1991 en Klopper 1997:340).

Watter beter weg sou God nie kon volg as om die sintuie van die mens, sy skepsel, in te span in sy bekendmakingsproses aan die mens nie?

3.5.1.3 Die belangrikheid van stilte

Hierbo (3.5.1.2) is kortliks verwys na die rituele waarde van stilte. In 'n era waar die mens se sintuiglike vermoëns in die media maksimaal ingespan word, sal daar toenemend 'n hoë premie geplaas word op die waarde van stilte.

"In a high-speed, high-tech noisy world, what we do with those two to four hours each Sunday becomes very important. Exuberant praise and worship is important; but do we simply fill our time with activities and decibels? Or should we not offer busy people opportunities to reflect on God and what it means to belong to one another?" (Edwards in Chalke & Radford 1999:130).

Mense het 'n behoefte aan rus en stilte, en daarom sal 'n Paasliturgie wat reg hieraan laat geskied, voorsiening daarvoor moet maak dat mense singewende rus in die erediens sal beleef. Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet die lyding, sterwe en opstanding van Jesus só in die midde van mense bring dat dit hulle motiveer tot teologiese refleksie. 'n

Liturgie wat deurspek is van verbale oorfloed sonder stilte as voertuig vir 'n belewenis van God se teenwoordigheid, sal nie voldoen aan die eis van sintuiglikheid met ruimte vir rite nie.

Hierdie navorsing wil nie 'n teologie van beeld, simbool, ritueel en stilte afspeel teen *'Praise en Worship'* en prediking nie. Die navorser is tog oortuig van die waarde van 'n liturgie van nadenke wat mense stimuleer tot 'n openheid vir 'n 'deur die Gees van God' gedrewe ervaring van sy teenwoordigheid, ook deur stilte. Hierdie stilte is nie noodwendig dieselfde as die totale afwesigheid van klank nie. Dit handel eerder oor 'n antropologie van stilte en stilte as ritualiteit waarkragtens daar ruimte geskep word vir die opskerping van die sensoriese en beter sintuiglike waarneming van liturgiese inhoud (Peeters 2001:155-160).

Kimball (2004:214) haal Grace Church in London aan om aan te toon watter belangrike rol 'n oordenkende spiritualiteit in sommige geloofsgemeenskappe speel:

"One aspect of the Christian tradition that we have rediscovered is contemplation. The overall feel of most services is fairly contemplative, and we usually incorporate some sort of meditation."

Deel van die herontdekking van oordenking is 'n aktiewe poging om rituele en liturgie na te streef wat mense betrek. Die gebruik van die liggaam en sintuie is belangrik. Daar word ook doelbewus wegbeweeg van 'n *'over-cerebral nature'* van eredienste (Kimball 2004:214 en Nicol 2002:33-39, 46-47).

Hierdie soort benadering van kontemporêre '*emerging worship*' is betekenisvol vir liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus deurdat die noodsaaklike refleksie met betrekking tot Jesus se lyding, sterwe en opstanding deur so 'n benadering tot volle ontplooiing gebring word. In oordenkende aanbidding word die fokus geplaas op stilte en gebed. Die ervaring van lofprysing en blydschap is belangrik, maar mense moet geleentheid kry vir nadenke (Kimball 2004:218 en Peeters 2001:156). Die waarde van stilte as modus van ritualiteit kan beswaarlik oorbeklemtoon word. Die uitdaging wat stille nadenke voor die deur van liturgiese werkgroepe plaas, is om ruimte te skep vir 'n kreatiewe liturgie waarin stilte saam met verskillende ander bedieningsmodi soos byvoorbeeld sang en musiek, sinergerend tot hul reg kom as draers van die evangelie van verlossing deur die lyding, dood en opstanding van Jesus Christus.

3.5.1.4 Atmosfeer

In sekere sin het alles wat in 3.5.1.2 tot 3.5.1.3 hierbo gesê is, te make met die skepping van atmosfeer in die erediens. Waar ervaring, stilte en die benutting van die sintuiglike betrekking het op in die liturgie, is daar die kreatiewe ontsluitingspotensiaal teenwoordig waarbinne die Here deur sy Gees, menslike pogings kan gebruik om sy teenwoordigheid te kommunikeer. Die skoonheid van die liturgie en die omgewing waar die erediens plaasvind, speel hier 'n rol (Lukken 1999:202-205).

3.5.1.5 *Missio Dei* as uitgangspunt

In die beskrywing en verklaring van liturgiese simbole en rituele loop 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie die gevaar om ten spyte van die

gerigtheid daarvan op God en die mens tog die missionêre karakter van die kerk te kan onderspeel. Bandy (2000:133) verwoord die feit dat aanbidding te doen het met die praktisering van Christenskap in die wêreld soos volg:

"Worship is no longer a retreat from the world; it is a discovery of God in the world".

Die debat rondom die missionêre gerigtheid van die kerk sal toeneem namate die sekularisme, die feit dat ons in 'n globale wêreld leef en die kragte van 'n postmoderne kultuur al hoe sterker ruk aan die tradisionele ankertoue van veral die hoofstroomkerke (vgl. Easum & Bandy 1997 en Kiefert 1992). Die NGK sal in die 21ste eeu toenemend moet posisioneer ten opsigte van die behoefte van die wêreld buite die kerk. Hoewel hierdie navorsing nie primêr fokus op die missionêre karakter van die kerk nie, lê die raakvlak tussen liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus en die feit dat God die opdrag gee 'Gaan dan na al die nasies toe en maak die mense my dissipels....' (Matt. 28:19) sterk verweef met mekaar. 'n Teologiese teorie vir die Paasliturgie wat nie ook werk met simbool en ritueel wat 'n na-buiterigtheid voed en stimuleer nie, loop die gevaar van die skepping van 'n nabinne-gerigtheid waarin daar geen heil is nie.

Gedurende die heersende dekade het die landskap waar die kerk geroep is om mense te lei na 'n nuwe besef van God se genadewerk in Jesus Christus, ingrypend verander. In hierdie veranderende omstandighede het daar toenemend aksies vanuit kerke en parakerklike organisasies ontwikkel ten einde aan God se roeping uitdrukking te gee.

So is daar 'n sterk evangeliese aanslag wat deur kontemporêre kerke uitgebou word as 'n soort 'teologie van die soeker' en 'n gepaardgaande

'soekers-sensitiewe' of 'soekers-gedrewe' bediening (Warren 1995; Hybels 1995 en Geysers 2003). Hierdie aanslag is daarop ingestel om mense buite die geloofsgemeenskap aan te trek na die kerk met 'n bedieningstyl wat ingestel is op hulle behoefte. Die verskil tussen groeiende en kwynende kerke word soms uitgewys as dat dit setel in 'n verpakking van die evangelie op so 'n manier dat dit die buitestaander in sy of haar nood aanraak (vgl. Easum & Bandy 1997:-17). Die vraag is of ontledings soos die van Easum en Bandy (1997;1999 en 2000) ook vir die NGK geld. Ten minste moet daarop gewys word dat die lidmaatgetalle van die NGK veral sedert 1996 konstant gedaal het (Schoeman & Bisschoff 2004:5). Kerke soos die Willow Creek Community Church in Chicago beweeg totaal weg van enige tradisionele kerklike bediening. In Suid-Afrika is daar ook talle voorbeelde van kerke wat wegbeweeg van die tradisionele, soos byvoorbeeld die Mosaïek gemeente in Johannesburg en die Stellenbosch gemeente in Stellenbosch. In hierdie kerke is daar 'n sterk beweging na die moderne bedieningsmodi van drama, beeld en klank en ook 'n sterk gerigtheid op mense buite die geloofsgemeenskap (vgl. Geysers 2003).

Een van die vrae waarom hierdie navorsing begaan is, is of bogenoemde alternatiewe kerke die enigste weg is? Is daar dan geen heil meer in die weg van die tradisionele Gereformeerde tradisie met gepaardgaande liturgie nie? Die navorser is daarvan oortuig dat dit nie so is nie en wil juis met hierdie ondersoek vasstel wat erediensgangers se houding teenoor die meer tradisionele liturgie is. Dit dien dan ook as basiese uitgangspunt van hierdie studie dat die Gereformeerde Paasliturgie ten spyte van tekortkominge nogtans 'n nuttige instrument bly om in die 21ste eeu die lyding, kruisiging, dood en opstanding van Jesus singewend te kommunikeer. Maar dit is ook

die uitgangspunt van hierdie navorsing dat daar veel te put is uit die winste van ander geloofstradisies. Hybels (1995:168) toon die Willow Creek Community Church se poging om buitekerklikes te bereik soos volg aan:

"We're not just wanting to keep Christians happy and growing, we aren't attempting to lure believers from other churches by having glitzier services and better programs. We're starting with hard-core sceptics and trying to transform them into zealously committed disciples of Jesus."

Die vraag is of die Gereformeerde liturgie met 'n fokus op Woordbediening as skering en inslag, die inherente drakrag het om deur middel van die liturgie en dan by name die Paasliturgie, uitvoering te gee aan die *Missio Dei*? 'n Verdere vraag is of die erediens wel 'n tyd is waartydens die kerk toeganklik gemaak moet word vir die wêreld? (Hart & Muether 2002:25) As 'n meer radikale alternatief kan gevra word of die meer informele, kontemporêre liturgie wat in die evangeliese kerke aangebied word met drama en kunstebediening as sterk uitgangspunte, nie 'n beter voertuig is om die evangelie in 'n kontemporêre kleed by die hedendaagse mens af te lewer nie. Op hierdie vraag sou die navorser wil antwoord deur te sê dat dit wel so is dat die genoemde informele aanslag sukses behaal. Dit is deel van die hipotese van hierdie navorsing om aan te toon dat die Gereformeerde liturgie steeds 'n relevante kanaal bly om ook die buitestaander te bereik. Die Gereformeerde liturgie is geskik om die noodsaaklike missionêre gerigtheid van die kerk te huisves. Daar moet egter altyd op grond van die eise van die tyd op 'n Bybels-verantwoordbare wyse, krities gevra word na 'n noodsaaklike erediensvernuwing ten einde vir buitestaanders voorsiening te maak.

Die Gereformeerde spiritualiteit word nie aangedui as 'n oorsaak van krimpende lidmaatgetalle nie (Schoeman & Bisschoff 2004:5). Die leerstellige grondslag maak duidelik voorsiening vir 'n gerigtheid van die kerk op die wêreld (Heidelbergse Kategismus, Sondag 21, Vraag en Antwoord 54). Daar bestaan ook genoegsame Bybelse gronde vir die missionêre gerigtheid van die kerk (Matt. 22:37-40; 28:18-20 en Hand. 1:8) (vgl. Bosch 192:15-178). Dis duidelik dat die liturgie in aansluiting by die prinsipiële missionêre gerigtheid van die kerk, ook sodanig ingerig behoort te word dat buitestaanders deur middel van hierdie bedieningsmodus bereik sal word (Keifert 1992:142). Op hierdie wyse bly die Gereformeerde liturgie 'n uitstekende voertuig waarmee die evangelie van verlossing, soos verwoord in die Christusverhaal gedurende die Paassiklus, afgelewer kan word. Die Paassiklus word immers gedra deur 'n teologie van die kruis. Hierdie teologie lê ten grondslag van die Gereformeerde teologie en liturgie. Die uitbreiding van die kruisteologie tot 'n opstandingsteologie van die 'leë graf', verkondig ook dat die Paasgebeure inherent, eksplisiet en implisiet die verlossingsdade van God verkondig.

Die uitdaging vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus is om 'n balans te bewerkstellig tussen 'n aanbiedingswyse wat voorsiening maak vir die ingelyfde lidmate van 'n geloofsgemeenskap en die aanbieding van 'n sinvolle liturgie vir mense wat eintlik nog buite die geloofsgemeenskap staan. In hierdie verband is die uitgangspunte van 'soekersensitiwiteit', soos hierbo genoem, van groot belang. In Hybels (1995:187) se woorde: "*We believe that the church should be culturally relevant, while remaining doctrinally pure.*" Binne die konteks van 'n geloofsgemeenskap in die Gereformeerde tradisie beteken dit dat daar in die

liturgie vasgehou kan word aan Bybelse en historiese ankertoue terwyl daar ook die waagmoed moet wees om die veiligheid van die 'skip' te verlaat ter wille van die bereiking van buitestaanders.

Keifert (1992) ontwikkel 'n teologiese teorie wat hy noem '*A theology of Worship and evangelism*' wat daarop ingestel is om die vreemdeling of buitestaander welkom te laat voel in die geloofsgemeenskap. Die waarde van sy bydrae tot liturgiese vernuwing lê onder andere daarin opgesluit dat hy voorsiening maak vir 'n liturgie wat ingestel is op die ingelyfde lede van die geloofsgemeenskap asook gerig is op hulle wat nog vreemdelinge is (vgl. Keifert 1992: 95-99). Met betrekking tot die liturgie verwoord Keifert (1992:93) dit soos volg:

"Similarly, if we are to build upon the wisdom of the liturgical renewal movements of the modern period, we must have a liturgical renewal strategy that takes seriously the church as a public space as well."

Dit gaan in hierdie vernuwing oor ruimte wat geskep moet word vir die teenwoordigheid van die self-opofferende God. Hy is die hart van die Christelike aanbidding. Die ruimte vir 'n gelowige aanvaarding van God se opofferende liefde is die mikpunt van enige liturgiese vernuwing. Hoewel bekering 'n persoonlike aangeleentheid is, en die Paasmisterie eintlik ook persoonlik is, behoort die bewegingsproses van 'n persoonlik en private geestelike ervaring na 'n openbare identiteit in Christus, die beweging van die persoonlike na die openbare dimensies van ons lewe te bewerkstellig (Bosch 1992:421 en Keifert 1992:93).

3.5.2 Verryk uit ander geloofstradisies

'n Eietydse teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele kan baat vind by die verrykende insette verkry uit 'n ekumeniese proses (Schuman 2001a:46) en uit die beskrywing en verklaring van konvergensieliturgie (vgl. 3.2.4 hierbo).

Die waarde van 'n teologiese teorie wat drink uit die liturgiese fonteine van verskillende geloofstradisies kan nouliks oorbeklemtoon word. Terwyl daar vasgehou word aan die ankers van die Gereformeerde geloofstradisie, is daar terselfdertyd 'n leenproses wat denominasies op ekumeniese gebied nader aan mekaar bring en sodoende ruimteskeppend is vir God se wêreldwye beweging om mense te bereik vir sy koninkryk (vgl. Sly & Boosahda 1994:134-137). Hierdie proses van oorgawe aan en oopstelling vir die winste van liturgiese verskeidenheid maak die erediens in die NGK ook vriendeliker teenoor die nuweling of besoeker. Word die hoofinhoud van die Paassiklus in gedagte gehou, is dit duidelik dat die Christusgebeure in 'n sekere sin die gelykmaker is tussen die verskillende geloofstradisies en dit dus uitnemend leen tot 'n liturgie van kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie.

3.5.3 Verdere toespitsing en oorsig

3.5.3.1 Breë lyne vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus

Die breë lyne van 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie sal die volgende inhoude verreken:

- Dit sal Bybels-teologies verantwoord wees.
- Die inhoud van die Christusgebeure, soos versimboliseer in liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, moet op 'n konkrete wyse in die liturgie aan die woord kom. Die inhoud wat aan die orde gestel word in 'n erediens, moet sensitief wees vir die tyd in die Paassiklus waarin die erediens plaasvind. In die lydenstyd byvoorbeeld sal liturgiese elemente sterker gedra word deur die lyding van Christus, sy kruisdood en begrafnis terwyl die Paastyd die leë graf en sy opstanding ter sprake bring.
- Dit moet 'n breër definisie akkommodeer waarvolgens liturgiek omskryf word as die wetenskap van Christelike rites en simbole.
- Dit moet geanker bly aan die Gereformeerde liturgie met die verrekening van die primaat van die Woord. Burger (1999a:13) wys tereg op die vormende vermoë van die Woord, ook wat die liturgie betref:

"As ons ernstig is oor die Woord, sou ek wou pleit dat ons leer om op twee vlakke na die Woord te luister met die oog op die erediens. Benewens 'n (informatiewe) luister na die Woord met die oog op die prediking, moet ons leer luister na die formatiewe kant van die Woord met die oog op die liturgiese inrigting van die diens. "

- Dit moet verryk wees deur die liturgie van ander geloofstradisies (konvergensieliturgie).

- Dit moet 'n deurlopende gerigtheid op God Drie-enig openbaar. Die erediens bly die primêre plek en geleentheid waar die gemeente God ontmoet (vgl. Vos & Pieterse 1997:7 en Burger 1999a:11) en daarom sal die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus by uitstek daarop ingestel moet wees om die teenwoordigheid van God by die mens en sy belewenis of ervaring daarvan te fasiliteer.
- Die teologie moet fokus op die lyding, sterwe en opstanding van die vleesgeworde Woord, Jesus Christus die Seun van God. Wat hier van belang is, is die Gereformeerde 'vashou' aan die beginsel van *sola gratia*, want in die Paasliturgie behoort die seëvierende oorwinning van die genadige God in Christus oor die sonde van die wêreld, gevier te word. Ef. 2:8-10 verwoord die beginsel van genade soos volg:

"Julle is inderdaad uit genade gered, deur geloof. Hierdie redding kom nie uit julleself nie; dit is 'n gawe van God. Dit kom nie deur julle eie verdienste nie, en daarom het niemand enige rede om op homself trots te wees nie. Nee, God het ons gemaak wat ons nou is: in Christus Jesus het Hy ons geskep om ons lewe te wy aan die goeie dae waarvoor Hy ons bestem het."

- Dit moet 'n drakrag vir die gestaltegewing van die *Missio Dei* hê (vgl. Bosch 1992:389-393). Inbegrepe hierby is die antropologiese gerigtheid van die liturgie met die verrekening van faktore soos gasvryheid teenoor buitestaanders, voorsiening in die mens se behoefte aan stilte en die belang van ervaring van die teenwoordigheid van God. Die motiveringskrag van die liturgie tot 'n diensbaarheid in

die wêreld is hier ook ter sprake. Hierdie diensbaarheid kan ook uitmond in 'n gerigtheid op 'n gawe benutting waar die liturgie ingerig word in spanverband. Liturgiese werkgroepe sal in die nuwe tye van verandering 'n noodsaaklikheid wees as daar enigsins sprake wil wees van 'n liturgie wat voorsiening maak vir die singewende gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

- Nieverbale kommunikasie wat verbale inhoud aanvul moet 'n integrale deel van die Paasliturgie vorm.
- Die kunste moet ingespan word ten einde konkrete gestalte te gee aan die inhoude van die Paassiklus. Daar sal opnuut weer gekyk moet word na die belangrike rol van verskillende soorte dekor in kerkgeboue, byvoorbeeld blomme- en ander rangskikkings en uitbeeldings. Simbole, kleure en materiale kan die atmosfeer in aanbiddingsruimtes baie verbeter en erediensgangers help om op God te fokus (vgl. Burger 1999a:12 en Lukken 1999:202).
- Die teorie moet kyk na die rol van musiek en die moontlikheid van gepaardgaande liggaamlikheid.
- Die moderne kommunikasiemedia moet maksimaal ontgin word. Die waarde hiervan lê onder andere daarin dat die kunste visueel aangebied kan word sonder dat die funksionariese wat die erediens beplan en aanbied noodwendig hoef te beskik oor 'n hoë vaardigheidsvlak. Verdere voordele hou in die feit dat mense in die

heersende kommunikasie-eeu gewoond is aan die media se kommunikasiemoontlikhede. So kan die elektroniese media die geloofsinhoude van die Christusgebeure wat gerig is op die Paassiklus, kreatief in woord en beeld kommunikeer.

- Dit is nodig om te herbesin oor die funksionaliteit van aanbiddingsruimtes. 'n Interaktiewe, ervaringsgerigte liturgie waarin die Paassiklus in konkrete liturgiese simbole en rituele uitgebeeld word, vra 'n nuwe opset. Dataprojektors, los stoele en 'n andersoortige liturgiese ruimte dien as voorbeelde hiervan. Dit is natuurlik ook so dat hierdie soort opset op geen manier afbreek hoef te doen aan die Bybels-teologiese ankertoue waaraan daar in die Gereformeerde tradisie vasgehou word nie.

3.5.3.2 Liturgiese vormgewing

Die voordrag van die Skrif, lofprysing van God, gebedsversoeke en Skrifstudie is hoofstruktuurdraers van die liturgie in verskillende geloofstradisies (vgl. Vos en Pieterse 1997:29-105 vir 'n volledige teologiese teorie vir die liturgie).

Daar is verskeie voorstelle (sien uiteensettings hieronder) om 'n eie basis- en praktykteorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus te formuleer. Strauss (1994:191-192) kom tot die slotsom dat die Gereformeerde liturgiese tradisie in staat is om 'n egte ontmoeting met God in makrogemeentes te bereik 'mits dit uitgebou en ontplooi word tot 'n kontemporêre teologie vir die samekoms van die gemeente vandag'.

Strauss (1994:191-192) gee die volgende voorstelle:

- Konstituering
‘n Oproep tot aanbidding, instrumentale voorspel, invokasie, groet, ensovoorts (nie noodwendig in hierdie volgorde nie).
- Lofprysing
In woord en lied
- Luister
Stilte, Skriflesing, ensovoorts
- Gebed
Openbare gebed, stil gebed, hardop amens, ensovoorts
- Belydenis
Geloofs- en sondebelydenis. Daarmee saam die versekering van Vergifnis
- Proklamering
Deur prediking, sakramentbediening, sang en musiekspel
- Sang
- Liefdesgawes
- Wegsending

Die winste wat Strauss se voorstel vir hierdie ondersoek oplewer is dat dit 'n dubbele gerigtheid verwoord, naamlik om aan die een kant vas te hou aan die Gereformeerde liturgie, maar tog ook aan die ander kant moeite te maak met 'n kontemporêre liturgiese teorie waarvolgens daar voorsiening gemaak word vir die hedendaagse eise. Die onderhawige ondersoek sluit sterk hierby aan en die ondersoeker glo dat die Gereformeerde liturgie genoegsame inherente krag het om die mens van die 21ste eeu aan te spreek.

'n Verdere waarde wat Strauss se voorstel toevoeg is die ingeboude orde daarvan. Daar is duidelik geen sprake van 'n struktuurlose liturgie nie. Die voorsiening wat in Strauss se voorstel gemaak word vir stilte, sang en musiekspel skep die geleentheid vir die verdere ontwikkeling van ritualiteit. Meer spesifiek kan 'n teologiese teorie vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus baat vind by hierdie voorstel deurdat:

- die Paasinhoude, simbolies binne die raamwerk van die voorstel, goed aan die orde gestel kan word;
- nieverbale simboliese handeling tot reg kan kom;
- interaktiwiteit en liggaamlikheid gestalte kan kry in handeling soos hardop amens, belydenisse en sang; en
- voorsiening gemaak word vir sakramentbediening as 'n uitdrukking van ritualiteit.

In **Buvton** se **Preekstudies** (Orsmond & Botha 2004:iii) word ‘n raamwerk aangebied vir al die liturgiese voorstelle wat daarin voorkom. Volgens hierdie raamwerk is daar bepaalde hoofmomente wat die vier basiese bewegings van elke liturgie beskryf. Dit bied ook die opsie van verskuifbare handeling wat verwys na liturgiese momente wat nie noodwendig ‘n vaste plek in die orde van die liturgie het nie. Die verhaal van die teks van elke dag bepaal byvoorbeeld of die Wet in die toetree-fase of by die uitsendingsmoment hoort. Die verskuifbare handeling hoort egter by elke diens. Die volgende skets stel sodanige voorstel skematies voor (Figuur 27 hieronder):

HOOFMOMENTE	VERSKUIFBARE HANDELINGE
GOD VERSAMEL ONS VOOR HOM	HANDELINGE VAN GOD
<i>Votum Seëngroet Antwoord op groet Diens van water (inlywing)</i>	<i>Wet Vryspraak</i>
DIENS VAN DIE WOORD	RESPONSIEWE HANDELINGE
<i>Gebed vir opening van Woord Skriflesings met response Prediking</i>	<i>Verootmoediging: skuld of klag Lofverheffing Voorbidding Geloofsbelydenis Vredesgroet Bulletin Dankoffers</i>
DIENS VAN DIE TAFEL	Hierdie handeling kan onder meer plaasvind deur middel van
<i>Gereedmaak van tafel Nagmaalgebed Berig (1 Kor. 11) Instelling Uitdeling Kommunie</i>	<i>Sang Gebed Litanië Voordrag</i>
UITSENDING	
<i>Sang Seën</i>	

Figuur 27: Raamwerk vir Liturgie (Orsmond en Botha 2004:iii)

Binne die skopus van hierdie ondersoek, waar daar gesoek word na 'n bruikbare teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, bied die voorstel uit die Preekstudies van Buvton aansienlike vryheid vir toegespitste aanbieding in die Paassiklus. Hierdie voorstel dra ook by tot die vormgewing van 'n eie verantwoording vir 'n Paasliturgie. Binne hierdie raamwerk word uitdrukking gegee aan 'n liturgie wat 'n vaste orde het, maar tog heelwat speelruimte vir kreatiwiteit bied. 'n Verdere voordeel van hierdie raamwerk is dat dit die liturgie verwoord in terme van bewegings. Die liturgie is nie 'n statiese of kompartementele gebeurtenis nie. Binne hierdie raamwerk kan die gebruik van simbole en rituele floreer omdat voorsiening gemaak word vir interaktiwiteit deur middel van responsiewe handeling soos byvoorbeeld sang, gebed en litanieë. Die diens van die tafel as hoofmoment skep ruimte vir 'n meer gereelde simboliese viering van die Paasgebeure.

Die **Woordwyser** van **Invento** (Bester 2004a en 2004b) gebruik die Bybel as uitgangspunt vir die liturgie.

“Die liturgiese riglyne wil 'n nuwe rigting inslaan waar die Bybel self gebruik word in die aanbieding van liturgiese elemente” (Bester 2004a:ix).

Volgens hierdie benadering word daar gepoog 'om die stof vir 'n sinvolle liturgie uit die bepaalde Bybelboek waaruit die Woord bedien word, te kry' (Bester in Clasen 2003a:xii).

Die liturgiese voorstelle is nie presies dieselfde by elke voorstel nie omdat daar verskeie medewerkers aan die Woordwyser is. Dit volg nogtans min of meer die volgende breë lyne:

- TOETREDE

1 - Votum

2 - Seëngroet

3 - Lofsang

4 - Wet (soms)

5 - Verootmoediging en skudbelydenis (soms)

6 - Vryspraak

7 - Geloofsbelydenis (soms)

(3 - 7 vind nie in 'n vasgestelde orde plaas nie)

- WOORDDIENS

1 - Gebed

2 - Skriflesing

3 - Prediking

4 - Voorbidding

5 - Dankoffers

(Sommige liturge plaas die Wet na die prediking)

- UITSENDING

1 - Slotsang

2 - Seën

(vgl. Clasen 2003a en Bester 2004a)

Die opvallende aspekte van die weeklikse liturgiese wenke is dat daar by almal speelruimte vir kreatiwiteit is (vgl. Bester in Clasen 2003a:xii-xiii).

Daar is nie voorskriftelikheid nie, maar tog 'n bepaalde struktuur en orde. Verder is daar ook heelwat liturgiese voorstelle in die Woordwyser wat litanieë bevat ten einde erediensgangers se interaksie en deelname te bewerkstellig.

Die wins van 'n gebruik van die Bybel as basis vir die liturgie help 'n teologiese teorie vir die Paasliturgie daarin dat eredienste in die Paassiklus ingerig word rondom die Skrifbeskrywings van die lyding, kruisdood en opstanding van Jesus.

Müller (1990:56-57) wys die volgende hoekstene en boustene vir die liturgie aan (Figuur 28 hieronder):

Hoekstene	Boustene
1. DIE AANVANG EN GROET	1.1 Voorbereiding 1.2 Votum 1.3 Seëngroet 1.4 Lied
2. VEROOTMOEDIGING EN VRYSPRAAK	1.5 Skuldbelydenis 1.6 Vryspraak 1.7 Lofliedere 1.8 Wet
2. PREDIKING	
3. SAKRAMENTE	3.1 Doop 3.2 Nagmaal
4. ANTWOORD	4.1 Geloofsbelydenis 4.2 Gebed 4.3 Offergawes 4.4 Antwoordlied
5. WEGSENDING	
	(Aankondigings)

Figuur 28: Hoekstene en Boustene vir die liturgie (Müller 1990:56-57)

Die waarde van Müller se voorstel is dat dit binne die raamwerk van hoek- en boustene vryheid bied vir die konkrete inkleding van die Paasliturgie. Die dialogiese karakter van die erediens kom ook in hierdie voorstel tot sy reg.

Vos en Pieterse (1997:259-341) staan ‘n hele hoofstuk af aan die beskrywing van die liturgie in die praktyk. In hierdie beskrywing word ruim aandag gegee aan liturgiese variasie vir verskillende erediensgeleenthede. Die doel van variasie beskryf Vos en Pieterse (1997:259) soos volg:

“Op dié manier kan stramheid en strakheid in die liturgiese handeling teengewerk word.”

‘n Nadere beskouing van Vos en Pieterse se voorstelle bring die volgende winste vir die opstel van ‘n teologiese teorie vir die Paasliturgie:

- Die kunste word ingespan in die vormgewing van die liturgie. Gedigte, blommeranskikkings en ander uitbeeldings word aangewend om ruimte te skep vir ‘n singewende kommunikasie van die evangelie (vgl. Vos & Pieterse 1997: 276-299). Die volgende tabel toon aan hoe skilderye in ‘n lydensreeks gebruik is om in aansluiting by die sewe kruiswoorde, die liturgie te verryk (kyk Figuur 29 hieronder).

LYDEN-SONDAG	KRUISWOORD	SKILDERY
Eerste	Vader vergewe hulle, want hulle weet nie wat hulle doen nie.	Christus word aan die kruis gespyker: Frans Claerhout.
Tweede	Voorwaar Ek sê jou, vandag sal jy saam met My in die paradys wees.	Christus verkondig die vergewing van sondes: Rembrandt.
Derde	Vrou, daar is jou seun. Seun, hier is jou moeder.	Maria en Johannes aan die voet van die kruis: El Greco.
Vierde	Ek het dors.	En hulle het aan my gal gegee as spys, en vir my dors het hulle my asyn laat drink: Onbekend.
Vyfde	My God, My God, waarom het U My verlaat?	Niemand het my lief nie: Cyprian Shilakoe.
Sesde	Dit is volbring.	So beklaenswaardig as wat ek is, so groot is God se medelye: Georges Roualt.
Sewende	Vader, in U hande gee Ek My gees oor.	God die Vader word aanbid: Fra Angelico.

Figuur 29: Pamflet vir lydensreeks (Vos & Pieterse 1997:277)

- Litanieë word ruim gebruik en sodoende kom die interaksie in die erediens op dreef.
- Lidmate neem deel aan die beplanning (Vos & Pieterse 197:276). Die navorser is daarvan oortuig dat dit 'n onhoudbare situasie is as die hele erediensbeplanning net van die liturg afhang. 'n Hele paar sake kom tot reg as ander funksionariese betrokke is by erediensbeplanning:
 - 'n groter kreatiwiteit en gawebenutting vind plaas;
 - die predikant hoef nie die totale las te dra nie; en
 - erediensbeplanning as sinergerende aktiwiteit kom in plek.

Die erediens is dié een geleentheid van alle gemeentelike aktiwiteite waar die meeste mense per geleentheid gemobiliseer word, en daarom beskik hierdie bediening oor die potensiaal om lidmaatbetrokkenheid maksimaal te benut. Die volgende aspekte dien as voorbeelde van betrokkenheid wat gawebenutting, kreatiwiteit en sinergie bevorder:

- musikante wat verskillende instrumente kan bespeel;
- sangers wat kan meewerk om die gemeentesang uit te bou;
- persone met tegniese aanleg vir klankstelselbediening en dataprojektorwerk;
- persone wat help met dekor; en
- mense wat betrokke is by dramabediening.

Erediensgangers se betrokkenheid by eredienste en eredienswerkgroepe skep groter ruimte vir God se werk deur sy Gees en is onontbeerlik vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

Webber (1992:15-18) het agt beginsels bepaal waarvolgens die erediens as 'n dinamiese gebeure ingerig word en wat vir die inrigting van die Paasliturgie van kardinale belang is (Figuur 30 hieronder).

<p>Beginsel 8: Aanbidding as ‘n lewenswyse <i>Die hele lewe is Aanbidding</i></p>			
<p>Beginsel 7: Die hele skepping versamel in Aanbidding <i>Voertuie van Aanbidding</i></p>			
<p>Tyd As ‘n Voertuig van Aanbidding <i>Die Kerkjaar</i></p>	<p>Ruimte As ‘n Voertuig van Aanbidding <i>Argitektuur, Omgewing, Kuns</i></p>	<p>Klank As ‘n Voertuig van Aanbidding <i>Musiek</i></p>	<p>Die Kunste As ‘n Voertuig van Aanbidding <i>Drama, Beweging</i></p>
<p>Beginsel 6: Gee Aanbidding terug aan die mense <i>Elke lidmaat neem deel</i></p>			
<p>Beginsel 5: In Aanbidding reageer ons op God en op mekaar Menslike reaksie</p>			
<p>Beginsel 4: Aanbidding is ‘n daad van Kommunikasie <i>Goddelike teenwoordigheid</i></p>			
<p>Beginsel 3: In Aanbidding spreek God en tree op <i>Goddelike aksie</i></p>			
<p>Beginsel 2: Aanbidding verwoord en konkretiseer die Christusgebeure <i>Die historiese orde van Aanbidding</i></p>			
<p>Beginsel 1: Aanbidding vier Christus <i>Die Bybelse basis van Aanbidding</i></p>			

Figuur 30: Beginsels vir Aanbidding (Webber 1992:20)

Webber se beginsels van aanbidding bied 'n toespitsing op die persoon en werk van Christus (Beginsel 2). Dit dien in hierdie navorsing as 'n basiese uitgangspunt in die beskrywing en verklaring van 'n teologiese teorie vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus. Daar is ook bykomende winste uit hierdie 'model'. Die volgende verdien vermelding:

- die Bybelse basis vir aanbidding is ononderhandelbaar (Eerste beginsel);
- die feit dat die Goddelike en die menslike dimensie van aanbidding verreken word (Beginsels 3-5);
- die beklemtoning van die kommunikatiewe aard van aanbidding (Beginsel 4);
- lidmaatbetrokkenheid (Beginsel 6);
- die belang van die kerkjaar (Beginsel 7);
- 'n fokus op argitektuur, kuns, musiek, drama en beweging (Beginsel 7); en
- die verbreding van aanbidding tot 'n lewenswyse (Beginsel 8) (vgl. ook Geysers 2003:146).

3.6 Samevattende oorsig van Hoofstuk 3

3.6.1 Gereformeerde liturgie as uitgangspunt (3.2.2.2)

Die onderhawige navorsing werk met die Gereformeerde basis van die liturgie as 'n vertrekpunt. Hierdie vertrekpunt berus op:

- die erediens as **amptelike verkeer tussen Christus en sy gemeente** wat gedurende die Paassiklus gekenmerk word deur verbale en nieverbale simbole ter uitdrukking van die lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus;
- die erediens as fees waar **die Here teenwoordig** is;
- **God Drie-enig** in die middelpunt van die erediens.;
- die erediens as ruimte waar mense opgeroep word tot **diens**;
- die erediens wat gerig is op **verlede, hede en toekoms**;
- die **dialogiese** aard van die erediens;
- die sentrale plek van die **Woord en sakramente**;
- die Persoon en werk van die **Heilige Gees**;
- die belangrikheid van **gebed** in die erediens;

- die **feeskarakter** van die erediens; en
- die erediens as **handelingsruimte**.

Die Gereformeerde liturgie word aangebied as 'n werkbare raamwerk waarbinne simbole en rituele in die Paassiklus aangewend kan word. Daar moet egter aangesluit word by die eise van die tyd. Daarom sal liturgie voortdurend gestalte kry in 'n nougesette verrekening van die Skrif sowel as die Christelike tradisie binne die hedendaagse konteks.

3.6.2 Die kommunikatiewe aard van die erediens (3.2.3.2)

Liturgie vind plaas as kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie en sluit alle verbale en nieverbale liturgiese handeling in. Die eise van die veranderende tye waarin die erediens afspeel, roep na 'n verrekening van kommunikatiewe identiteit en 'n inagneming en gebruikmaking van 21ste-eeuse kommunikasiemiddele (vgl. 3.2.3.2). Nuwere tendense (3.2.3.3) behels:

- 'n verskuiwing van predikant-gedomineerde aanbidding na erediensganger-gesentreerde aanbidding;
- die teruggee van aanbidding aan die erediensgangers;
- 'n verskuiwing in die rol van die koor;
- die toenemende viering van die sakramente; en
- die toenemende aktiewe deelname van erediensgangers.

3.6.3 Samevoegingsliturgie (3.2.4.1 en 3.2.4.3)

Verskillende geloofstradisies benader aanbidding anders. Hieruit behoort daar geput te word vir 'n verryking van die Gereformeerde liturgie. Die konvergensiebeweging met gepaardgaande konvergensieliturgie bied hier 'n handige vertrekpunt.

3.6.4 Simbole en Rituele as kommunikasiedraers (3.3)

In hierdie studie geld die breër beskrywing van liturgie as die wetenskap van rites en simbole wat die verryking bring dat alle liturgiese handeling gesien word as simbole en rituele. Die term *ritualiteit* word hiervoor gebruik. Simbole en rituele help mense om in kontak met die werklikhede van die lewe te kom (vgl. 3.3.2.1). Dit dien as instrumente om die Paasevangelie op 'n singewende manier te kommunikeer sodat die misterie van God soos geopenbaar in die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus, mense met krag motiveer tot 'n groter toewyding aan die lewende Here.

Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus dien as kommunikasiemiddele wat mense help om in kontak met die lewende Here en met die werklikheid van vandag te kom. 'n Simboliese en ritualistiese ingesteldheid ten opsigte van die erediens werk 'n oorgeaksentueerde serebraliteit teë en skep deur verhulling en onthulling 'n Geesgedrewe ervaring van die teenwoordigheid van God.

Sentrale Paassimbole soos die kruis, doringkroon, die graf, die Nagmaal en die Doop bied tradisionele kanale waarlangs die ervaring van die lewende Here se teenwoordigheid kan vloei na mense se konkrete

lewensomstandighede. Die kontemporêre inkleding van tradisionele simbole en rituele help sodat 'n eietydse kontekstuele aanbieding mense op nieverbale wyses aanspreek. Die voorsiening vir liggaamlikheid en die gebruikmaking van woord, klank en beeld bly egter deurgaans ononderhandelbare boustene vir singewende liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Deurgaans bly 'n *coram Deo*-ervaring ideaal. Hierdie ervaring is nie 'n mensgemaakte komponent nie. 'n Biddende afhanklike soeke na die werk van die Heilige Gees is noodsaaklik.

3.6.5 Die kerkjaar en meer spesifiek die Paassiklus as raamwerk (3.4)

Die Paassiklus as deel van die kerkjaar vorm 'n integrale deel van 'n sinvolle teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele. Die besondere inhoude van die Paassiklus dien as uitstekende kanale vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele. Die berou oor sonde, gebed, stilte, afsondering, verootmoediging, skuldbelydenis, nadenke en verwondering oor die kruisiging, die viering van die Nagmaal en die bediening van die Doop dien as voorbeelde hiervan.

3.6.6 Hoe word liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus gebruik? (3.5)

Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus moet Bybels - teologies verantwoord wees. Dit moet gefokus wees op God en antropologies gerig. Omdat die ervaring van erediensgangers ernstig geneem word, moet die moderne multimedia maksimaal en konkreet ontgin word. In hierdie ervaring moet nougeset gesoek word na 'n ervaring onder die leiding van die Heilige Gees. Die inagneming van die mens se sintuie moet gestalte

kry in die gebruikmaking van geure, sig, gehoor, handeling en bewegings.

Die sinvolle inkleding van die aanbiddingsgebeure met die gebruikmaking van stilte behoort 'n integrale deel te wees van enige liturgievorming, ook in die Paassiklus.

Omdat die *missio Dei* in liturgievorming 'n belangrike rol speel moet simbole en rituele deurgaans ook aangewend word met 'n blikpunt op diegene wat nog buite die geloofsgemeenskap staan.

3.7 Nuwe maniere van doen

3.7.1 Inleidend

Dit is verkeerd om te beweer dat simboliek in die erediens in die Gereformeerde liturgiek ontbreek. Daar is onder andere die breek van die brood, die skink van die wyn, die doophandeling en 'n oop Kanselbybel as voorbeelde van bestaande simboliek (vgl. Strauss 1994:149-150).

Strauss (1994:150) kom egter tot die volgende gevolgtrekking:

"Ongelukkig moet ook gesê word dat dié simboliek verslete geraak het."

Strauss (1994:151) is reg as hy konstateer dat in 'n tyd van sekularisme en materialisme waarin dit al moeiliker raak om God werklik te ontmoet, dit dringend noodsaaklik is dat besin sal word watter waarde liturgiese simboliek kan hê om mense te lei tot 'n ware ontmoeting met God in die erediens.

3.7.2 Verdere toespitsing

Babin verwoord 'n noodsaaklike nuwe 'manier van doen' soos volg:

"I would like to suggest two special ways of developing religious education in the audiovisual age: The way of beauty and the symbolic way" (1991:110).

Wat die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus betref sal daar naas die bestaande tradisionele en bekende visuele simbole soos die kruis, brood en wyn en ander simbole soos bord en beker, doringkroon, kerse en die opkomende son (vgl. Nel 2004:64, 97) ook gedink en gewerk moet word aan ander maniere van ritualiteit. Dit kan waarskynlik op die volgende maniere tot sy reg kom:

- Maak ruim gebruik van toepaslike kleure in die Paassiklus. Hier is hulpmiddels soos die van Buvton en Invento van waarde.
- Vermy te veel verduidelikings van simbole. Die betekenis-karakter daarvan moet min of geen verduideliking verlang nie.
- Groter klem kan gelê word op die simboliese betekenis van die leë kruis en graf. Die opstanding van Jesus moet groter aandag kry en beter gevier word.
- Die liturgie moet minder formalisties aangewend word en groter klem moet geplaas word op die simboliese en rituele waarde van al die liturgiese komponente.

- Waar groter deelneming van ander rolspelers by die beplanning van liturgie 'n werklikheid word, is daar talle kreatiewe moontlikhede vir die toepassing van bestaande simbole en die ontwikkeling van nuwe simbole en rituele. Die benadering van hierdie navorsing is nie om van 'bo' af voorstelle te maak vir nuwe simbole en rituele nie. Dit gaan eerder oor ruimteskepping vir God om deur sy Gees met inspanning van die begaafde mens, 'n kreatiewe skeppende proses te begin.
- Kontekstuele en kontemporêre kuns kan gesien word as struktuurdraers vir ritualiteit.
- Simboliese handeling en -taal binne die konteks van die 21ste-eeuse erediens bly godsdienstige simbole. Daarom moet enige liturgievorming wegsteur van 'n alte menslike vaslegging daarvan. Daar moet ook 'n ingesteldheid wees op die van afhanklikheid van die werk van die Heilige Gees (Ploeger 2001:468).

Dit gaan in hierdie ondersoek om die soeke na 'n beter en nuwer weg van simboliese en rituele handeling, en om 'n soeke na beter singewende kommunikasie van die evangelie. Die Gereformeerde liturgie kan met verryking uit die kunste en nuwe media onder leiding van die Gees van God uitstaande kommunikasiëkanale vir die evangelie skep.

3.7.3 'n Teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus

Die gevolgtrekking waartoe hierdie navorsing kom, kan geformuleer word in die vorm van 'n teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en

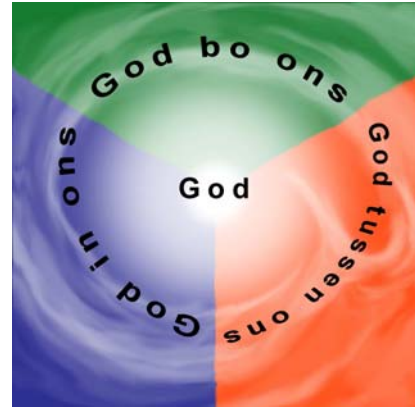
rituele in die Paassiklus. In aansluiting by Vos en Pieterse (1997:84) word die uitdrukking ‘‘n liturgiese huis’ met bepaalde ‘boustene’ as metafoor gebruik vir die beskrywing van so ‘n teologiese teorie. Die breë lyne van hierdie teorie is soos volg:

- Dit is gebaseer op die Skrif. Vir liturgievorming in die Paassiklus vind ‘n toespitsing plaas op die relevante inhoude van die lyding, kruis, sterwe en opstanding van Jesus Christus. Hierdie uitgangspunt vorm die fondament van die liturgiese huis.
- Die Gereformeerde liturgiese tradisie dien ook deurgaans as ononderhandelbare fondament van die Paasliturgie. Op hierdie wyse word nie net die Skrif en konteks verreken nie maar ook die tradisie.
- Dit is gerig op God Drie-enig en ‘n belewenis van sy teenwoordigheid.
- Die erediens funksioneer as kommunikatiewe handelingsgebeure in diens van die evangelie.
- Dit is antropologies begroond en maak voorsiening vir interaksie en liggaamlikheid.
- Die missionêre gerigtheid van die kerk moet deurgaans in die liturgie verreken word.
- Samevoegingsliturgie vorm ‘n integrale deel van erediensbeplanning en is ‘n deurlopende kreatiewe aksie.

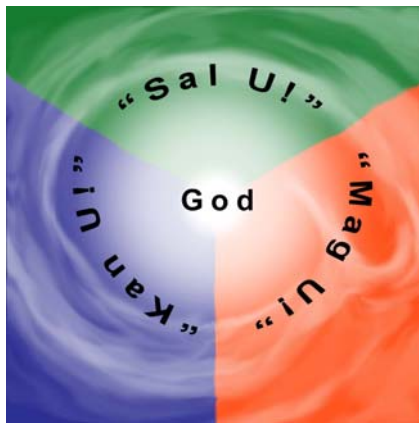
- Die sakramente is onlosmaaklik deel van die Paasliturgie.
- Nieverbaal behoort die Paasliturgie in die 21ste eeu met groter krag te kommunikeer.
- Die beeldende en die uitvoerende kunste moet baie meer tot sy reg kom in die erediens. Die grafiese voorstellings van die tradisionele inhoude van die Paassiklus moet verryk word met kontemporêre materiaal. Hier behoort 'n kreatiewe proses van gawebenutting tot sy reg te kom.
- 'n Groter betrokkenheid by die beplanning en aanbieding van eredienste moet konstruktief gefasiliteer word.
- Die kerkjaar en meer spesifiek die Paassiklus, moet deurgaans gehonoreer word.
- Die kreatiewe omskakeling van bestaande tradisionele aanbiddingsruimtes moet gefasiliteer word.
- Ritualiteit is 'n integrale deel van hierdie teorie.
- Geen erediens is moontlik sonder sang en musiek nie.
- Die erediens vind plaas as 'n sinergerende aktiwiteit waaraan die verskillende funksionaries soos die liturg, musiekleier, tegniese persoon en ander helpers meewerk aan die voorbereiding en aanbieding daarvan. Deel van hierdie sinergerende aktiwiteit is ook dat erediensgangers mede-betrokke is by die uitoefening van die erediens.

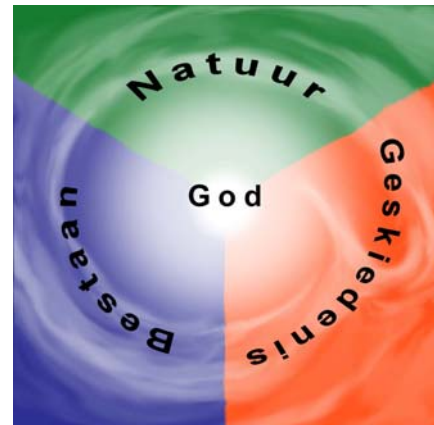
*Figuur 16: Drie werke
(Schwarz 1999b:10)*

*Figuur 17: Drie maniere van
bestaan (Schwarz 1999b:10)*

*Figuur 18: Drie aanspreekvorme
(Schwarz 1999b:10)*

*Figuur 19: Drie vlakke van die
werklikheid (Schwarz 1999b:11)*

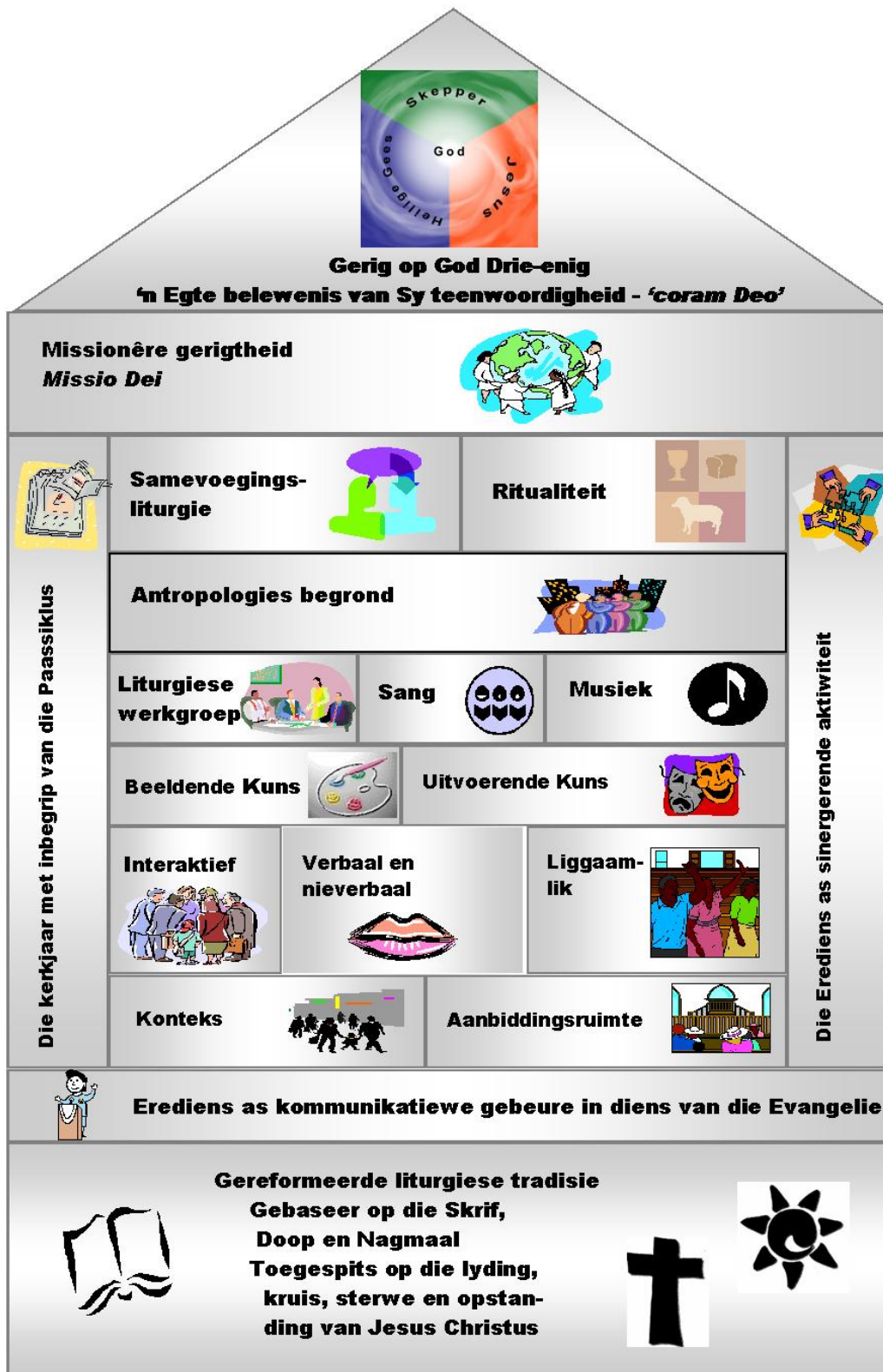

*Figuur 20: Drie verbonde
(Schwarz 1999b:11)*

*Figuur 21: Drie bronne van kennis
(Schwarz 1999b:11)*

Skematies sien hierdie teorie soos volg daar uit (Figuur 31 hieronder):

Figuur 31: 'n Huis vir die Paasliturgie

HOOFSTUK VIER

4. 'N EMPIRIESE ONDERSOEK NA DIE GEBRUIK VAN LITURGIESE SIMBOLE EN RITUELE IN DIE PAASSIKLUS

4.1 Inleiding

Die beoefening van teologie as wetenskap mag nie mank gaan aan empiriese onderskrywing nie. Veral wanneer navorsing gedoen word ten opsigte van die belangrike handelingsveld van die liturgie, is dit noodsaaklik dat enige teorievorming gerugsteun behoort te word deur dit wat in die praktyk betrekking het op die liturgie. Die moontlikheid van 'n eensydige klem op die teoretiese moet uitgebalanseer word met verantwoordbare motivering uit die praktyk. Die uitgangspunt van hierdie navorsing is reeds in Hoofstuk 1 en 2 gemotiveer. In hierdie hoofstuk is die verhouding teorie - praxis van belang (vgl. Hoofstuk 2: p30-31). Die doelwit van die onderhawige empiriese navorsing is om vas te stel of die geformuleerde uitgangspunte (Hoofstuk 3) ten opsigte van die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus wel in praktyk plaasvind, hoe dit plaasvind en dan met die verrekening van erediensgangers se behoeftes en praktykkontrole, voorstelle te maak vir 'n gewysigde praktykmodel ten opsigte van die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

4.2 Probleemstelling en hipoteses

Hierdie navorsing het vertrek vanuit die probleem dat liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus in die Gereformeerde teologie nie tot hul reg kom nie.

Die sentrale hipoteses waarmee in hierdie ondersoek gewerk word stuur die empiriese ondersoek in die rigting van 'n soeke na die konkrete, relevante gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Die navorser is van mening dat die oplossing vir die probleem van ritualistiese en simboliese armoede in die Paasliturgie, grootliks lê in die daarstelling van 'n werkbare riglyn vir die aanwending van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus.

4.3 Metodologiese keuse

Ter wille van 'n kontrole van die praktyksituasie en om die behoeftes van erediensgangers te bepaal, is besluit om 'n kwantitatiewe analise te doen in die plaaslike gemeente en op grond van die resultate hiervan 'n verstellde praktykteorie met inagneming van die versamelde data te formuleer.

4.4 Metodologiese verantwoording

Hierdie navorsing vind plaas binne die konteks van die volgende:

- liturgiese aanbidding van eredienste word sterk bepaal deur verskille in persoonlikheid, styl en opleiding;
- 'n verskeidenheid programme word in gemeentes van die NGK aangebied;
- nie alle gemeentes rig hulle eredienste en liturgie in volgens die kerkjaar nie;

- binne die NGK bestaan daar tussen gemeentes soms groot verskille in aanbiddingstyle;
- die postmoderne kultuur waarin die NGK haarself bevind het 'n skuif teweeg gebring in die vaste raamwerke waarbinne liturgiese vormgewing van simbole en rituele tot uitdrukking kom;
- die versnelde ontwikkeling van multimedia en tegnologie plaas druk op die manier van doen in die erediens; en
- die lidmate van die NGK is verteenwoordigend van 'n groot verskeidenheid van agtergronde en ouderdomme met gepaardgaande, soms uiteenlopende, behoeftes aan singewende teenwoordigheidstelling van die Christusgebeure in die midde van die gemeente.

Die navorser het besluit om:

- die ondersoek in die plaaslike gemeente te doen; en
- gebruik te maak van 'n kwantitatiewe vraelys ten einde so goed as moontlik vas te stel wat erediensgangers se belewenis en behoeftes aan simbole en rituele in die Paassiklus is.

4.5 Konstruksie van vraelys

Die volgende uitgangspunte het vir die opstel van die vraelys gegeld:

- Biografiese gegewens

- Erediensbywoningspatroon
- Behoefte ten opsigte van eredienste
- Verwagtinge ten opsigte van erediensorde en struktuur
- Insig in die aanwending van toepaslike liturgiese simbole en rituele
- Die behoefte aan toepaslike simbole en rituele.

Sien Bylae 2 vir 'n voorbeeld van die vraelys.

4.6 Kontrole van vraelys

Nadat die navorser die vraelys opgestel het, is dit in oorleg met die studieleier en die toegewysde personeel by die Universiteit van Pretoria se Departement Statistiek gefinaliseer. Daarna is 'n loodsstudie gedoen met 'n paar respondente wat normaalweg die eredienste in die plaaslike gemeente bywoon.

Hierna is enkele wysigings aangebring op grond van onduidelikhede wat na vore gekom het. Die vraelys is hierna met die studieleier en toegewysde personeel gefinaliseer.

4.7 Verspreiding en verwerking van vraelyste

'n Verteenwoordigende steekproef van erediensgangers is verkry deur aan elke persoon, ouer as 18, wat op 31 Julie 2005 die oggenddienste by die

NGK Roodekrans bygewoon het, 'n vraelys (Bylae 2) met 'n begeleidende brief (Bylae 1) te gee. Ongeveer 750 lidmate woon gemiddeld die twee

dienste op 'n Sondagoggend by. Deelname was vrywillig en elke respondent het sy eie vraelys onafhanklik ingevul. Vraelyste is na elke diens ingehandig. Ongeveer 50% van die mense teenwoordig het vraelyste ingevul. 375 Volledige en bruikbare vraelyste is ingesamel en deurgestuur vir verwerking.

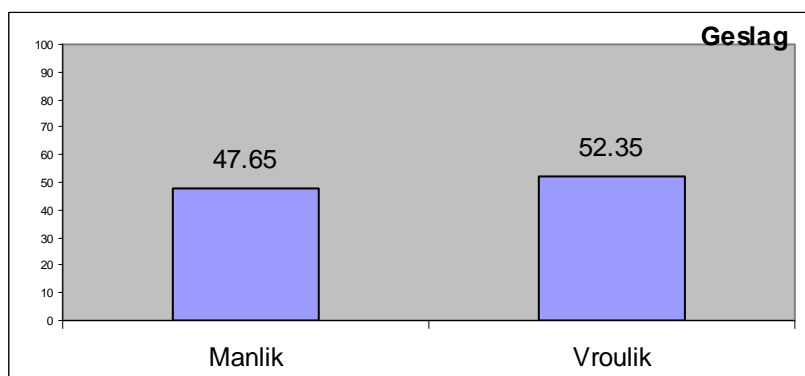
Die Departement Statistiek van die Universiteit van Pretoria het die vraelyste op rekenaar vasgelê en statisties verwerk. Tabelle is verskaf vir analisering.

4.8 Biografiese gegewens

4.8.1 Geslag

Geslag	Manlik	Vroulik	Totaal
Getal	162	178	340
Persentasie	47.65	52.35	100

[Vraag 3]

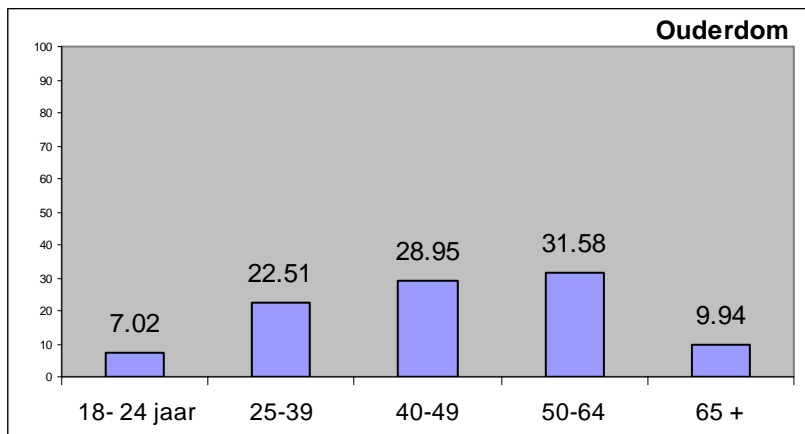

[Vraag 3]

4.8.2 Ouderdom

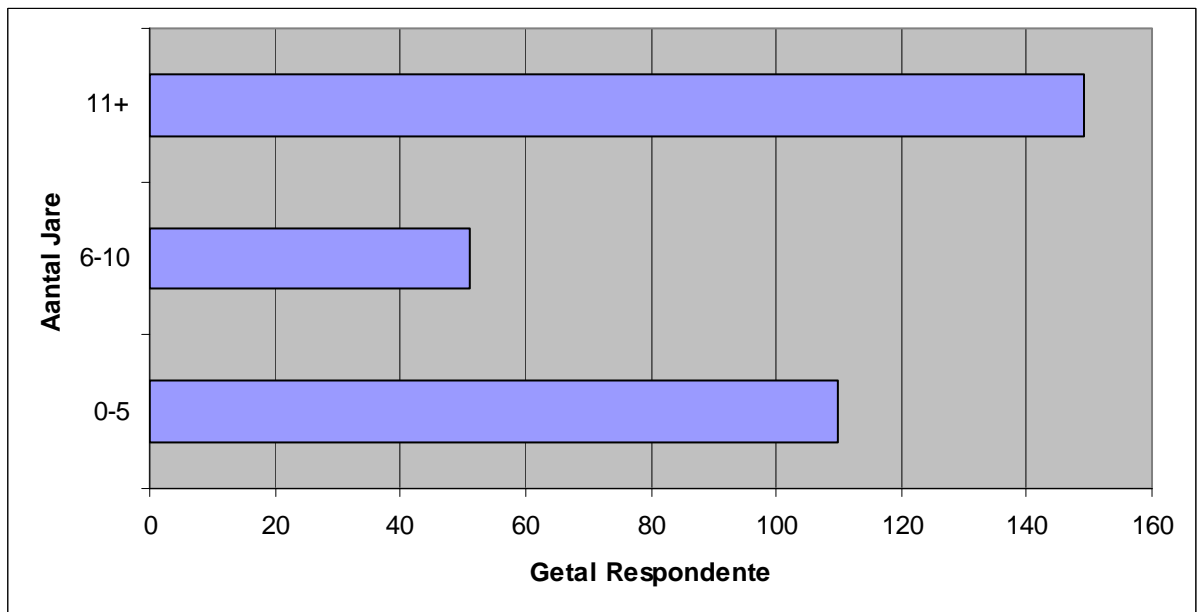
Ouderdom	18-24	25-39	40-49	50-64	65 +	Totaal
Getal	24	77	99	108	34	342
Persentasie	7.02	22.51	28.95	31.58	9.94	100

[Vraag 4]

[Vraag 4]

4.8.3 Aantal jare woonagtig in die gemeente

4.9 Interpretasie van vraelyste

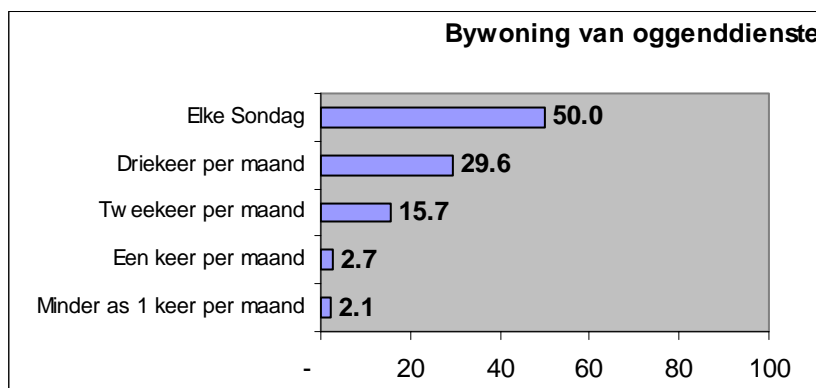
4.9.1 Bevindings

Om die weergee van bevindings makliker te maak, is sover moontlik probeer om die verbandhoudende vrae te groepeer. By elke vraag is die navorser se motivering vir die insluiting van die betrokke vraag in die vraelys weergegee. Die vrae word weergegee tesame met 'n opsomming van die versamelde data ten opsigte van elke vraag. Die lyngrafieke is ingesluit omdat dit die tendense ten opsigte van eredienstgangers se voorkeure duidelik uitwys. Verder is die “stem saam” en “stem beslis saam” antwoorde bymekaar getel en as persentasies weergegee. Getalle genoem sal hierdie persentasie wees, tensy anders gemeld.

4.9.1.1 Bywoning van eredienste

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	7	9	53	100	169	338
Persentasie	2.07	2.66	15.68	29.56	50.00	100

[Vraag 6]

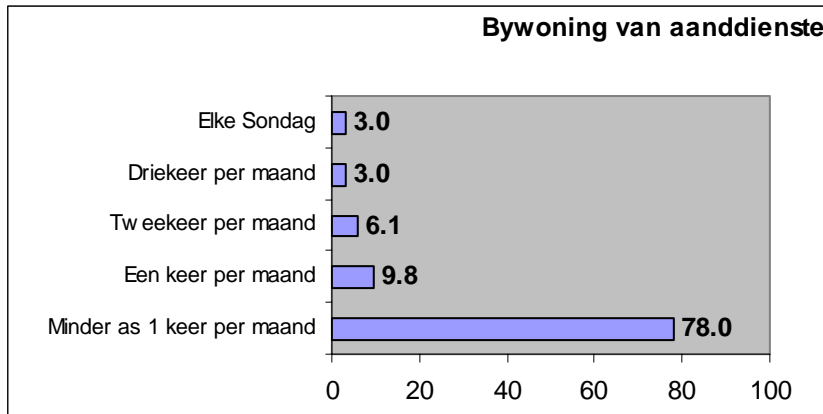

[Vraag 6]

Vraag 7. Hoe dikwels woon u gewoonlik aanddienste by in die gemeente?

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	256	32	20	10	10	328
Persentasie	78.05	9.76	6.10	3.05	3.05	100

[Vraag 7]

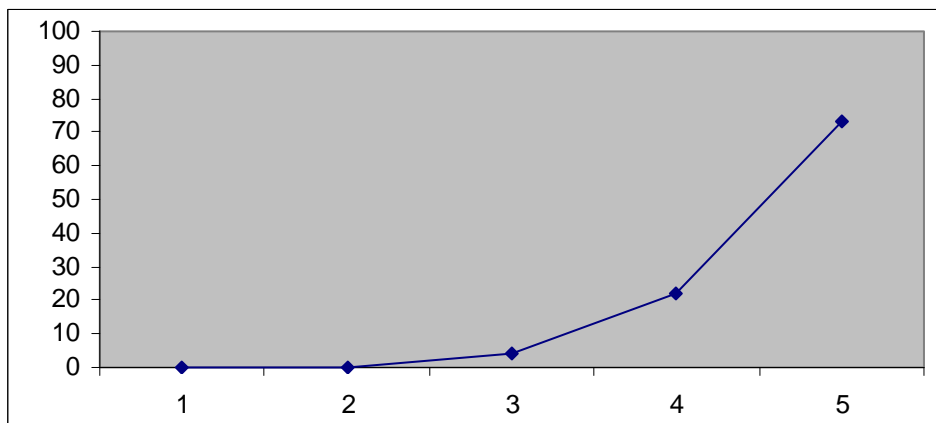

[Vraag 7]

Vraag 8. Hoe belangrik is bywoning van die eredienste vir u verhouding met die Here?

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	0	2	14	75	248	339
Persentasie	0.00	0.59	4.13	22.12	73.16	100

[Vraag 8]

[Vraag 8]

Hierdie vrae is ingesluit om seker te maak dat 'n wesenlike aantal van die respondente die erediens in der mate bywoon dat hulle mening aanduidend kan wees van die tendense in die gemeente. Die doel was ook om vas te stel of lidmate 'n hoë waarde heg aan aandiensbywoning, al dan nie. Daar is gepoog om die waarde wat erediensgangers heg aan erediensbywoning te bepaal ten einde ook weer die waarde van hulle menings oor die gebruik van simbole en rituele daaraan te verbind.

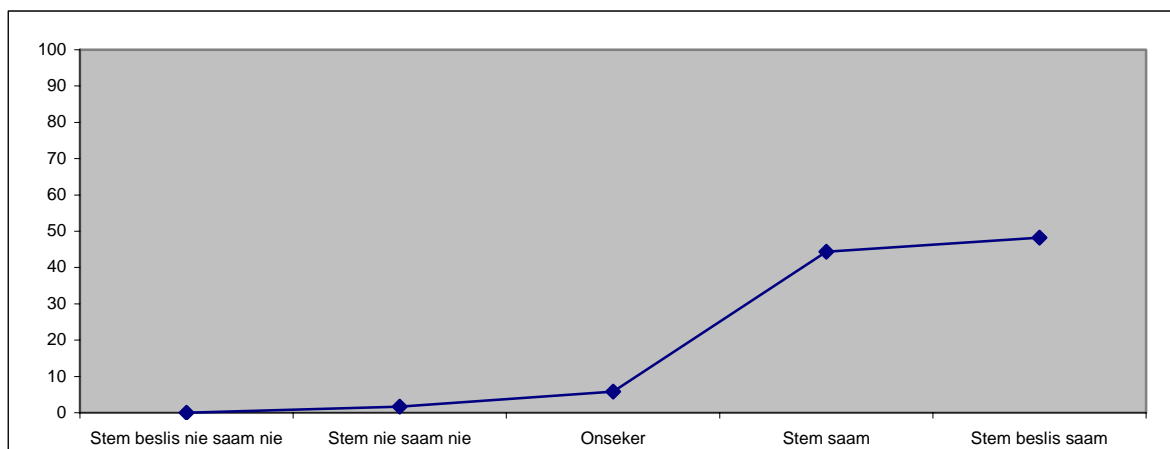
Die bywoning van die eredienste word beskou as baie belangrik vir die verhouding met die Here. Van al die respondente het 73% 5 uit 5 gegee, alhoewel die meerderheid van die erediensgangers (78%), die aandiens bywoning minder as 1 keer per maand bywoon.

4.9.1.2 Ervaring van die erediens

Vraag 2.29 Ek voel tuis in die erediens

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	0	6	21	160	174	361
Persentasie	0.00	1.66	5.82	44.32	48.20	100

[Vraag 2.29]

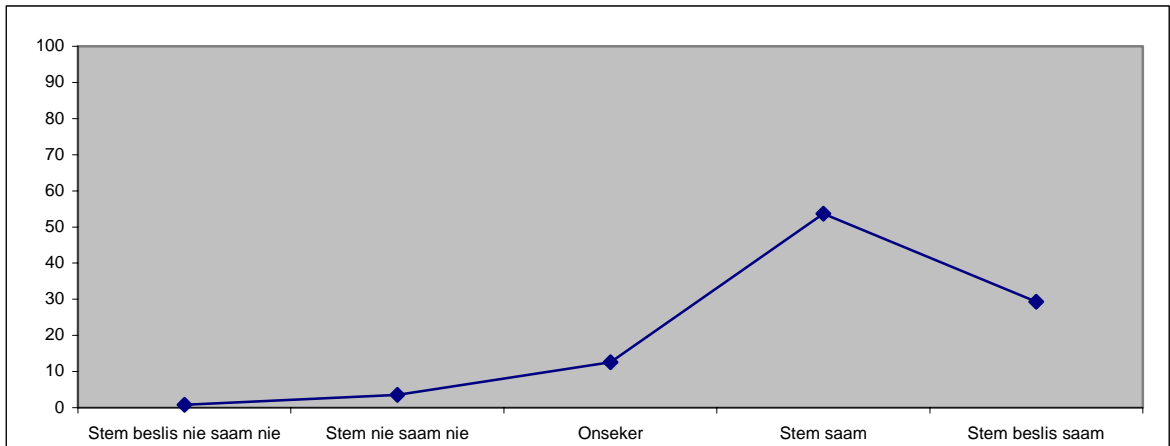

[Vraag 2.29]

Vraag 2.3 Die Paassiklus kry regmatige aandag in ons gemeente

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	3	13	46	196	107	365
Persentasie	0.82	3.56	12.60	53.70	29.32	100

[Vraag 2.3]

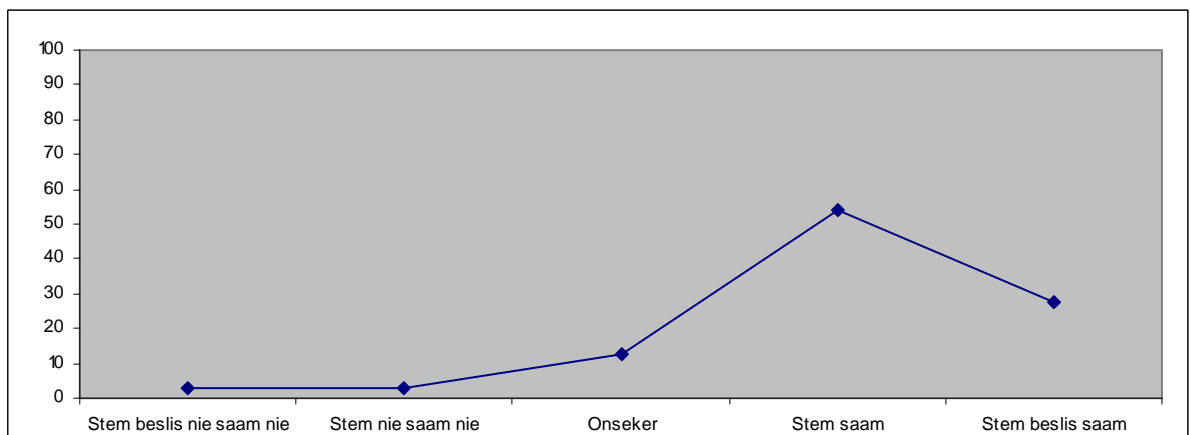

[Vraag 2.3]

Vraag 2.18 Ek hou van die Paasnaweekprogram in ons gemeente (hoofsaaklik optredes van bekende gospel sangers)

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	11	10	46	193	99	359
Persentasie	3.06	2.79	12.81	53.76	27.58	100

[Vraag 2.18]

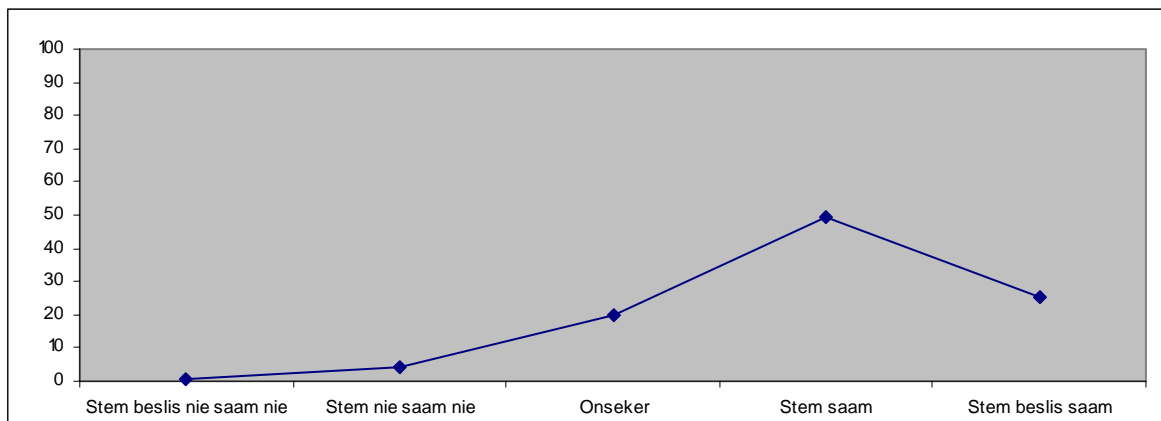
[Vraag 2.18]

Vraag 2.30 Mense wat nie gewoond is aan kerklike gebruike nie, sal in ons gemeente tuis voel

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	3	16	72	176	90	357
Persentasie	0.84	4.48	20.17	49.30	25.21	100

[Vraag 2.30]

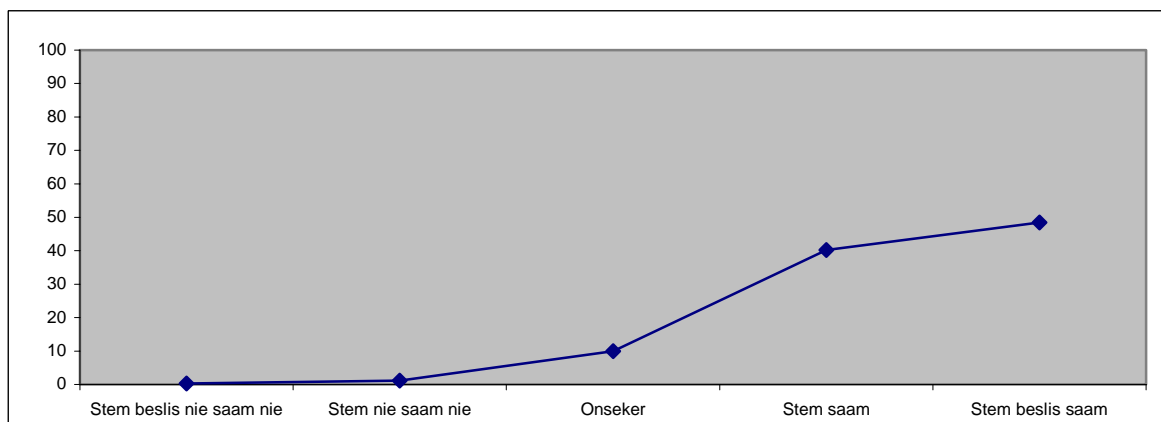

[Vraag 2.30]

Vraag 2.25 Ek beleef die teenwoordigheid van God in ons eredienste

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	1	4	36	146	176	363
Persentasie	0.28	1.10	9.92	40.22	48.48	100

[Vraag 2.25]

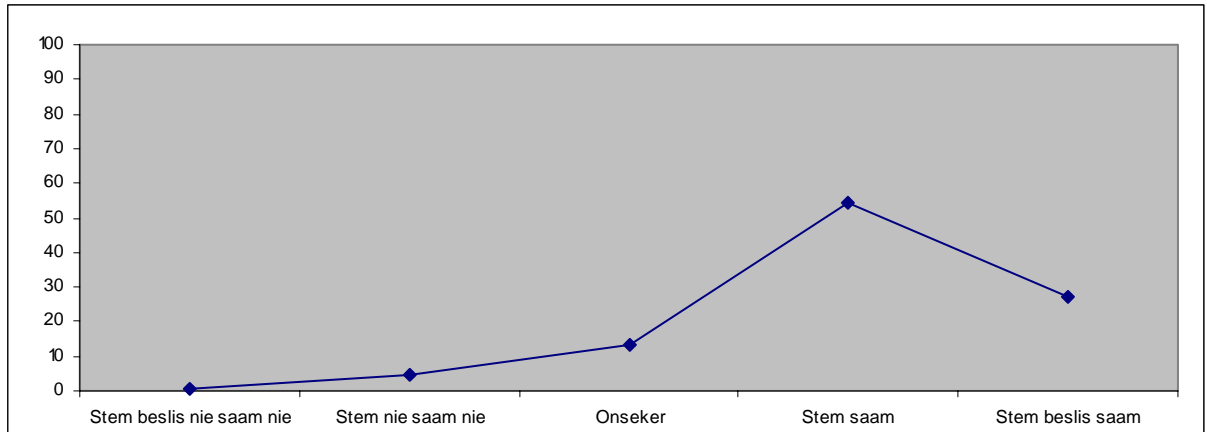
[Vraag 2.25]

Vraag 2.28 Ek beleef gereeld nuwe toewyding aan die Here in die erediens

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	3	16	48	196	99	362
Persentasie	0.83	4.42	13.26	54.14	27.35	100

[Vraag 2.28]

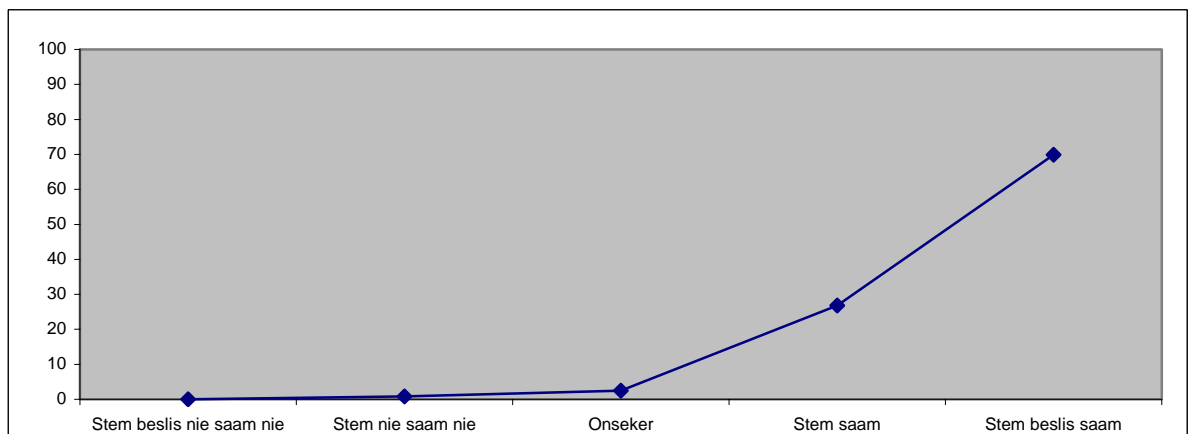

[Vraag 2.28]

Vraag 2.24 Tydens Nagmaal ervaar ek die feit dat Jesus vir my gesterf het en opgestaan het uit die dood as 'n werklikheid

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	0	3	9	98	255	365
Persentasie	0.00	0.82	2.47	26.85	69.86	100

[Vraag 2.24]

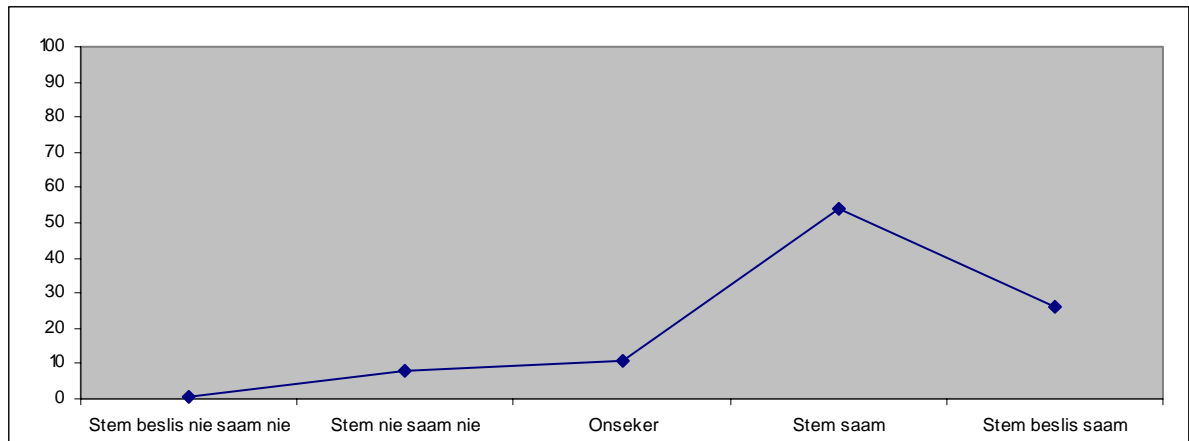
[Vraag 2.24]

Vraag 2.34 Ek het tydens eredienste behoefte aan tyd vir gebed, stilte en nadenke oor die betekenis van Jesus se kruisiging en opstanding vir my lewe

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	3	29	39	194	93	358
Persentasie	0.84	8.10	10.89	54.19	25.98	100

[Vraag 2.34]

[Vraag 2.34]

Die vrae is ingesluit om die houding en ervaring van eredienstgangers ten opsigte van die eredienste oor die algemeen en veral meer spesifiek wat die Paassiklus betref, te bepaal.

Eredienstgangers voel baie tuis in die huidige formaat van die eredienste (92%) [2.29] en hulle hou van die Paasnaweekprogram in die gemeente (hoofsaaklik optredes van bekende gospel sangers) (81%) [2.18]. Hulle voel ook dat mense wat nie gewoond is aan ons kerklike gebruike nie, in ons gemeente tuis sal voel (75%) [2.30].

Die teenwoordigheid van God word sterk positief beleef in die eredienste (89%) [2.25] en eredienstgangers beleef gereeld nuwe toewyding aan die Here in die eredienste (82%) [2.28].

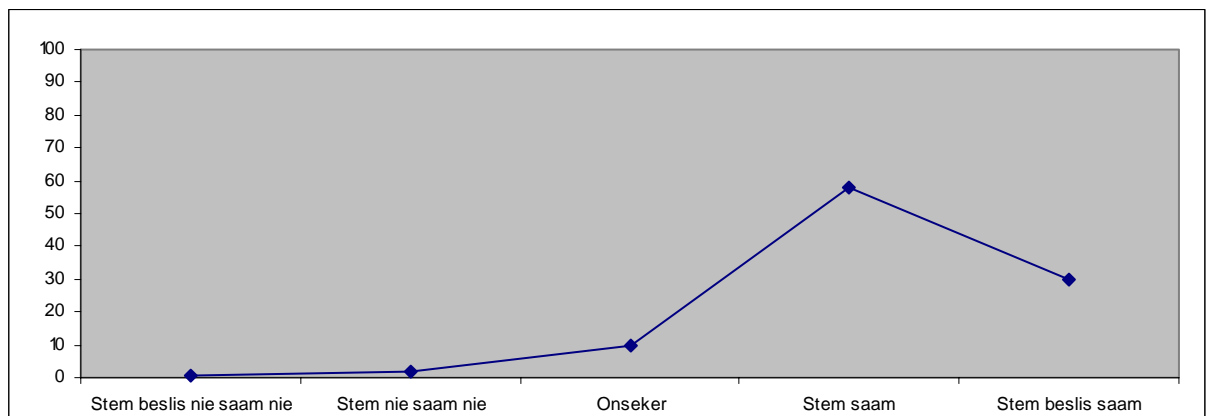
Tydens Nagmaal word die feit dat Jesus vir hulle gesterf en opgestaan het uit die dood as 'n werklikheid ervaar (97%) [2.24]. 80% van die erediensgangers het egter die behoefte aan tyd vir gebed [2.34], stilte en nadenke oor die betekenis van Jesus se kruisiging en opstanding in hul lewe tydens eredienste.

4.9.1.3 Uitbeelding van die lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus

Vraag 2.33 Media soos dataprojektor en klank word gedurende die Paassiklus sinvol aangewend

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	3	6	35	206	107	357
Persentasie	0.84	1.68	9.80	57.70	29.97	100

[Vraag 2.33]

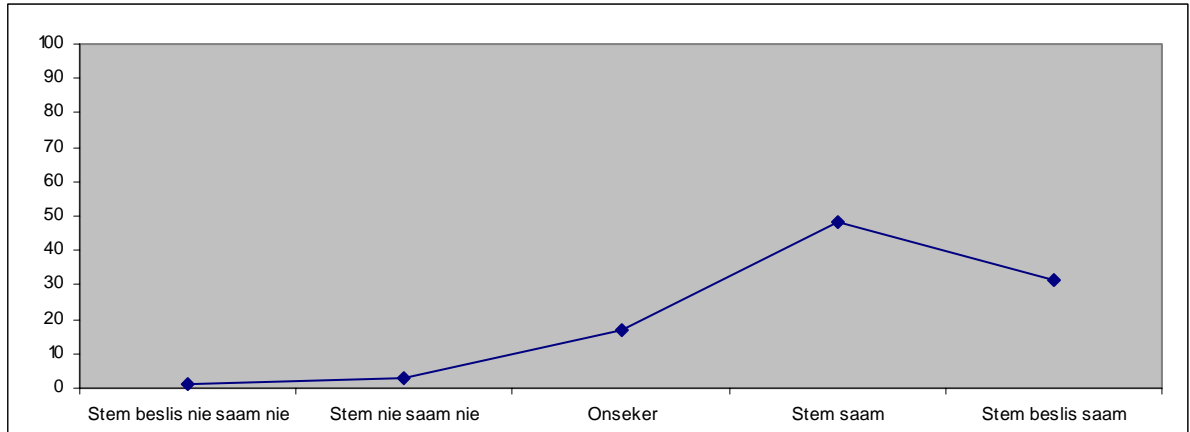

[Vraag 2.33]

Vraag 2.26 Tydens die Paassiklus beeld blommerangskikkings in ons gemeente die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	4	10	61	174	113	362
Persentasie	1.10	2.76	16.85	48.07	31.22	100

[Vraag 2.26]

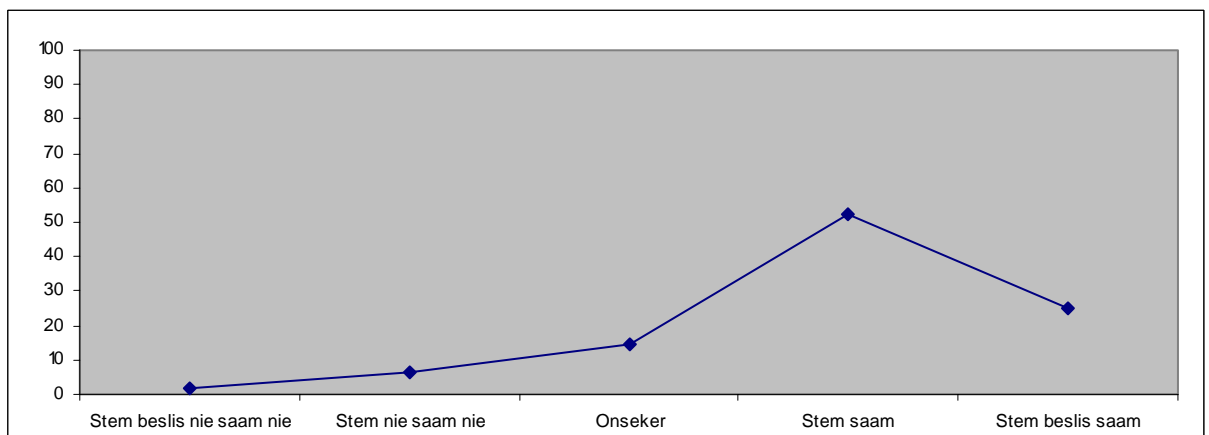

[Vraag 2.26]

**Vraag 2.9 In die lydenstyd gee musiek in die erediens
sinvol uitdrukking aan die lyding van Jesus**

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	6	23	54	193	92	368
Persentasie	1.63	6.25	14.67	52.45	24.80	100

[Vraag 2.9]

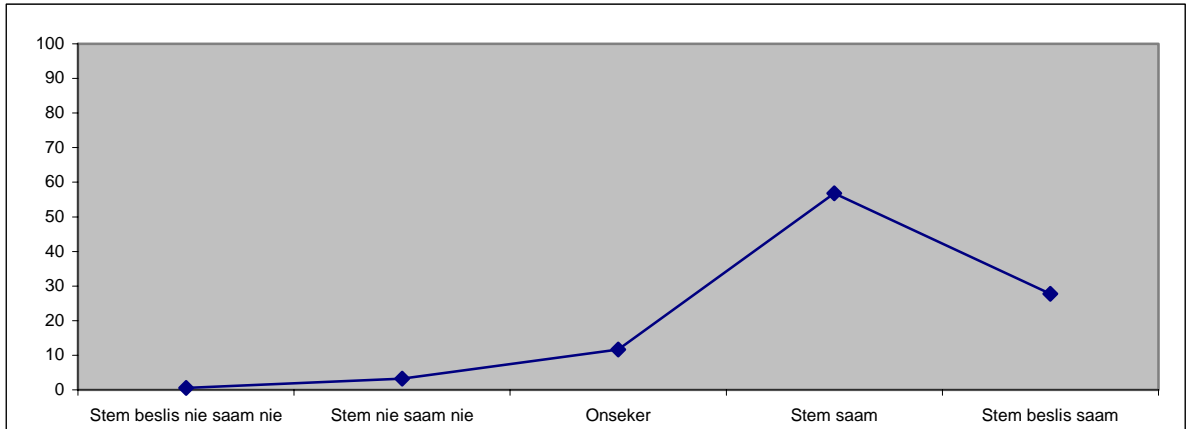
[Vraag 2.9]

**Vraag 2.6 In die lydenstyd word die sterwe van Jesus betekenisvol
uitgebeeld en aangebied in ons gemeente**

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	2	12	43	209	102	368
Persentasie	0.54	3.26	11.68	56.79	27.72	100

[Vraag 2.6]

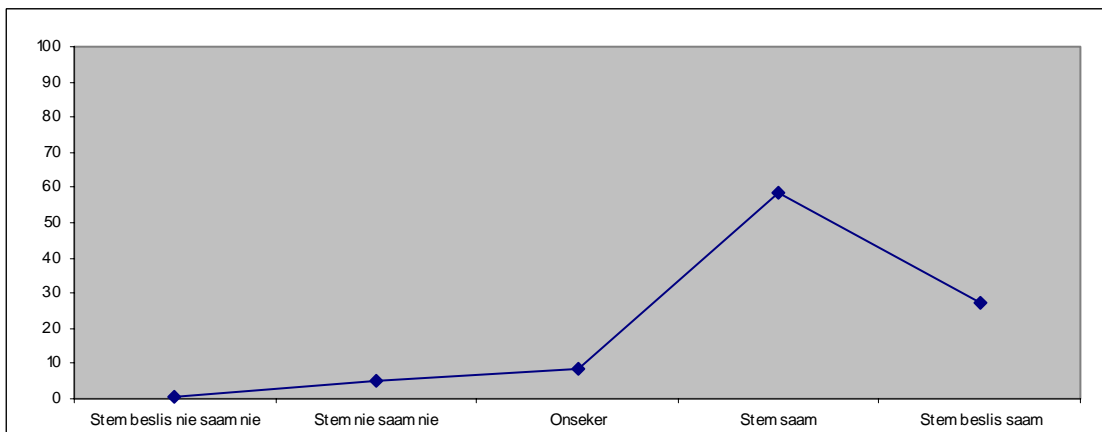

[Vraag 2.6]

Vraag 2.7 In die lydenstyd word die kruisiging van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	2	18	32	216	100	368
Persentasie	0.54	4.89	8.70	58.70	27.17	100

[Vraag 2.7]

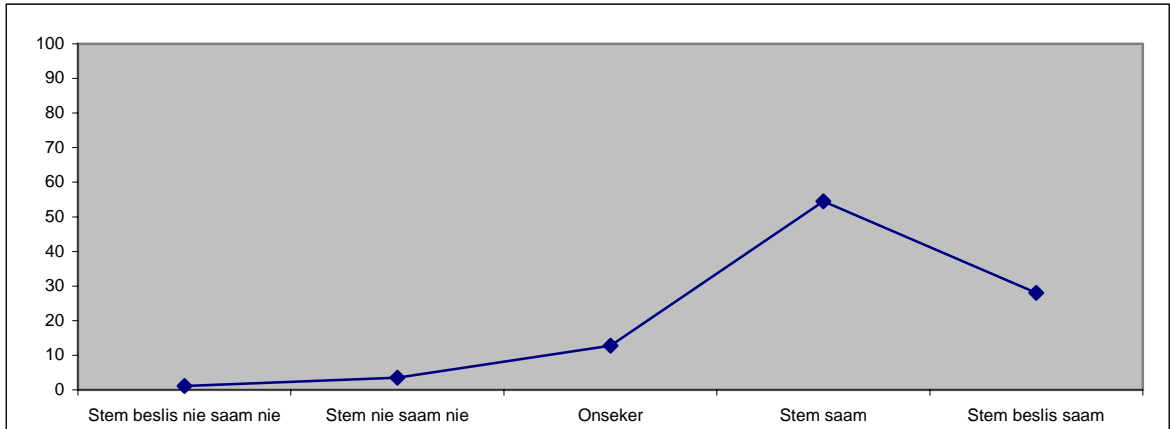
[Vraag 2.7]

Vraag 2.5 In die lydenstyd word die lyding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	4	13	47	200	103	367
Persentasie	1.09	3.54	12.81	54.50	28.07	100

[Vraag 2.5]

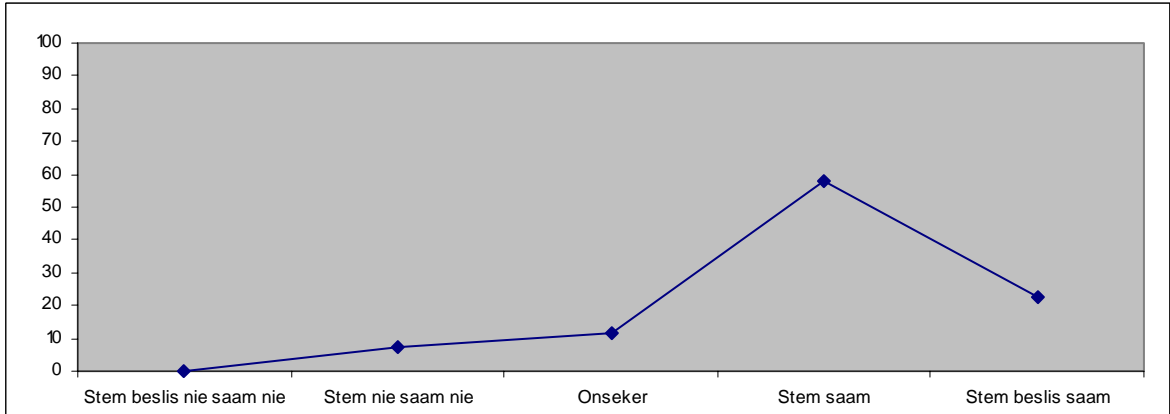

[Vraag 2.5]

Vraag 2.10 In die Paastyd word die opstanding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	1	26	43	211	83	364
Persentasie	0.27	7.14	11.81	57.97	22.80	100

[Vraag 2.10]

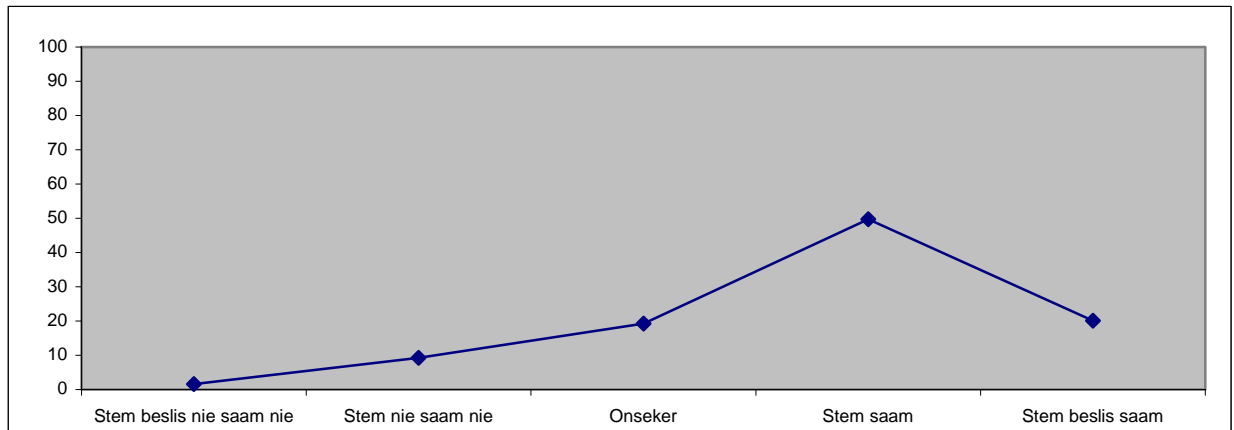
[Vraag 2.10]

Vraag 2.8 In die lydenstyd word die begrafnis van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	6	34	71	183	74	368
Persentasie	1.63	9.24	19.29	49.73	20.11	100

[Vraag 2.8]

[Vraag 2.8]

Die doel van bogenoemde vrae was om te bepaal wat mense se houdings is ten opsigte van die gebruik van verskillende media in die erediens en tot watter mate hierdie media uitdrukking gee aan die lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus.

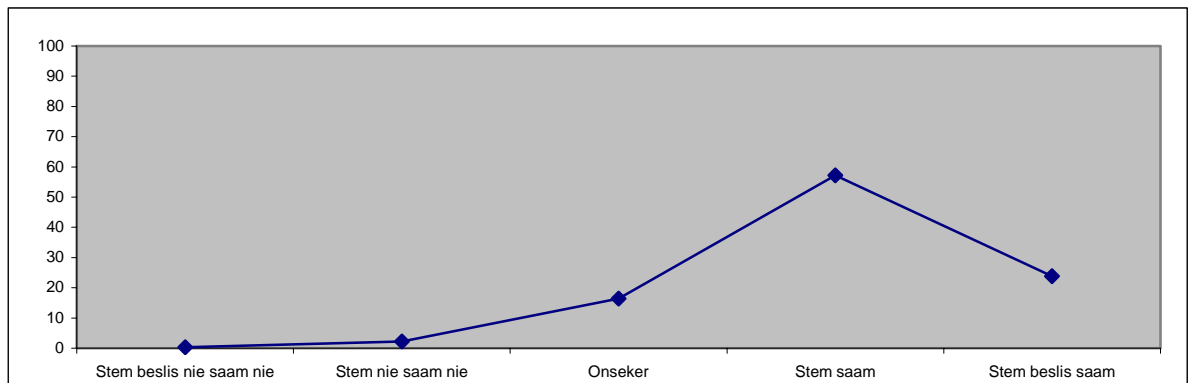
Die innoverende gebruik van multimedia (88%) [2.23] en in 'n mindere mate, ander estetiese items soos blomme (79%) [2.26] en musiek word in 'n baie positiewe lig gesien en dra by tot die algehele positiewe ervaring en belewenis van die eredienste. Musiek gee sinvol uitdrukking aan die lyding (75%) [2.9] van Jesus en sy opstanding word in die Paastyd sinvol verwoord (75%) [2.11]. Die sterwe (85%) [2.6], kruisiging (86%) [2.7], lyding (83%) [2.5] en opstanding (81%) [2.10] van Jesus word volgens die erediensgangers betekenisvol uitgebeeld en aangebied, maar dit blyk dat hulle voel dat die begrafnis minder aandag geniet (70%) [2.8].

4.9.1.4 Aanwending van Simbole

Vraag 2.32 Die liturgiese ruimte skep die ideale ruimte sodat simbole en rituele betekenisvol uitgebeeld kan word

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	1	8	58	202	84	353
Persentasie	0.28	2.27	16.43	57.22	23.80	100

[Vraag 2.32]

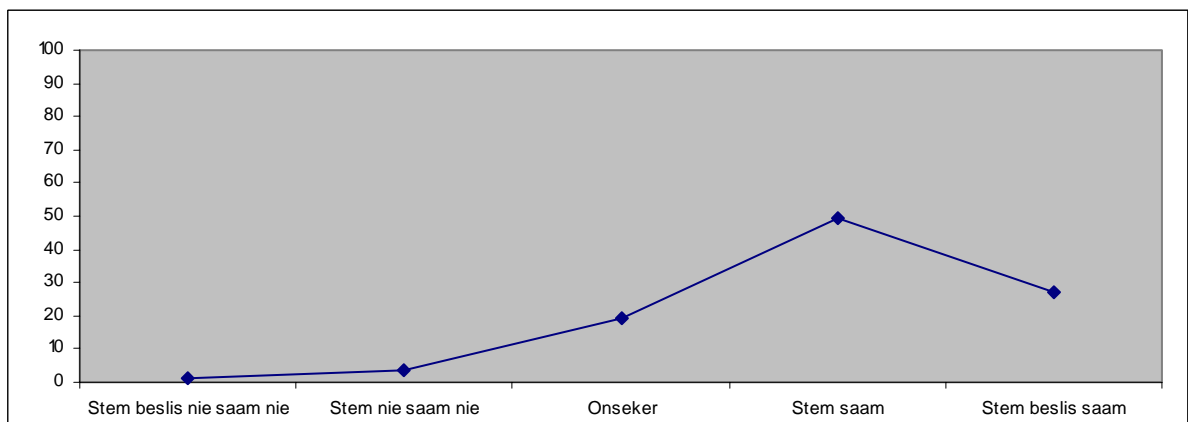

[Vraag 2.32]

Vraag 2.31 Die Nagmaaltafel word altyd so geplaas dat dit my deurgaans herinner aan die lyding, dood en opstanding van Jesus

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	5	12	69	176	96	358
Persentasie	1.40	3.35	19.27	49.16	26.82	100

[Vraag 2.31]

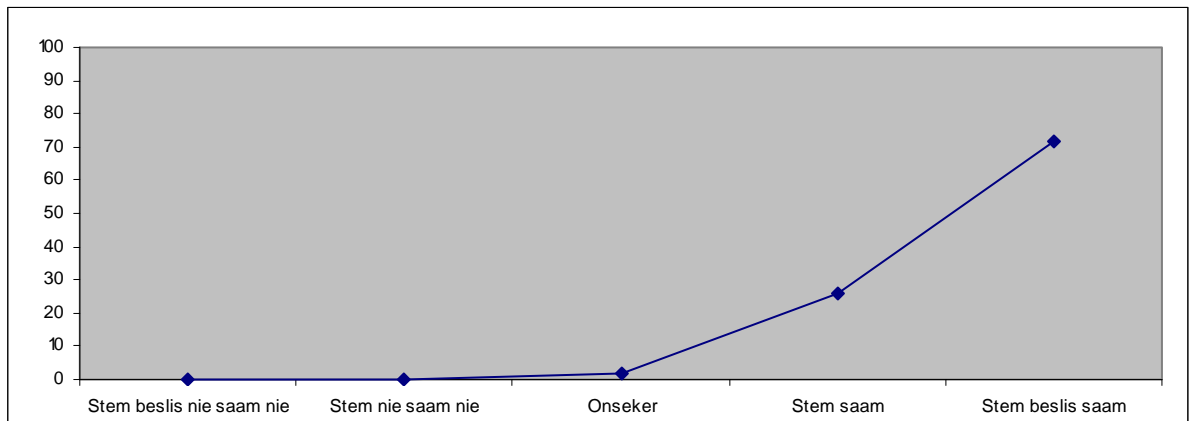
[Vraag 2.31]

Vraag 2.23 Simbole soos die brood en wyn het vir my sterk betekenis

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	0	1	7	95	263	366
Persentasie	0.00	0.27	1.91	25.96	71.86	100

[Vraag 2.23]

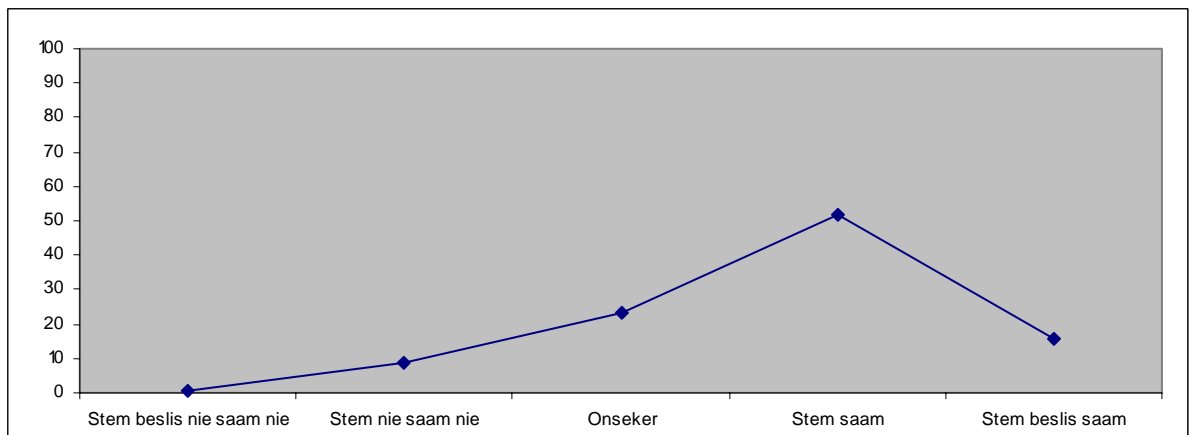

[Vraag 2.23]

Vraag 2.4 Eietydse simbole en rituele waardeur daar in die 21ste eeu uitdrukking gegee kan word aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood kry regmatige aandag

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	2	32	84	189	57	364
Persentasie	0.55	8.79	23.08	51.92	15.66	100

[Vraag 2.4]

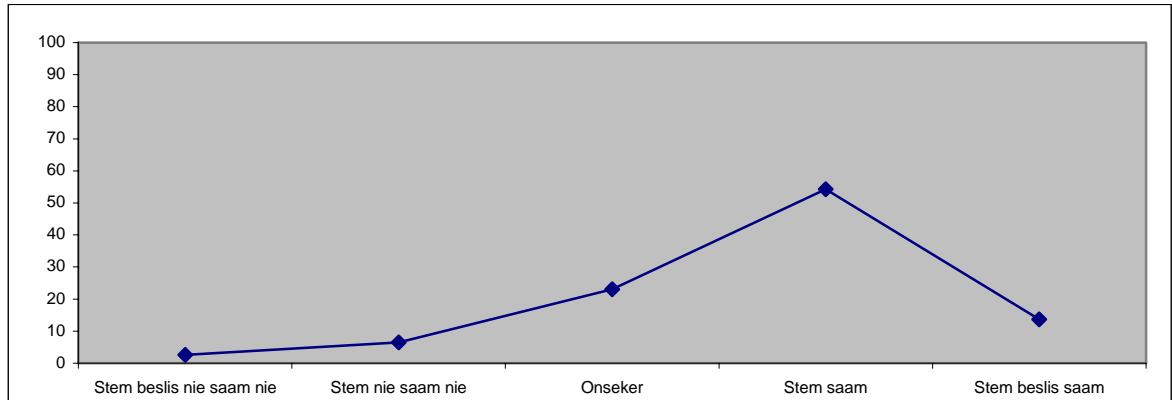
[Vraag 2.4]

Vraag 2.19 Ek verkies dat ons Paasnaweekprogram verryk sal word met liturgiese elemente wat meer betekenisvol gestalte gee aan die kruisiging, dood en opstanding van Jesus

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	9	23	81	191	48	352
Persentasie	2.56	6.53	23.01	54.26	13.64	100

[Vraag 2.19]

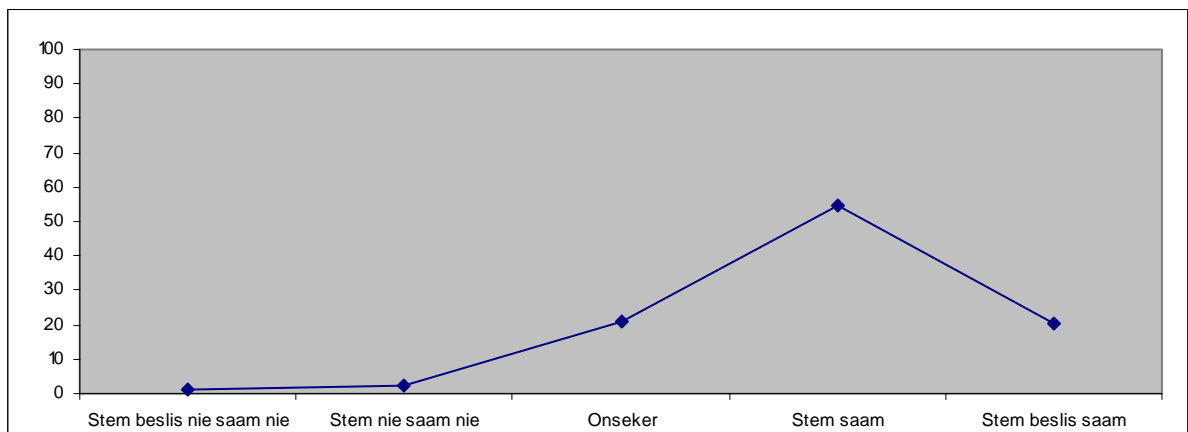

[Vraag 2.19]

Vraag 2.27 Tydens die Paassiklus beeld ander versierings en kleure die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	5	8	75	194	73	355
Persentasie	1.41	2.25	21.13	54.65	20.56	100

[Vraag 2.27]

[Vraag 2.27]

Die motivering vir die vrae in hierdie kategorie was om vas te stel hoe die erediensgangers die aanbieding van simbole en rituele ervaar en wat hulle houding daarvoor is.

Erediensgangers stem saam dat die liturgiese ruimte die ideale ruimte skep sodat simbole en rituele betekenisvol uitgebeeld kan word (81%) [2.32] asook dat die Nagmaaltafel altyd so geplaas word dat dit hulle deurgaans herinner aan die lyding, dood en opstanding van Jesus (76%) [2.31]. Simbole soos brood en wyn het vir die erediensgangers baie sterk betekenis (98%) [2.23] maar hulle voel dat eietydse simbole en rituele, waardeur daar in die 21ste eeu uitdrukking gegee kan word aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood, nie hulle regmatige aandag geniet nie (68%) [2.4]. Teenstrydig hiermee stem die erediensgangers egter in 'n mindere mate saam dat die Paasnaweekprogram verryk moet word met liturgiese elemente wat meer betekenisvol gestalte sal gee aan die kruisiging, dood en opstanding van Jesus (68%) [2.19]. Ander versierings en kleure beeld ook volgens die erediensgangers die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit (75%) [2.27].

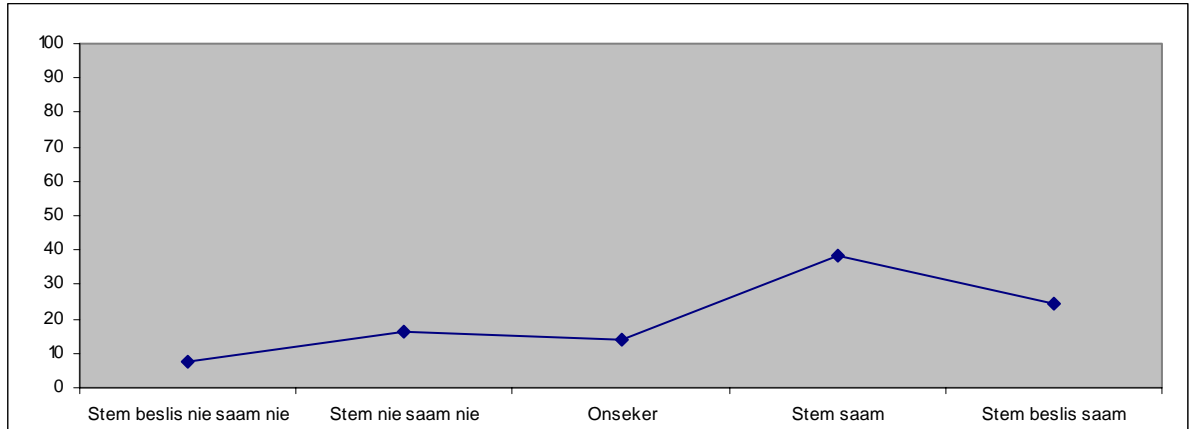
4.9.1.5 Verwagting en belewenis van erediensorde

Vraag 2.13 Ek verkies 'n meer informele erediensorde waar die votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën informeel aan die orde kom

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	26	59	49	136	87	357
Persentasie	7.28	16.53	13.73	38.10	24.37	100

[Vraag 2.13]

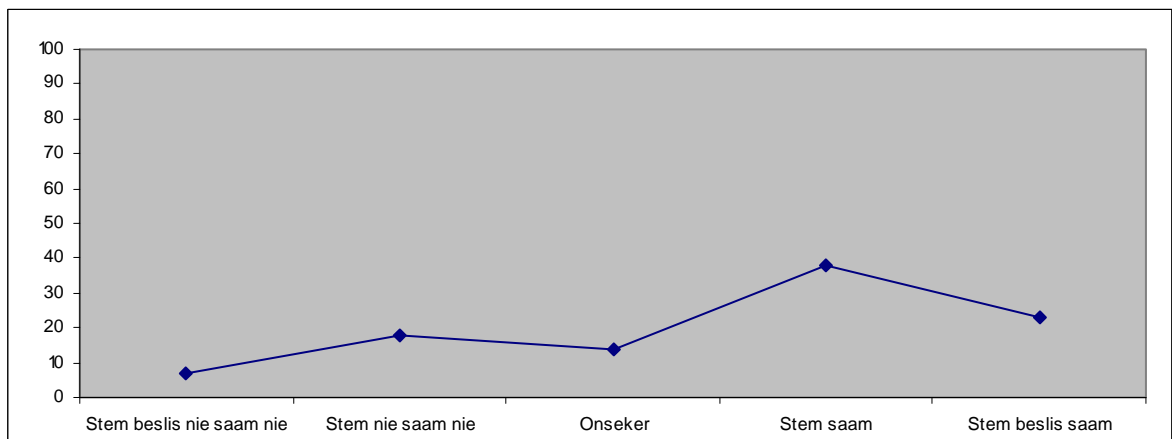

[Vraag 2.13]

Vraag 2.14 Ek verkies 'n informele erediens wat saamgestel is uit gebed, lofprysing en aanbidding, Skriflesing, preek, dankoffers en afsluitingsgebed

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	25	63	48	132	80	348
Persentasie	7.18	18.10	13.79	37.93	22.99	100

[Vraag 2.14]

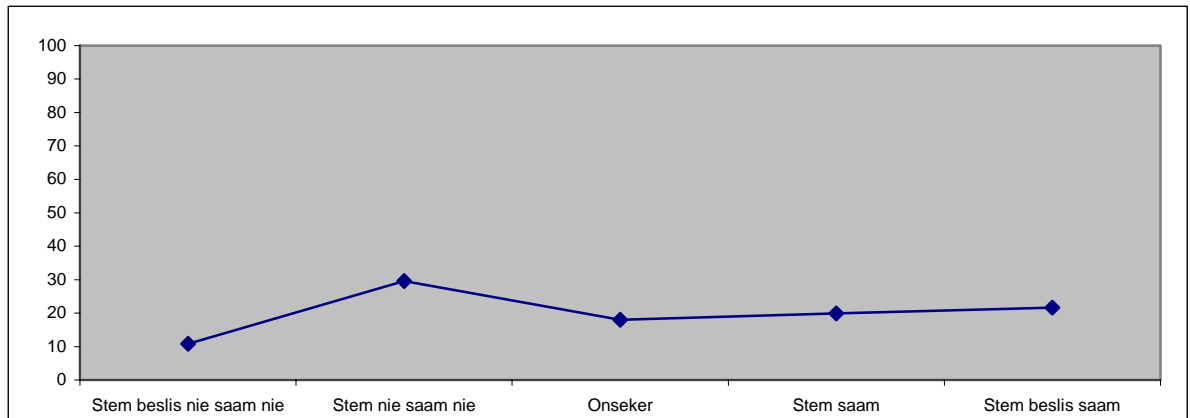

[Vraag 2.14]

Vraag 2.12 Ek verkies 'n formele erediensorde met votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	39	107	65	72	78	361
Persentasie	10.80	29.64	18.01	19.94	21.61	100

[Vraag 2.12]

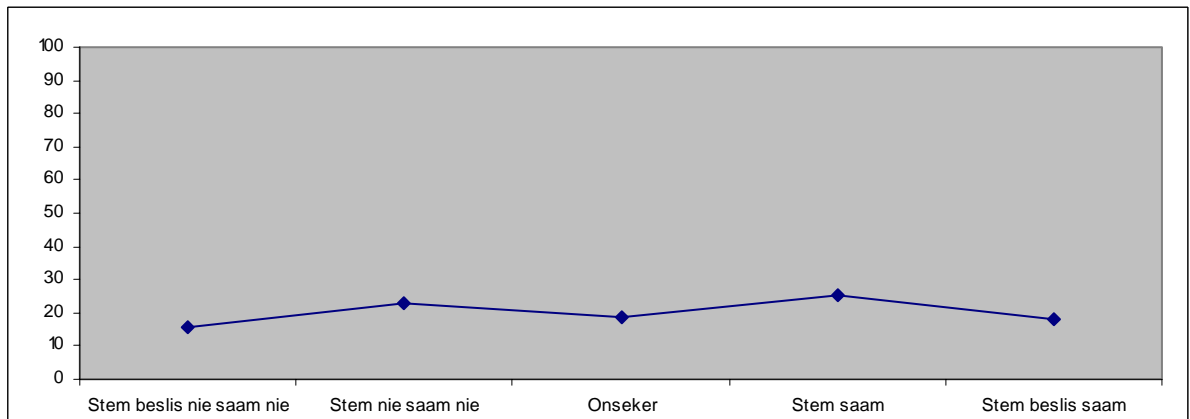

[Vraag 2.12]

Vraag 2.15 Ek verkies 'n meer informele erediensorde waar lofprysing en aanbidding en gebruik van dramas en mimieke kreatief saam met die votum, seëngroet, loflied, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, lied, dankoffers en seën aangewend word

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	55	80	67	89	63	354
Persentasie	15.54	22.60	18.93	25.14	17.80	100

[Vraag 2.15]

[Vraag 2.15]

Die doel van die vrae in hierdie kategorie was om vas te stel wat erediensgangers se houding is oor verskillende erediensstyle. Die navorser wou agterkom of daar bepaalde sterk voorkeure is, al dan nie.

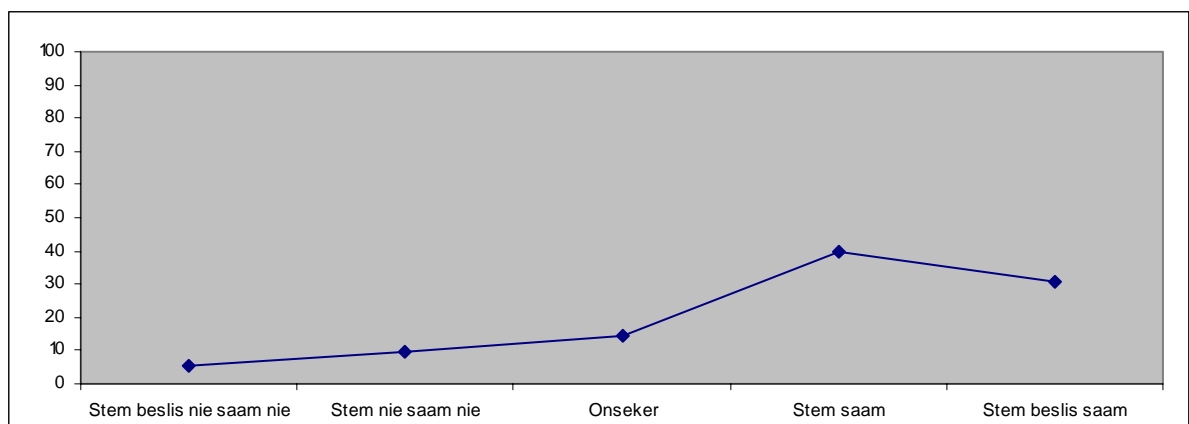
Die persentasie respondente wat positief was oor vrae **2.13** en **2.14** is onderskeidelik 63% en 61%. Hoewel hierdie uitslag laag blyk te wees dui dit daarop dat die meerderheid respondente 'n informele erediensstyl verkies. By die vraag oor formele dienste [**2.12**] was daar 40% respondente wat nie saam gestem het nie. Dit wil voorkom of erediensgangers verdeeld is met betrekking tot voorkeur vir tipes erediensste. Beide 'n informele orde en 'n gestruktureerde orde behaal min of meer dieselfde persentasie van "saamstem" (63%, 61%). [**2.13** en **2.14** onderskeidelik]. Wat wel in hierdie verband uitstaan, is dat daar 'n groter mate van teenstand blyk te wees wanneer voorgestel word dat die gebruik van dramas en mimiek kreatief aangewend word (38% stem nie saam nie) [**2.15**]. Daar is dus 'n wye verspreiding van antwoorde oor die kontinuum.

4.9.1.6 Tyd van Nagmaalsdiens tydens Paasnaweek

Vraag 2.21 Ek verkies 'n Nagmaalsdiens op Goeie Vrydag saam met die optrede van 'n gospel sanger

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	20	34	51	139	108	352
Persentasie	5.68	9.66	14.49	39.49	30.68	100

[Vraag 2.21]

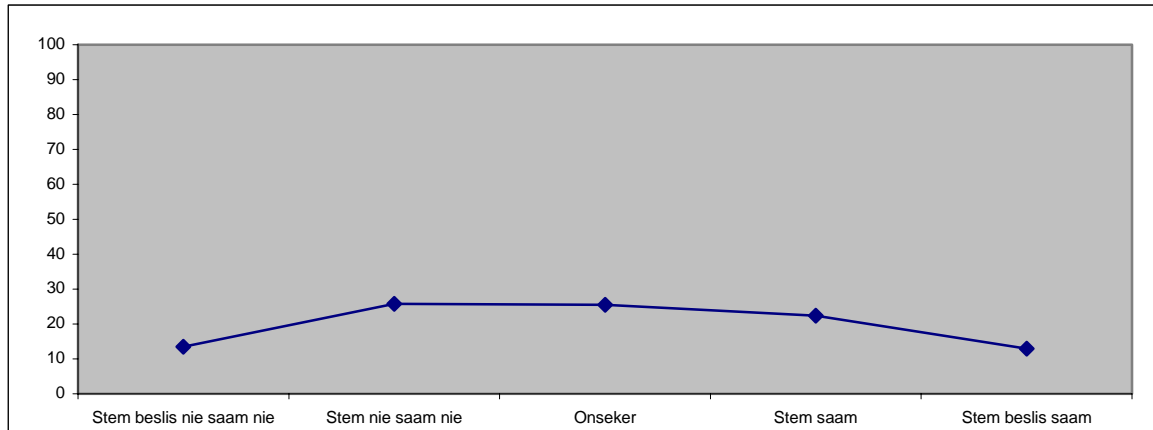

[Vraag 2.21]

Vraag 2.20 Ek verkies 'n Nagmaalsdiens die Donderdagaand voor Goeie Vrydag

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	47	90	89	78	45	349
Persentasie	13.47	25.79	25.50	22.35	12.89	100

[Vraag 2.20]

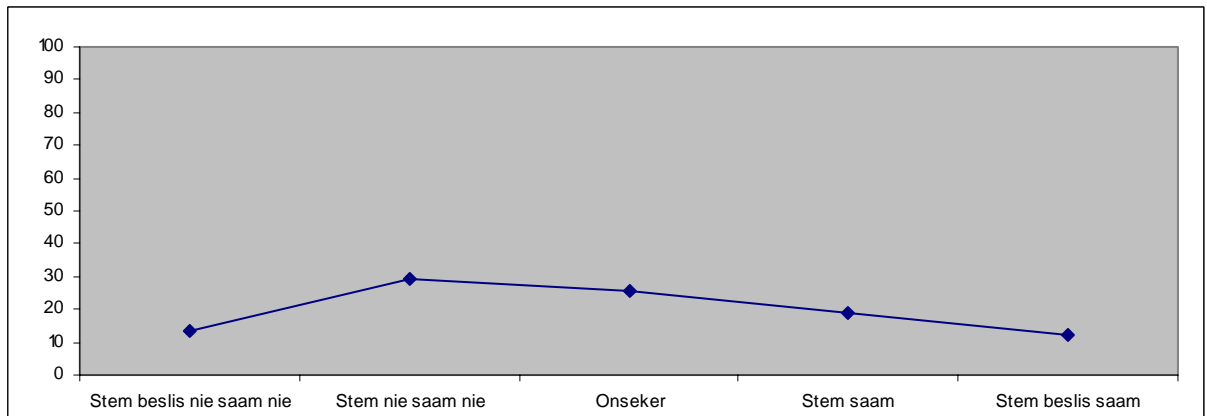

[Vraag 2.20]

Vraag 2.22 Ek verkies 'n Nagmaalsdiens op Goeie Vrydag sonder die optrede van 'n Gospel Sanger

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	47	101	89	66	42	345
Persentasie	13.62	29.28	25.80	19.13	12.17	100

[Vraag 2.22]

[Vraag 2.22]

Die vrae in hierdie kategorie is gevra in die lig van 'n bestaande tradisie van 'n Paasnaweekprogram in die gemeente. Die navorser wou ook die moontlike verandering van hierdie program toets.

Die meeste erediensgangers verkies dat die Nagmaalsdiens op Goeie Vrydag gehou word (70%) [2.21]. Erediensgangers reageer baie negatief (39% stem nie saam nie) op die voorstel om die Nagmaalsdiens op 'n Donderdagaand voor die Goeie Vrydag te hou) [2.20]. Dit blyk ook baie duidelik te wees dat erediensgangers verkies dat daar 'n gospel sanger teenwoordig sal wees by die Nagmaalsdiens op Goeie Vrydag aangesien die persentasie van saamstem verminder van 70% na 31% sodra voorgestel word dat daar nie 'n gospel sanger teenwoordig moet wees nie [2.22]. By beide die stellings oor die Nagmaalsdiens op 'n Donderdagaand en of 'n gospel sanger moet optree, was daar 'n hoë mate onsekerheid by die erediensgangers (26% in albei gevalle).

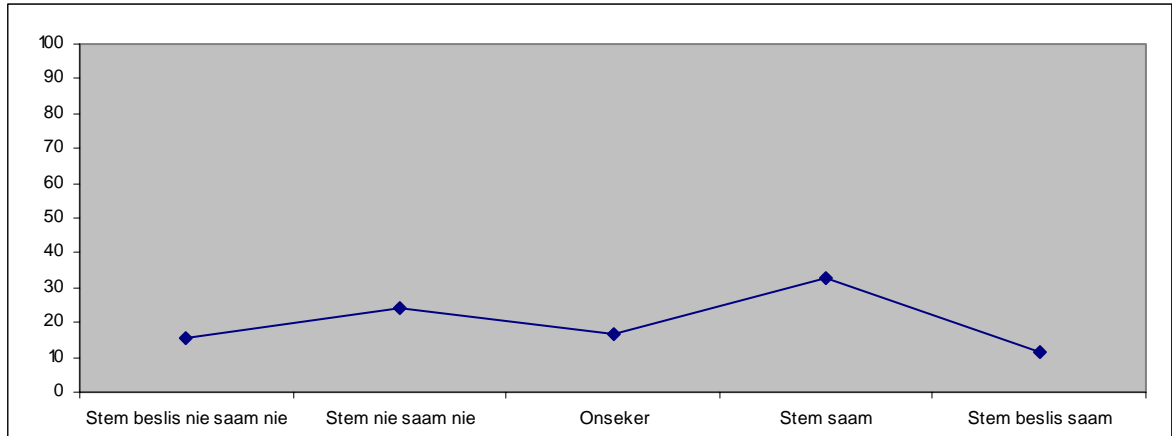
4.9.1.7 Betrokkenheid by erediensbeplanning

Vraag 2.1 Ek dink die erediens moet deur meer mense as net die leraar beplan word

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	56	87	60	118	42	363
Persentasie	15.43	23.97	16.53	32.51	11.57	100

[Vraag 2.1]

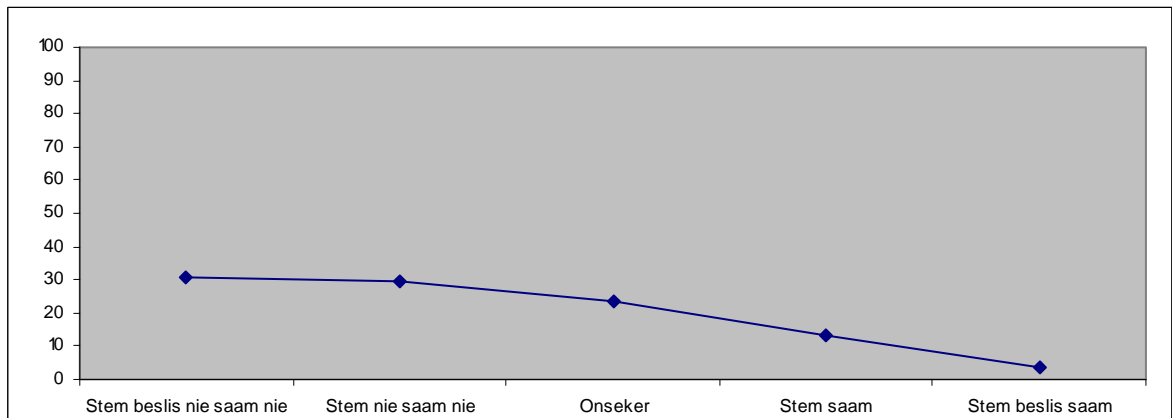

[Vraag 2.1]

Vraag 2.2 Ek sal graag wil deelneem aan erediensbeplanning

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	106	102	82	46	12	348
Persentasie	30.46	29.31	23.56	13.22	3.45	100

[Vraag 2.2]

[Vraag 2.2]

Die vrae in hierdie kategorie was daarop ingestel om die houding te bepaal ten opsigte van die lidmaatbetrokkenheid by erediensbeplanning. Een van die basiese uitgangspunte van hierdie navorsing is dat daar 'n groter deelname en betrokkenheid by die voorbereiding en aanbidding van eredienste behoort te wees.

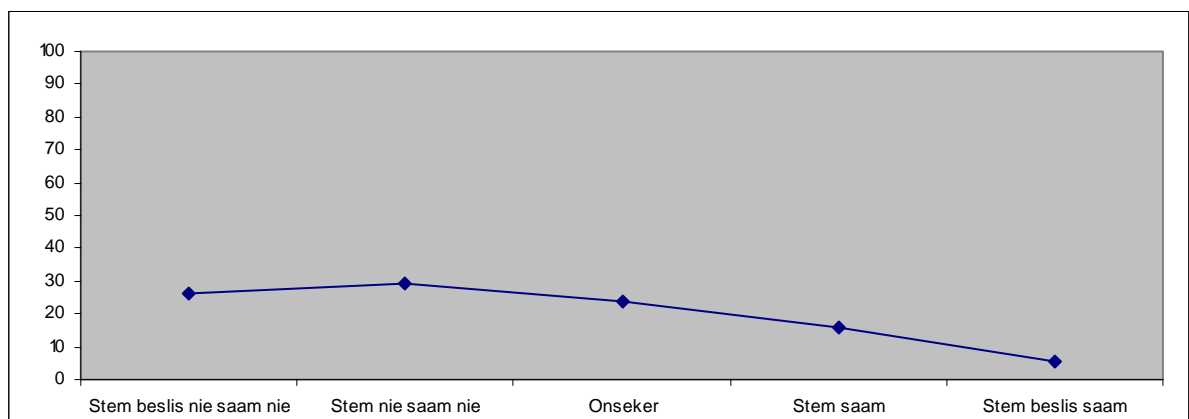
Die erediensgangers is verdeeld oor die feit dat meer mense as die leraar betrokke moet wees by die beplanning van die eredienste (44% stem saam en 40% stem nie saam nie) [2.1]. Dit is wel duidelik dat die meerderheid nie graag persoonlik wil deelneem aan hierdie beplanning nie (60% stem nie saam met die stelling nie). 24% van die erediensgangers was egter onseker of hulle deel wou wees van die beplanning. Die kultuur van deelname is skynbaar nie sterk genoeg nie. Die waarde van die erediens as resultaat van meer funksionariesse as net die liturg word waarskynlik nie hoog aangeslaan deur erediensgangers nie. Die uitdaging sou wees om hierdie waarde te verhoog deur konstruktiewe bewusmaking en versigtige implimentering van programme om die liturgie terug te gee aan die erediensgangers (vgl. 3.2.3.3 hierbo).

4.9.1.8 Liggaamlike betrokkenheid

Vraag 2.16 Ek wil graag liggaamlik meer betrokke wees by die erediens, bv. deur met handgebare deel te neem aan sang

Skaal	1	2	3	4	5	Totaal
Getal	94	105	85	57	19	360
Persentasie	26.11	29.17	23.61	15.83	5.28	100

[Vraag 2.16]

[Vraag 2.16]

Een van die uitgangspunte van die onderhawige navorsing is dat liggaamlikheid 'n regmatige plek in die erediens behoort te kry. Dit blyk egter dat die erediensgangers nie graag liggaamlik meer betrokke wil wees by die eredienste deur bv. met handgebare deel te neem aan sang nie (55% stem nie saam nie). Dit moet egter genoem word dat 23% onseker is en dat 53% wat negatief geantwoord het, nie totaal negatief was nie. Dit kan wees as gevolg van die eeue oue gewoonte van 'n oorwegend verbale liturgie in die NGK, waar liggaamlike betrokkenheid feitlik as onvanpas gesien is. Maar dit kan ook wees dat hierdie tendens gesetel is daarin dat die deursnee erediensganger wat die eredienste plaaslik bywoon juis 'n styl van 'minder liggaamlikheid' verkies en dat daar daarom ruimte behoort te wees vir sodanige behoefte.

4.9.1.9 Reaksie op oop vrae

Vraag 2.35 Het u enige voorstel oor hoe nuwe simbole en rituele in die 21ste eeu uitdrukking kan gee aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood?

Vraag 2.36 Is daar enige algemene voorstel wat u wil maak oor die erediens gedurende die Paassiklus?

Die navorser het hierdie vrae in die vraelys ingesluit in die hoop dat erediensgangers die geleentheid sou gebruik om kreatiewe insette te maak ten opsigte van simbole en rituele in die Paassiklus. Behalwe vir enkele voorstelle is daar nie wesentlike sake genoem nie (vgl. Bylaes 3 en 4).

4.9.1.10 Tendense

Bylaes 5 en 6 is aangeheg om die volgende tendense aan te toon:

- Die gesorteerde gegewens wys uit waar die respondente se voorkeure lê. Dit is baie duidelik dat daar redelike algemene tevredenheid is oor die wyse waarop eredienste gedurende die Paassiklus aangebied word. Die wyse waarop uitdrukking gegee word aan die lyding, kruisdood en opstanding van Jesus spreek die erediensgangers oor die algemeen positief aan.
- Dis opmerklik dat alle vrae wat handel oor dinge soos dit tans in gebruik is 'n baie positiewe neiging het terwyl vrae oor veranderings 'n meer negatiewe neiging het. Dit dui daarop dat erediensgangers saamstem met heersende eredienspraktyke maar dat daar uiteenlopende opinies is wanneer dit kom by verandering.
- Dieselfde is waar wanneer dit kom by hoe formeel of informeel die erediens moet wees en wanneer die Nagmaal gehou moet word. Die standaard afwykings by hierdie vrae is baie hoër as gevolg van die uiteenlopende opinies.
- Dit is verder opvallend dat die tradisionele Nagmaalsimbole buitengewone sterk betekenis vir erediensgangers het. Die ervaring in die plaaslike gemeente wys uit dat enige eksperimentering in hierdie verband met groot versigtigheid hanteer moet word. Die reaksie van

‘n respondent in die oopvrae-afdeling (Bylae 4) dat daar brood en soetwyn gebruik moet word, moet gesien word teen die agtergrond van ‘n geleentheid waar daar suurwyn en matzos gebruik is ter ondersteuning van die lydensgedagte, soos versimboliseer in die Paassiklus.

- Die respondente se reaksie op vrae 2.16 en 2.2 (liggaamlikheid en erediensbeplanning) is insiggewend. Dit kan wees dat die kultuur ten opsigte van liggaamlikheid in die plaaslike gemeente nog aansluit by ‘n idioom van stille respek en aanbidding. Die feit dat so min respondente enigsins belangstel om by erediensbeplanning betrokke te raak, kan aanduidend wees van ‘n ‘verbruikerskultuur’.
- Die reaksie wat gekry is op die vrae oor die formaat van eredienste vra ook spesiale aandag. Die opvallende is dat respondente nie sterk voorkeure na óf ‘n formele óf ‘n informele erediensorde het nie. Waarskynlik hou dit daarmee verband dat daar reeds jarelank in die plaaslike gemeente ‘n meer informele erediensstyl gevestig geraak het. Daar sal egter altyd met groot versigtigheid hiermee omgegaan moet word want hoewel die dae van ‘n strakke formalistiese erediensorde lankal verby is, beteken dit allermens dat die tendense dui op ‘n behoefte aan absolute vry en laag gestruktureerde eredienste.
- Wanneer ‘n Paasnaweekprogram beplan word, moet dit met groot sorg gedoen word, want hoewel die oorgrote getal respondente ‘n

voorkeur het vir 'n Nagmaalsdiens en 'gospel sanger' op Goeie Vrydag, is daar tog respondente wat dit nie verkies nie en moet in gedagte gehou word dat musieksmaak verskil en nie alle sangers se style by alle erediensgangers se behoeftes aanklank vind nie.

- Die hoë waarde wat respondente heg aan tyd vir stilte [2.34] dui op die noodsaaklikheid van 'n behoud en uitbou van eredienste waarin daar ruim geleentheid vir stille nadenke moet wees.

HOOFTUK VYF

5. 'N VERSTELDE PRAKTYKTEORIE VIR DIE GEBRUIK VAN LITURGIESE SIMBOLE EN RITUELE IN DIE PAASSIKLUS

5.1 Inleiding

Hierdie navorsing stuur daarvan weg om 'n voorskriftelike model vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus daar te stel. Die doel is eerder om die geïntegreerde insigte van die literatuurstudie in samehang met die resultate wat verkry is uit die kwantitatiewe ondersoek, aan te wend ter verstelling en verryking van die bestaande teorie en praxis van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus. Voorstelle vir die praktiese toepassing van voorstelle word gemaak.

Nadat die probleemvraag vasgestel, en die hipotese geformuleer is (Hoofstuk 1), het die ondersoek as volg verloop:

- Eerstens is die praktiese teologiese vertrekpunte vir die navorsing bepaal (Hoofstuk 2). Daar is aangetoon dat dit nodig is om te put uit 'n sekere korpus van kennis en dat hierdie kennis langs die weg van 'n empiriese ondersoek, wetenskaplik getoets moet word en dat nodige verstellings aangebring word. Die navorsing is geanker aan 'n proses van 'n voortdurende wisselwerking tussen teorie en praxis (2.2.2) wat daarop gemik is om die gebruik van liturgiese simbole en rituele te beskryf en te verklaar binne die veld van die Praktiese Teologie as teologiese vakdissipline en om simbole en rituele in te bed in die erediens as kommunikatiewe handelingsgebeure in diens van die evangelie van verlossing in Jesus.

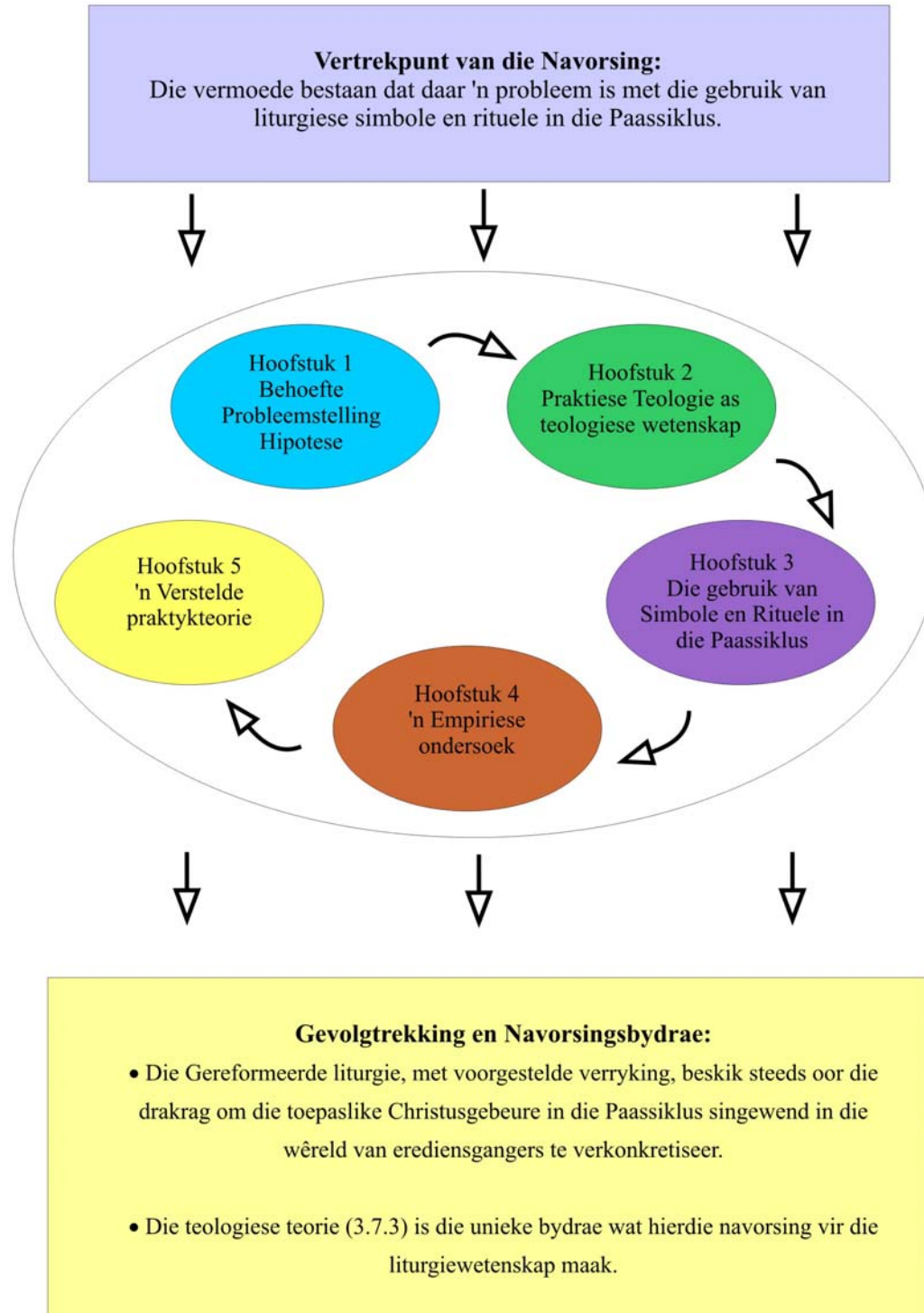
Hendriks se begrip *'Doing theology'* (2.2.1) is ingespan om die erediens duideliker te plaas in die konteks van 'n soeke na God se wil en die belange van sy Koninkryk en om aan te toon dat aanbidding (leiturgia) deel vorm van die basiese bedieninge van die geloofsgemeenskap. In 'n verdere beskrywing van Praktiese Teologie is aangetoon dat teks (Woord, tradisie en teorieë) en konteks (konkrete situasie, mense en hul behoeftes) van groot belang is (2.2.4 en 2.3). Daar is aangetoon dat die navorsing gemik is op die ondersoek van 'n bestaande paxis (die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus) om in 'n proses van beskrywing, verklaring en analise van basisteorieë en praktykteorieë, by 'n versterkte praxis uit te kom (2.3).

- Tweedens is 'n uitgebreide literatuurstudie (Hoofstuk 3) oor die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus gedoen. In hierdie studie is gepoog om insig te verkry in bestaande teorieë en praktyke. Daar is gewerk met 'n breër definisie van simbole en rituele waarvolgens liturgiek verstaan word as die wetenskap van Christelike rites en simbole (1.1.1). In die lig hiervan is vasgestel dat die teorie en praktyk van simbole en rituele wel in die Gereformeerde liturgiese tradisie (3.2.2.2) bestaan, maar dat 'n herinterpretasie daarvan in die huidige konteks voortdurend in liturgievorming moet plaasvind. In die herinterpretasie en toepassing van liturgiese simbole en rituele speel nuwere tendense soos erediensganger-gesentreerde aanbidding, met groter klem op deelname en gebruikmaking van oudiovisuele middele asook veranderde doelmatige liturgiese ruimtes (3.2.3.3), 'n bepalende rol. Samevoegingsliturgie (3.2.4.1) waarvolgens verskillende

liturgiese tradisies in 'n sinergerende proses tot 'n '*coram Deo*' eredienservaring kom, is die aanbod wat in hierdie navorsing aangebied word as een van die teoretiese vertrekpunte vir die Paasliturgie. Die bestaande omskrywings van simbole en rituele is ondersoek en dienstig gemaak aan 'n praktykteorie vir die gebruik van simbole en rituele in die Paassiklus (3.3 en 3.4). Na 'n volledige beskrywing van die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus is 'n teologiese teorie vir die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus in die vorm van 'n 'liturgiese huis' ontwerp en aangebied as aanvulling tot bestaande teorieë (3.7.3).

- Derdens is die houdings en behoeftes van erediensgangers ten opsigte van die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus met behulp van 'n kwantitatiewe meningsopname getoets (Hoofstuk 4). Die resultate is gedokumenteer en geïnterpreteer. Daar is gepoog om hierdie interpretasie dienstig te maak aan die bestaande teorieë ten einde die doelstelling van 'n verbeterde praktykteorie te bewerkstellig. Daar is vasgestel dat die erediensgangers oorwegend tevrede is met die bestaande liturgiese praktyke gedurende die Paassiklus en dat 'n informele gebruikmaking van die Gereformeerde liturgie steeds 'n genoegsame struktuur verskaf waarbinne liturgiese simbole en rituele singewend in die Paassiklus aangewend kan word. Daar is ook bevind dat die erediensgangers nie 'n groot behoefte het aan liggaamlikheid in die erediens nie. Hulle is ook nie begerig om mee te werk aan die erediensbeplanning en -aanbieding nie.
- Vierdens word voorstelle gemaak wat die bedieningspraktyk behoort te verryk (5.2).

Die verloop van die navorsingsproses word skematies soos volg uitgebeeld (Figuur 32 hieronder):

Figuur 32: Die verloop van die navorsingsproses

5.2 Moontlike verryking van bedieningspraktyk

5.2.1 Behoud van Gereformeerde identiteit

Die Gereformeerde liturgie (3.2.2) met die Woord en sakramente beskik oor die drakrag om in die 21ste eeu die Paassinhoude singewend te kommunikeer. Wanneer die Paasliturgie doelgerig ingerig word in lyn met die beskrewe teologiese teorie (3.7.3), kan die Christusgebeure konkreet verkondig word binne die hedendaagse konteks. Tradisionele Paassimbole en -rituele behou so 'n regmatige plek in erediensgangers se geloofsbelewenis. Nuwere tendense soos erediensganger-gesentreerde aanbidding en ontginning van die potensiaal van mede-erediensbeplanning moet verrykend inwerk op die Gereformeerde liturgievorming. Die feit dat 85 respondente (4.9.1.7) hulleself bereid verklaar het tot betrokkenheid by erediensbeplanning is aanduidend van die ontginbare potensiaal in hierdie verband.

Die toenemende viering van die sakramente in die weeklikse erediens mag nie vassteek by die teorie daarvan nie. Die hoë waarde wat respondente heg aan die tekens van brood en wyn (4.9.1.4) behoort die atmosfeer te skep vir 'n bedieningspraktyk van weeklikse Nagmaalviering (3.2.3.3).

Erediensgangers is gemaklik met 'n meer informele erediens (4.9.1.5). Groter informaliteit behoort nie die Gereformeerde liturgie te bedreig nie. Hierdie informaliteit skep eerder ruimte vir verrykende insette uit ander

geloofstradisies en ‘n ontbering van hierdie verrykingsproses is skadelik en verarmend vir liturgievorming in die NGK.

‘n Meer omvattende of wyer definiëring van simbole en rituele (1.1.1) in die praktyk voorsien ‘n vrugbare teelaarde vir die konkretisering van die Christusgebeure soos versimboliseer in die Paassiklus. ‘n Bewustelike ingesteldheid op die inrigting van die liturgie as ritualiteit sal die Gereformeerde liturgie eerder versterk as verswak.

Veranderde liturgiese opsette en die aanwending van multimedia kan meewerk tot ‘n beter kommunikasie van die Christusinhoude gedurende die Paassiklus (3.2.3.3) en verarm nie die Gereformeerde liturgie nie. Die positiewe waardering van respondente (4.9.1.3 en 4.9.1.4) vir hierdie fasette behoort ook benut te word ter verryking van die aanbiddingsgebeure in die NGK.

5.2.2 Waardetoevoeging met behulp van Samevoegingsliturgie

‘Samevoegingsliturgie’ werk met die volgende rigtinggewende bronne vir die inkleding van eietydse liturgie:

- Woord
- Sakramente
- Konteks
- Persoonlike redding as genadige daad van die Drie-enige God
- Openheid vir die werk van die Heilige Gees
- Spontaniëteit binne struktuur

- Bevordering van die eenheid van die kerk onder gelowiges
- Die totale liturgie is ritueel en simbool

Volgens die navorser is die uitdaging om die praktykteorie van samevoegingsliturgie gedurende die Paassiklus kreatief en sinergerend aan te wend ter aksentuering van die toepaslike Christusgebeure en die bereiking van 'n *'coram Deo'* ervaring. Dit verg 'n deeglike beplanning onder die leiding van die Heilige Gees.

Die reaksie van respondente op die vrae wat gerig was om die verwagting en belewenis van die erediensorde by erediensgangers te bepaal (4.9.1.5) dui op 'n redelike verspreiding van voorkeure. Tog is daar 'n versigtige voorkeur vir informele eredienste. Vir die bedieningspraktyk het dit tot gevolg dat daar groot ruimte is vir liturgiese verskeidenheid wat gevoed word uit die verskillende tradisiestrome.

5.2.3 Simbole en Rituele as Kommunikasiedraers

Hoewel verbale kommunikasie van die Christusgebeure gedurende die Paassiklus onvermydelik is, behoort daar intensioneel aandag gegee te word aan 'n vermindering van 'n kognitief oorlade liturgie (3.3.2.1). Die drakrag van nieverbale liturgiese simbole en rituele kan dien as oplossing vir die oordrewe aksent op die verbale sy van liturgie. Hierdie drakrag moet doelbewus esteties met behulp van klank, melodie, kleur, lig, beelde en kunswerke tot uitdrukking kom. Dit moet ook uitgebou word met behulp van die dramatiese, d.w.s. beweging, danse en ander liturgiese handeling. Naas bestaande Bybelse en buite-Bybelse liturgiese simbole en rituele moet daar voortdurend binne die raamwerk van 'n hermeneutiese proses gesoek word na nuwe liturgiese simbole en rituele vir die Paassiklus (3.3.3.1).

Die reaksie wat verkry is uit die vraelys dui daarop dat die respondente redelik tevrede is met die bestaande liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus (4.9.1.3). Dit behoort liturgen en liturgiese werkgroepe gerus te stel dat daar nie noodwendig na buitengewone ander unieke nuwe simbole gesoek hoef te word nie. Die bestaande tradisionele simbole en rituele soos die leë kruis, leë graf, die brood en die wyn kan op kreatiewe wyse aangewend word ter bereiking van singewing en 'n belewenis van die teenwoordigheid van God.

5.2.4 Die impak van die Kerkjaar, met inbegrip van die Paassiklus, op liturgievorming

Omdat die kerkjaar gegrond is op die Bybelse en historiese tradisie van aanbidding is dit 'n daad van getrouheid teenoor die Christelike tradisie. Liturgiese simbole en rituele kan net tot hul reg kom as die atmosfeer in die gemeente daarvoor geskep word. Die kerkjaar slaag uitmuntend daarin om hierdie atmosfeer te skep. Indien die Paassiklus tot sy reg kom op die kerklike kalender is daar ruim geleentheid vir die kreatiewe skepping van aanbiddingsgeleenthede waar die Christusgebeure gepas gevier kan word. Gemeentes sou dit dus nouliks kon bekostig om nie die Paassiklus as 'n groot moment op die kalender te plaas nie.

5.2.5 Die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus

Die volgende aspekte oor die gebruik van liturgiese simbole en rituele in die Paassiklus, is belangrik:

- die Bybels-teologiese verantwoordbaarheid daarvan;
- die feit dat dit gefokus moet wees op God terwyl dit antropologies gerig is;
- die belangrike rol van ervaring (3.5.1.2);
- die belangrikheid van stilte; en
- die missionêre gerigtheid daarvan.

Binne bepaalde raamwerke van liturgiese vormgewing is daar groot ruimte vir 'n verskeidenheid en kreatiewe uitbeelding van die Christusgebeure in die Paassiklus. Die blootstelling wat mense aan die massamedia het, vereis van liturgen en liturgiese werkgroepe dat voorsiening gemaak sal word vir 'n optimale aanwending van moderne multimedia. Tradisionele simbole en rituele moet nuut aangebied word. Die sintuie moet ingespan word. Kleure, geure, klank, handeling en liggaamlikheid moet staanplek in die liturgie hê.

In die Paassiklus kan naas die bestaande simbole soos die kruis, brood en wyn, bord, beker, doringkroon, kerse en die opkomende son ook ander maniere van ritualiteit ontgin word. Die volgende simbole dien as moontlike voorstelle:

- Die gebruikmaak van toepaslike kleure in die Paassiklus. Hier kan lapmateriaal effektief gebruik word.

- Vermy te veel verbale verduidelikings van simbole. Hoe minder verduideliking nodig is, hoe kragtiger die simbool of ritueel.
- Groter klem op die **leë** kruis en **graf** en Jesus se **opstanding**.
- Minder formalistiese liturgie met ruimte vir spontaniëiteit, sonder verlies van struktuur.
- 'n Groter waardering vir die simboliese en rituele waarde van al die liturgiese komponente.
- Die deelname van meer rolspelers by liturgievorming behoort kreatiewe moontlikhede vir die toepassing van bestaande simbole en die ontwikkeling van nuwe simbole en rituele beter te ontsluit. Hierdie navorsing wil nie van 'bo' af voorstelle maak vir nuwe simbole en rituele nie. Dit gaan eerder oor ruimteskepping vir God om deur sy Gees met inspanning van die begaafde mens, 'n kreatiewe skeppende proses te begin.
- Kontekstuele en kontemporêre kuns kan gesien word as struktuurdraers vir ritualiteit.
- Simboliese handeling en -taal binne die konteks van die 21ste-eeuse erediens bly godsdienstige simbole. Daarom moet enige liturgievorming wegstuur van 'n al te menslike vaslegging daarvan. Daar moet ook 'n ingesteldheid wees op die afhanklikheid van die werk van die Heilige Gees.

- Die vraelysresultate het uitgewys dat openheid vir liggaamlikheid baie beperk is (4.9.1.8). Tog het 21% van die respondente ‘n positiewe reaksie getoon. Dit dui volgens die navorser op die potensiaal van ‘n vestiging van ‘n sterker kultuur van liggaamlikheid. Die ontsluiting van hierdie potensiaal sal deurgaans met groot sensitiwiteit en in biddende afhanklikheid van die Here en ‘n geloof in die werk van sy Gees moet plaasvind.
- Die manier waarop die kunste aangewend word om sinergerend met die verskillende liturgiese tradisies, ‘n ‘*coram Deo*’ ervaring te bewerk, is ook belangrik.

5.3 Gevolgtrekking

Die bydrae wat hierdie navorsing maak vir ‘n beter praktykteorie kan soos volg verwoord word:

- Daar is aangewys dat die Gereformeerde liturgie, met voorgestelde verryking, steeds oor die drakrag beskik om die toepaslike Christusgebeure in die Paassiklus singewend te verkonkretiseer in die wêreld van erediensgangers.
- Die geformuleerde teologiese teorie, soos beskryf aan die einde van Hoofstuk 3, dien as die unieke bydrae wat hierdie navorsing vir die liturgiewetenskap maak. Die uniekheid van hierdie teorie lê daarin dat dit bestaande teorieë gebruik, daarby aansluit en dit uitbrei om ‘n nuwe verstellde praktykteorie aan te bied as instrument vir eietydse liturgievorming in die Paassiklus.

BRONNELYS

Armour, M C & Brouwning, D 2000. *Systems Sensitive Leadership: Empowering Diversity without polarizing the Church*. Joplin, Missouri: College Press.

Armstrong, R S 1993. *Getroue Getuies. Deelnemerswerkboek (vertaal. Nel, M en Nel, M.)* Brooklyn, Pretoria: Malan Nel.

Baaijens, J A 1999. *Opwekking tot Reformatie*. Heerenveen: Uitgeverij Groen.

Babin, P & Iannone M, 1991. *The New Era in Religious Communication*. (trans. Smith, D.) Minneapolis: Fortress Press.

Bandy, T G 1999. *Christian Chaos: Revolutionizing the Congregation*. Nashville: Abingdon Press.

Bandy, T G 2000. *Coaching Change: Breaking Down Resistance, Building Up Hope*. Nashville: Abingdon Press.

Barnard, A C 1981. *Die Erediens*. Pretoria: NGKB.

Barnard, A C 1989. Die kerklike jaar in diens van die prediking en liturgie. In A C Barnard (red.) *Die jaar van God se genade. Gestaltes van die Woordbediening volgens die kerklike jaar, 1-19*. Pretoria: N G Kerkboekhandel (Edms.) Bpk.

Barnard, A C 1994. *In die Kragveld van die Woord en Gees*. Pretoria: Etoile.

Barnard, M 1997. *Wat het oog heeft gezien: Verbeelding als sleutel van het credo*. Zoetermeer: Meinema.

Barnard, M 2000. *Liturgiek als wetenschap van christelijke riten en symbolen. Oratie Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Vossiuspers AUP.

Barnard, M 2001. Liturgiewetenschap als discipline. In Oskamp, P en Schuman N (red.) *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk. 3e druk*. Zoetermeer: Meinema.

Barnard, M en Post, P 2001. *Ritueel Bestek: Antropologiese kernwoorde van de liturgie*. Zoetermeer: Meinema.

Barnard, M & Schuman, N 2002. *Nieuwe wege in de liturgie: De weg van de liturgie - een vervolg*. Zoetermeer: Meinema.

Bäumler, C 1984. *Kommunikative Gemeindepraxis. Eine Untersuchung ihrer Bedingungen und Möglichkeiten*. München: Chr. Kaise Verlag.

Beck, H, Nauta, R & Post, P (reds.) 2000. *Over Spel: Theologie als drama en illusie*. Leende: Uitgeverij Damon.

Beeld 14 Junie 2004. *N G Ouditorium van R5 m. in Pta ingewy vir nuwe kykgeslag*, p6.

Beer, D 2000. *50 Ways to help Your Church Grow*. Eastbourne: Kingsway Publications.

Bell, C 1997. *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press.

Bester, D (eindred.) 2004a. *Woordwyser: Eksegetiese en liturgiese riglyne 2005*. Lynnwoodrif: Sinode van Oos Transvaal.

Bester, D (eindred.) 2004b. *Woordwyser: 'n Dag-tot-dag Bybelleesprogram 2005*. Lynnwoodrif: Sinode van Oos Transvaal.

Bester, H G 2000. *Liturgievorming in 'n Veranderende Konteks*. DTh proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

Bieritz, K -H 1995a. *Anthropologische Grundlegung*. In Schmidt -Lauber, H -C & Bieritz, K -H. *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft im Theologie und Praxis der Kirche*, 96-127. Göttingen: Verlagsanstalt Vandenhoeck & Ruprecht.

Bieritz, K -H 1995b. *Das Kirchenjahr*. In Schmidt -Lauber, H -C & Bieritz, K -H. *Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft im Theologie und Praxis der Kirche*, 453- 489. Göttingen: Verlagsanstalt Vandenhoeck & Ruprecht.

Bieritz, K -H 1995c. *Het Kerklijk Jaar: Christelijke feestdagen vroeger en nu*. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus.

Biersdorf, J E 1992. *How Prayer Shapes Ministry*. The Alban Institute

Boeve, L & Leijssen, L (eds.) 2001. *Sacramental Presence in a Postmodern Context*. Leuven: University Press.

Boon, R 2001. Liturgiese ruimte: Als uitdrukking van omgang met die geestelike werklikheid. In Groenewoud, G, De Haas, W, Van Os, J F, & Voorsluys, B (reds.) *Tegenwoordigheid van Geest: Opstellen over spiritualiteit en mensbeskouing*, 235-246. Zoetermeer: Meinema.

Bosch, D J 1992. *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*. New York: Orbis Books.

Bosman, H L 1999. Eksodus. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing*, 72-118. Vereniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.

Bothma, G 2004. 'n Praktiese-Teologiese ondersoek na die Kerklike Jaar in die prediking van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. DD proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.

Bradshaw, P F & Hoffman, L A (eds.) 1991. *The making of Jewish and Christian Worship*. Indiana: University of Notre Dame Press.

Bradshaw, P F & Hoffman, L A (eds.) 1999. *Passover and Easter: The Symbolic Structuring of Sacred Seasons*. Indiana: University of Notre Dame Press.

Brienen, T 1987. *De Liturgie bij Johannes Calvijn: zijn publicaties en zijn visies*. Kampen: Uitgeverij De Groot Goudriaan.

Brienen, T 1992. *Oriëntatie in de Liturgie*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum B.V.

Brienen, T 1999. *Calvijn en de kerkdienst*. Heerenveen: Uitgeverij Groen.

Brink, E R & Witvliet J D 2003. Contemporary Developments in Music in Reformed Churches Worldwide. In Vischer, L (ed.) *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, 324-347. Grand Rapids: Eerdmans.

- Bronswijk, A C 1987. *Symbolen: de taal van kunst en liturgie*. 's-Gravenhage: Uitgeverij Boekencentrum B.V.
- Brueggemann, W 1993. *Texts Under Negotiation: The Bible and Post Modern Imagination*. Minneapolis: Fortress.
- Buchanan, D & Hendriks, J (eds.) 1995. *Meeting The Future: Christian Leadership in South Africa*. Randburg: Knowledge Resources.
- Burden, J 1993. Eksodus. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) 1993. *Die Bybel in Praktyk. Nuwe Vertaling*. Vereniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Burger, C 1991. *Die Dinamika van 'n Christelike geloofsgemeenskap: Nuut gedink oor gemeentes*. Kaapstad: Lux Verbi.
- Burger, C 1991a. *Praktiese Teologie in Suid- Afrika*. Pretoria: RGN.
- Burger, C 1995. *Gemeentes in Transito. Vernuwingsgeleentheid in 'n oorgangstyd*. Kaapstad: Lux Verbi.
- Burger, C 1999. Erediens in Gereformeerde Styl. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 14 (1): 1-22.
- Burger, C 1999a. *Gemeentes in die Kragveld van die Gees: oor die unieke identiteit, taak en bediening van die kerk van Christus*. Stellenbosch: BUVTON.
- Burger, C 2001. *Ons weet aan wie ons behoort. Nuut gedink oor ons Gereformeerde tradisie*. Kaapstad: Lux Verbi.BM.
- Bybel, 1983. *Nuwe Vertaling*. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Callahan, K L 1994. *Dynamic Worship: Mission, Grace, Praise and Power*. San Francisco: Harper.
- Cantalamessa, R 1993. *Easter in the Early Church: An Anthology of Jewish and early Christian Texts*. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press.
- Carroll, J W, Dudley, C S & McKinney, W (eds.) 1986. *Handbook for Congregational Studies*. Nashville: Abington Press.

Caspers, C, Lukken, G & Rouwhorst, G (eds.) 1995. *Bread of Heaven: Customs and Practices surrounding Holy Communion*. Kampen: Kok Pharos.

Chalke, S en Radford, S 1999. *New Era, New Church? The New Millennium Challenge to the Churches*. London: Harper Collins.

Cherry, C 2000. Blended Worship: What it is and What it isn't. *Reformed Worship* 55: 6-8.

Childs, B S 1979. *Exodus: A Commentary*. London: SCM Press Ltd.

Clasen, F (Eindred.) 2003a. *Woordwyser: Eksegetiese en liturgiese riglyne 2004*. Lynnwoodrif: Sinode van Oos-Transvaal.

Clasen, F (Eindred.) 2003b. *Woordwyser: 'n Dag-tot-dag Bybelleesprogram 2004*. Lynnwoodrif: Sinode van Oos-Transvaal.

Copenhaver, M B, Robinson, A B & Willimon, W H 1999. *Good news in exile: Three pastors offer a hopeful vision for the church*. Michigan: Eerdmans.

Cornehl, P, Dutzmann, M, Strauch, A 1993. *'In der Schar derer die da Feiern' Feste als Gegenstand praktisch-theologischer Reflexion*. Göttingen: Vandenhoeck.

Crawford, F & Mathews R 2001. *The Myth of Excellence: Why Great Companies never try to be the Best at Everything*. New York: Crown Business.

Crichton, J D 1981. *Christian Celebration: The Mass the Sacraments the Prayer of the Church*. London: Geoffrey Chapman.

Crouch, A 2003. Life after Postmodernity. In Sweet, L (ed), *The Church in Emerging Culture: Five Perspectives*. 63-100. Grand Rapids: Zondervan.

De Klerk, B J 1999. Skuldbelydenis en Versoening as Kommunikatiewe Handeling in die Liturgie van die Samekoms van die Lewe. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 14(1): 23-45.

- Debray, R 2000. *Transmitting Culture*. New York: Columbia University Press.
- De Jong, K W 1996. *Ordering van dienst. Achtergronden van en ontwikkelingen in de eredienst van de Gereformeerde Kerken in Nederland*. Baarn: Ten Have.
- Den Heyer, C J & Schelling, P 2000. *Symbolen in de Bijbel: Woorden en hun betekenis*. Zoetermeer: Meinema.
- Dijk, D J J 2001. Inclusiewe taal in de liturgie. In Oskamp, P en Schuman N (reds.) *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, 395-406. Zoetermeer: Meinema.
- Dingemans, G D J 1991. *In de Leerschool van het Geloof*. Kampen: Kok.
- Dingemans, G D J 1996. *Manieren van Doen: Inleiding tot de studie van de Praktische Theologie*. Kampen: Kok
- Donghi, A 1997. *Actions and Words: Symbolic Language and The Liturgy*. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press.
- Dreyer, J S 1998. The researcher and the research: Methodological challenges for practical theology. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 13(1): 14-27.
- Dreyer, Y 1999. 'n Besinning oor Meta- en Basisteoretiese aannames in die Praktiese Teologie. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 14(1): 46-62
- Du Plessis, P 2004. *Woordweer*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Du Toit, B 2000. *God? Geloof in 'n postmoderne tyd*. Bloemfontein: CLF.
- Easum, W M & Bandy, T G 1997. *Growing Spiritual Redwoods*. Nashville: Abingdon Press.
- Erickson, C D 1989. *Participating in Worship: History, Theory, and Practice*. Louisville: Westminster/John Knox Press.
- Falconer, A D 2003. Word, Sacrament, and Communion: New Emphases in Reformed Worship in the Twentieth Century. In Vischer, L. (ed), *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*. Grand Rapids: Eerdmans.

Fensham, F C 1977. *Exodus: Tweede aangevulde druk*. Nijkerk: Uitgeverij G F Callenbach B.V.

Firet, J 1982. *Het Agogisch Moment in het Pastoraal Optreden*. Kampen: Kok.

Firet, J 1987. *Spreek als een leerling: Praktisch-theologiese opstellen*. Kampen: Kok.

Früchtel, U 1991. *Mit der Bibel Symbole entdecken*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Garbers, J G (red.) 1996. *Doeltreffende Geesteswetenskaplike Navorsing*. Pretoria: J L van Schaik.

Geyser, D T 2003. Die Missionêre Aktualiteit van die Soekersensitiewe Kerkmodel in 'n Postmodernistiese Samelewing. D Litt et Phil proefskrif. Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.

Gibbs, E 2000. *ChurchNext: Quantum Changes in How We Do Ministry*. Illinois: Intervarsity Press.

Gibbs, E & Coffey I 2001. *ChurchNext: Quantum Changes in Christian ministry*. Leicester: Intervarsity Press.

Gibson, S M (ed.) 2004. *Preaching to a Shifting Culture: 12 Perspectives on Communicating that Connects*. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.

Goldammer, K 1967. *Kultsymbolik des Protestantismus*. Stuttgart: Anton Hiersemann.

Grainger, R 1988. *The Message of the Rite: The Significance of Christian Rites of Passage*. Cambridge: Lutterworth Press.

Groenewoud, G, De Haas, W, Van Os, J F, & Voorsluis, B 2001. *Tegenwoordigheid van Geest: Opstellen over spiritualiteit en mensbesouwing*. Zoetermeer: Meinema.

Grün, A 2000. *Een veilige schuilplaats: Meer levensvreugde door rituelen*. Tiel: Uitgeverij Lannoo nv.

Guder, D L 1998. *Missional Church: A Vision for the Sending of the Church in North America*. Grand Rapids: Eerdmans.

Handboek vir die Erediens van die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1988. Kaapstad: NG Kerk Uitgewers.

Hanekom, A R 1994. *Ritueel en simbool as kommunikasiemedia: Vernuwing en Jeugbediening: Gemeentes aan die Woord*. Pretoria: Engedi.

Hanekom, A R 1995. Simbool en Ritueel as Instrumente vir Geloofsvorming. DTh proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Harley, R 2001. *The Power of The Story: Touching the Lives of Listeners*. Newmarket, Auckland: End Results Publishing Ltd.

Hart, D G & Meuther, J R 2002. *With Reverence and Awe: Returning to the Basics of Reformed Worship*. Phillipsburg, New Jersey: P&R Publishing Company.

Heitink, G 1993. *Praktische Theologie: gesciedenis-teorie-handelingsvelden*. Kampen: Kok.

Hendriks, H J 2004. *Studying Congregations in Africa*. Wellington: Lux Verbi.BM.

Heyns, L M & Pieterse, H J C 1990. *Eerste Treë in die Praktiese Teologie*. Pretoria: Gnosis.

Hybels, B & L 1995. *Rediscovering Church*. Grand Rapids: Zondervan.

Jacks, G R 1995. *Getting the Word Across: Speech Communication for Pastors and Lay Leaders*. Grand Rapids: Eerdmans.

Jankowitz D 1999. Riglyne vir Gereformeerde Lofprysing. *Vir die Musiekleier* 26: (31-33).

Janse van Rensburg, J 2000. *The Paradigm Shift. An Introduction to Postmodern Thought and its Implications for Theology*. Pretoria: Van Schaik.

Jetter, W 1986. *Symbol und Ritual: Anthropologische Elemente im Gottesdienst*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Jordaan, W 2004. *Moderne videosfeer eis dat God sigbaar is*. Beeld 12 Mei, p 12.

Josuttis, M 1991. *Der Weg in das Leben: Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage*. München: Chr.Kaiser.

Josuttis, M 1993. Weinachten - das Fest und die Predigt. In Cornehl, P et al, *Der Weg in das Leben: Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage*, 88-97. München: Keiser.

Joubert, S 1999. Handeling. In Vosloo, W en Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing, 1371 - 1447*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.

Jung, M 1999. *Erfahrung und Religion: Grundzüge einer hermeneutisch-pragmatischen Religionsphilosophie*. Freiburg/München: Verlag Karl Alber.

Keifert, P R 1992. *Welcoming the Stranger: A Public Theology of worship and Evangelism*. Minneapolis: Fortress Press.

Kellerman, K 1998. Bedieningsfunksies en strukture - 'n identiteitskrisis? In Snyman, F (red.) *Is die NG Kerk nog die NG KERK?* 44-55. Wellington: Hugenate Uitgewers.

Kilian, J 1985. *Form & Style in Theological Texts*. Pretoria: Unisa.

Kimball, D 2004. *Emerging Worship: Creating Worship Gatherings for New Generations*. Grand Rapids: Zondervan.

Klopper, E C 1997. Liturgiese Musiek as Kommunikatiewe Handeling in 'n Post- Moderne Era: DTh proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

Kollmann, B 1990. *Ursprung und Gestalten der frühchristlichen Mahlfeier*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

König, A 1998. *Vernuwe of Verdwyn: Hoe oop is die NG Kerk vir verskillende vorme van aanbidding?* Kaapstad: Lux Verbi.

Kugler, G & Lindner, H 1980. *Neue Familien Gottesdienste: Liturgie - Symbole - Osternacht – Schulschluss - Familien Gottesdienst im Freien*. Güterloh: Güterloher Verlagshaus Gerd Mohn.

Lamberts, J (red.) 2003. *Ars celebrandi of de kunst van het waardig vieren van de liturgie*. Leuven: Acco.

Lanser, A et al 2003. *De kunst van ontfermen: Studies voor Gerben Heitink*. Kampen: Kok.

Lathrop, G W 1999. *Holy People: A Liturgical Ecclesiology*. Minneapolis: Fortress Press.

Leonard, J & Leonard, R 1993. *Symbolism in Biblical Worship: The Complete Library of Christian Worship*. Nashville: StarSong Publishing Group.

Liesch, B 2003. *The New Worship: Straight Talk on Music and the Church*. Grand Rapids: Baker Books.

Long, T G 1989. *The Witness of Preaching*. Louisville: WJKP.

Long, T G 2001. *Beyond the Worship Wars: Building Vital and Faithful Worship*. The Alban Institute.

Louw, D J 1998a. Die konsep "Prakties-Teologiese Spiritualiteit" binne 'n konteks van postmodernisme en globalisering. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 13 (2): 16-25.

Louw, D J 1998b. Hoe teologies is die Praktiese Teologie en hoe prakties is die teologie? Ontwerp vir 'n prakties-teologiese hermeneutiek. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 13 (1): 43-63.

Louw, J P & Nida, E A 1988. *Greek English Lexicon*. Volume 1. New York: United Bible Societies.

Lukken, G 1988. *Geen Leven zonder Rituelen: Antropologische beschouwingen met het oog op de christelijke liturgie*. Hilversum: Gooi en Sticht.

Lukken, G 1999. *Rituelen in overvloed: Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur*. Baarn: Gooi en Sticht.

Mann, A 1998. *The In Between Church: Navigating Size Transitions in Congregations*. The Alban Institute.

- McClure, J S 1995. *The Round Table Pulpit: Where Leadership & Preaching Meet*. Nashville: Abingdon Press.
- McGowan, A. 1999. *Ascetic Eucharists: Food and Drink in Early Christian Ritual Meals*. Oxford: Clarendon Press.
- Mead, L B 1991. *The Once and Future Church. Reinventing the Congregation for a new Mission Frontier*. The Alban Institute.
- Mead, L B 1993. *More Than Numbers: The Ways Churches Grow*. The Alban Institute.
- Mead, L B 1994. *Transforming Congregations for the Future*. The Alban Institute.
- Mead, L B 1996. *Five Challenges for the Once and Future Church*. The Alban Institute.
- Mette, N 2005. *Einführung in die katholische Praktische Theologie*. Duitsland: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Minear, P S 1960. *Images of the Church in the New Testament*. Philadelphia: The Westminster Press.
- Monshouwer, D 2001. Pasen en de andere feesten. In Oskamp, P & Schuman N (reds.) *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk. 108-123*. Zoetermeer: Meinema.
- Mouton, J en Marais H C 1992. *Basiese Begrippe: Metodologie van die Geesteswetenskappe. Hers uitg.* Pretoria: RGN.
- Moyaert, P 2001. Incarnation of meaning and the sense for symbols: Phenomenological remarks on a theological debate. Boeve, L & Leijssen, L (eds) 2001. *Sacramental Presence in a Postmodern Context*. Leuven: University Press.
- Müller, J 1990. *Die Erediens as Fees*. Pretoria: NGKB.
- Müller, J 1993. *Dis 'n Fees*. Halfway House: Orion.
- Müller, J 1996. *Om tot Verhaal te kom: Pastorale Gesinsterapie*. Pretoria: RGN.

Müller, W W 1990. *Das Symbol in der dogmatischen Theologie*. Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang GmbH.

Nel, M 2001a *Ek is die verskil: Die invloed van persoonlikheid in die prediking*. Bloemfontein: CLF.

Nel, M 2001b. *Jeugbediening: 'n Inklusiewe gemeentelike benadering*. Bloemfontein: Barnabas.

Nel, M (red.) 2003. *Leesrooster gebaseer op die kerkjaar. Advent 2003 tot Koninkrykstyf 2004: Seisoene en feeste in die lewe van gemeentes*. Matieland: BUVTON.

Nel, M (red.) 2004. *Leesrooster gebaseer op die kerkjaar. Advent 2004 tot Koninkrykstyf 2005: Seisoene en feeste in die lewe van gemeentes*. Matieland: BUVTON.

Nell, I A 1996. 'n Prakties-Teologiese ondersoek na die vormgewing van die Preek. DD proefskrif. Pretoria: Universiteit van Pretoria.

Nicol, W 2000. *Godsdiens wat werk: Ontdek die soort godsdiens wat vir jou die beste werk*. Wellington: Lux Verbi. BM.

Nicol, W 2002. *Gebed van die hart: Word stil en beleef God*. Wellington: Lux Verbi. BM.

Odenhal, A 2002. *Liturgie als Ritual: Theologische und psychoanalytische Überlegungen zu einer praktisch-theologischen Theorie des Gottesdienstes als Symbolgeschehen*. Stuttgart: Kohlhammer.

Orsmond, E en Botha, J (red.) 2003. *Preekstudies met liturgiese voorstelle: Gebaseer op die leesrooster vir lidmate. Advent 2003 tot Koninkrykstyf 2004*. Matieland: BUVTON.

Orsmond, E en Botha, J (red.) 2004. *Preekstudies met liturgiese voorstelle: Gebaseer op die leesrooster vir lidmate. Advent 2004 tot Koninkrykstyf 2005*. Matieland: BUVTON.

Oskamp, P 2001. Reportages onderweg. In Oskamp, P en Schuman N (reds.) *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, 11-22. Zoetermeer: Meinema.

- Oskamp, P en Schuman N 2001. *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*. Zoetermeer: Meinema.
- Panikkar, R 1973. *Worship and Secular Man*. London: Darton, Longman & Todd.
- Peeters, B 2001. Stilte. In Barnard, M en Post, P (reds.) *Ritueel Bestek: Antropologiese kernwoorde van de liturgie*, 155-160. Zoetermeer: Meinema.
- Pieterse, H 1993. *Praktiese Teologie as Kommunikatiewe Handelingsteorie*. Pretoria: RGN.
- Pieterse, H J C 1998. Die rol van rituele en simbole in die identiteitsvorming van 'n geloofsgemeenskap - 'n Gereformeerde perspektief. *Skrif en Kerk* 19 (2): 342-348.
- Pieterse, H J C 2002. Prediking in 'n posmoderne lewensgevoel. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 17(1): 75-101.
- Ploeger, A K 2001. De plaats en gestalte van het protestantse ritueel in onze cultuur. *Praktische Theologie* 28(4): 457- 480.
- Post, P 2001. Ritualiteit als symboolhandelen. In Barnard, M en Post, P (reds.) *Ritueel Bestek: Antropologiese kernwoorde van de liturgie*, 33-46. Zoetermeer: Meinema.
- Rice, L & Huffstutler, J C 2001. *Reformed Worship*. Louisville, Kentucky: Geneva Press.
- Richter, J 1998. *Het ons hart nie warm geword nie?: Riglyne vir 'n gemeentelike eredienswerkgroep*. Stellenbosch: BUVTON.
- Ricoeur, P 1976. *Interpretation Theory. Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth: Texas.
- Robinson, A B 1999. Ritual and Sacrament: Beyond Words. In Copenhaver, M B, Robinson, A B & Willimon, W H, *Good news in exile: Three pastors offer a hopeful vision for the church*, 59-73. Michigan: Eerdmans.

- Scheer, A H M 1985. *De beleving van liturgische riten en symbolen: Pastoraal tussen ideaal en werkelijkheid* Kampen: Kok.
- Schoeman, K & Bisschoff J (reds.) 2004. *Kerkspieël 2004*. Ongepubliseerde manuskrip.
- Schreiner, J (red.) 1983. *Freude am Gottesdienst: Aspekte ursprünglicher Liturgie*. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk.
- Schuman, N 2001a. Vertakkingen. In Oskamp, P en Schuman N (reds), *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, 39-51. Zoetermeer: Meinema.
- Schuman, N 2001b. Vertrekpunten. In Oskamp, P en Schuman N (reds), *De weg van de liturgie: Tradities, achtergronden, praktijk*, 23-38. Zoetermeer: Meinema.
- Schwarz, C A 1996. *Natural Church Development: A Guide to Eight Essential Qualities of Healthy Churches*. Carol Stream: ChurchSmart Resources.
- Schwarz, C A 1999a. *Paradigm Shift in the Church: How Natural Church Development can Transform Theological Thinking*. Carol Stream: ChurchSmart Resources.
- Schwarz, C A 1999b. *The Threefold Art of Experiencing God: The Liberating Power of a Trinitarian Faith*. Carol Stream: ChurchSmart Resources.
- Senn, F C 1983. *Christian Worship and its cultural setting*. Philadelphia: Fortress Press.
- Shawchuck, N and Heuser, R 1993. *Leading the Congregation: Caring for Yourself While Serving Others*. Nashville: Abingdon Press.
- Shawchuck, N, et al 1993. *Marketing for Congregation: Choosing to serve People More Effectively*. Nashville: Abingdon Press.
- Simpson, N 1994. Geloofsvorming. In Van Rensburg, G en Hendriks, J (reds.) *Vernuwing in Jeugbediening: Gemeentes aan die woord*, 162-169. Pretoria: Engedi.

Sly, R & Boosahda, W 1994. *The Convergence Movement: The Twenty Centuries of Christian Worship*. Nashville: Abbott Martyn.

Smit, D J 1983. Prediking in die Paastyd. In Burger, C W, Müller, B A & Smit D J (reds.) *Riglyne vir Paas -, Hemelvaarts - en Pinksterprediking*. Kaapstad: NG Kerk Uitgewers.

Smith, D E 2003. *From Symposium to Eucharist: The Banquet in the early Christian world*. Minneapolis: Fortress Press.

Stander, H 2000. *Simbole veilig of gevaarlik? 'n Gids tot Christelike simbole en tekens*. Kaapstad: Struik.

Stott, J R W 1992. *The Contemporary Christian: Applying God's Word to Today's World*. Downers Grove: InterVarsity Press.

Strauss, M 1994. Die Inrigting van die Erediens in 'n Makrogemeente binne 'n Gereformeerde Liturgiese Tradisie. DTh proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat.

Strauss, M 1999. Die verskil tussen 'n Gereformeerde Erediens en 'n Charismatiese erediens. *Vir die Musiekleier* 26: (7-12).

Strecker, I 1988. *The Social Practice of Symbolization*. London: Athlone Press.

Sutherland, J G 1982. *Bijbelse Symbolen*: Zeist: Zevenster.

Sweet, L 1998. *A cup of coffee at the Soul Café*. Nashville: Broadman & Holman.

Sweet, L 1999a. *Aqua church: Essential Leadership Arts for Piloting Your Church in Today's Fluid Culture*. Colorado: Group.

Sweet, L 1999b. *Soulsunami: Sink or swim in new millennium Culture*. Grand Rapids: Zondervan.

Sweet, L 2000a. *Learn to Dance The Soul Salsa: 17 Surprising steps for Godly Living in the 21st Century*. Grand Rapids: Zondervan.

- Sweet, L 2000b. *Post Modern Pilgrims: First Century Passion for the 21st Century World*. Nashville: Broadman & Holman.
- Sweet, L 2003a. Introduction: Garden, Park, Glen, Meadow. In Sweet, L (ed.) *The Church in Emerging Culture: Five Perspectives*, 13-41. Grand Rapids: Zondervan.
- Sweet, L (ed.) 2003b. *The Church in Emerging Culture: Five Perspectives*. Grand Rapids: Zondervan.
- Tillich, P 1962. *Symbol und Wirklichkeit*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tolmie, F 1999. Markus. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing*, 1187- 1240. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Turner, V 1967. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Turner, V W & Bruner, E M 1986. *The Anthropology of Experience*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Turner, V W & E 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives*. New York: Columbia University Press.
- Turner, VW (ed.) 1982. *Celebration -Studies in Festivity and Ritual*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Turner, VW 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing Co.
- Turner, VW 1974. *Dramas, fields and metaphors: Symbolic action in human society*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Van den Berk, T 1999. *Mystagogie: Inwijding in het symbolisch bewustzijn*. Zoetermeer: Meinema.
- Van der Merwe, I J 2004. Lewende Erediens: Gedagtes oor praktiese erediensvernuwing. Referaat gelewer tydens Teologiese dag. Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat.

- Van der Merwe, M 1995. *Nuwe treë saam met God: Riglyne en programme oor Spiritualiteit en Gemeentevernuwing*. Kaapstad: Lux Verbi.
- Van der Ven, J 1993. *Practical Theology: An Empirical Approach*. Kampen: Kok Pharos.
- Van der Walt, P J & Du Toit, C 1999. Vrae oor die 'revised common lectionary' as hulpmiddel vir die bediening van die Woord in gemeentes. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 14(2): 112-119.
- Van der Watt, J G 1999. Johannes. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing, 1314-1370*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Van Rensburg, F J 1999. Filippense. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing, 1581-1593*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Van Rensburg, G en Hendriks, J (reds) 1994. *Vernuwing in Jeugbediening: Gemeentes aan die woord*. Pretoria: Engedi.
- Van Wyk, A G 1999. Practical Theology Discourse: Modernism and Beyond. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 14(1): 74-98.
- Van Zyl, H C 1999. Matteus. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing, 1111-1187*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Viljoen, D M 2003. 'n Model vir die Liturgiese gebruik van Simbole en Rituele. DTh proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Vischer, L (ed) 2003. *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Vos C J A 1994. *Proclaim the Gospel*. Pretoria: Etoile.
- Vos C J A 1995. *Die Blye Tyding: Homiliek uit 'n hermeneuties-kommunikatiewe perspektief*. Pretoria: RGN.

- Vos, C J A 1996a. *Die Volheid Daarvan I: Homilietiek uit 'n hermeneuties- kommunikatiewe perspektief*. Pretoria: RGN.
- Vos, C J A 1996b. *Die Volheid Daarvan II: Homilietiek uit 'n hermeneuties-kommunikatiewe perspektief*. Pretoria: RGN.
- Vos, C J A en Pieterse, H J C 1997. *Hoe lieflik is U Woning*. Pretoria: RGN.
- Vos, C 2002. Liturgiese taal as meteforiese taal. In Barnard, M en Schuman, N (reds.), *Nieuwe wege in die liturgie: De weg van die liturgie -een vervolg*, 82-94. Zoetermeer: Meinema.
- Vos, C J A 2005a. Die krag van simbole en rites in die liturgie. *Acta Theologica* 25(1): 172-187.
- Vos, C J A 2005b. *Theopoetry of the Psalms*. Pretoria: Protea Book House.
- Vrijlandt, M A 1987. *Liturgiek*. Delft: Meinema.
- Wainwright, G 2001. Liturgy and Labour - Prayer and Work in the Christian Tradition. In Botha, J (ed.) *Work as calling and Worship: Challenging thoughts for our day*, 33-41. Wellington: Lux Verbi.BM.
- Warren, R 1995. *The Purpose Driven Church: Growth Without Compromising Your Message & Mission*. Grand Rapids: Zondervan.
- Warren, R 2002. *The Purpose Driven Life*. Grand Rapids: Zondervan.
- Webber, R E 1992. *Worship is a Verb: Eight Principles for a highly participatory worship*. Nashville: Abbott Martyn.
- Webber, R E 1994. *Worship Old & New. Revised Edition*. Grand Rapids Michigan: Zondervan.
- Webber, R E 1998. *Planning Blended Worship: The Creative Mixture of Old & New*. Nashville: Abingdon Press.
- Webber, R E 2000. *Blended Worship: Achieving Substance and Relevance in Worship*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.

- Webber, R E 2001. *Renew Your Worship: A Study in The Blending of Traditional and Contemporary Worship*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- Webber, R E 2004a. *Ancient-Future Faith: Rethinking Evangelism for a Postmodern World*. Grand Rapids Michigan: Baker Books.
- Webber, R E 2004b. *Ancient-Future Time: Forming Spirituality through the Christian Year*. Grand Rapids, Michigan: Baker Books.
- Wegman, H A J 1991. *Riten en mythen. Liturgie in de geschiedenis van het christendom*. Kampen: Kok.
- Weiser, A 1982. *The Psalms*. London: SCM Press Ltd.
- Wepener, C en Müller, B 2001. "Liturgiese kitsch?" - liturgiewetenskaplike verkenning van 'n Gereformeerde ritueel. *Ned. Geref. Teologiese Tydskrif* 42 (3&4): 480-493.
- Wepener, C J 2004. Van Vas tot Fees: 'n Ritueel-liturgiese ondersoek na versoening binne Suid-Afrikaanse kultuurkontekste. D TH proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Wheeler, G 2003. Revisiting the question of the Use of Visual Art, Imagery, and Symbol in Reformed Places of Worship. In Vischer, L (ed.) *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, 348-370. Grand Rapids: Eerdmans.
- White, J F 1992. *Documents of Christian Worship: Descriptive and Interpretive Sources*. Westminster/Louisville, Kentucky: John Knox Press.
- White, J F 1993. *A Brief History of Christian Worship*. Nashville: Abingdon Press.
- White, J F 2000. *Introduction to Christian Worship*. Nashville, Tennessee: Abingdon Press.
- White, J F 2003. *Protestant Worship and Church Architecture: Theological and Historical Considerations*. Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers.

Wiersbe, W W 2000. *Real Worship: Playground, Battle ground or Holy ground?* Grand Rapids: Baker Books.

Wolmarans, J L P 1999. 1 Korintiërs. In Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds.) *Die Bybellenium Eenvolumekommentaar: Die Bybel uitgelê vir eietydse toepassing, 1492-1525*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.

Zenger, E 2005. *Psalms 2: A Commentary*. Minneapolis: Fortress Press.

Zimmerman, J A 1993. *Liturgy as Living Faith: a Liturgical Spirituality*. London and Toronto: Associated University Press.

BYLAES

Bylae 1

Vraelys oor die gebruik van Liturgiese Simbole en Rituele in die Paassiklus.

Baie dankie dat u bereid is om te help met hierdie vraelys. Onthou! Die vraelys is anoniem. Wees daarom asseblief eerlik met u antwoorde.

Ter wille van duidelikheid is dit belangrik om op die volgende te let:

1. Hierdie ondersoek handel oor die **Paassiklus** d.w.s die tyd van die kerkjaar waarin daar nagedink word oor die **lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus uit die dood**. Dit sluit die sewe lydensweke, Goeie Vrydag, Paassondag en die veertig dae vanaf Paassondag tot net voor Hemelvaart in. 'n Mens kan sê dat die Paassiklus begin met Lydenstyd en afsluit aan die einde van Paastyd.
2. Al die **liturgiese elemente** van die erediens word gesien as **simbole en rituele** en die doel van die navorsing is om vas te stel tot watter mate genoemde elemente daarin slaag om die **lyding, sterwe en opstanding van Jesus** te verwoord.
3. Die ondersoek poog om vas te stel wat erediensgangers se **belewenis is van die teenwoordigheid van God** soos voorgestel en verwoord deur die elemente van die erediens in terme van die **lyding, kruisiging, sterwe en opstanding van Jesus**. Hiermee saam is ook die vraag na **erediensgangers se behoefte** aan sodanige belewenis.
4. Die navorsing soek ook na **nuwe simbole en rituele** waardeur daar in die **21 ste eeu** uitdrukking gegee kan word aan die betekenis van **Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood**.

Baie dankie vir u tyd en gewilligheid om die vraelys te beantwoord. Die waarde wat u toevoeg deur hierdie vraelys te voltooi, sal bydrae tot meer sinvolle eredienste in die paassiklus.

Die uwe

JSP UYS.

Bylae 2

Vraelys ten opsigte van eredienste in die paassiklus

Vir amptelike gebruik

1. Respondent nommer.	V 1	<input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/>	1-4
2. Dui telkens met 'n kruise op die vyfpuntskaal aan in watter mate u saamstem met die genoemde stellings: 1 - Stem beslis nie saam nie 4 - Stem saam 2 - Stem nie saam nie 5 - Stem beslis saam 3 - Onseker			
2.1 Ek dink die erediens moet deur meer mense as net die leraar beplan word. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.1	☐	5
2.2 Ek sal graag wil deelneem aan erediensbeplanning. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.2	☐	6
2.3 Die paassiklus kry regmatige aandag in ons gemeente. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.3	☐	7
2.4 Eietydse simbole en rituele waardeur daar in die 21 ste eeu uitdrukking gegee kan word aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood kry regmatige aandag. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.4	☐	8
2.5 In die lydenstyd word die lyding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.5	☐	9
2.6 In die lydenstyd word die sterwe van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.6	☐	10
2.7 In die lydenstyd word die kruisiging van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.7	☐	11
2.8 In die lydenstyd word die begrafnis van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente. <input type="text"/> 1 <input type="text"/> 2 <input type="text"/> 3 <input type="text"/> 4 <input type="text"/> 5	V 2.8	☐	12

- 1 - Stem beslis nie saam nie 4 - Stem saam
 2 - Stem nie saam nie 5 - Stem beslis saam
 3 - Onseker

Vir amptelike gebruik

2.9	In die lydenstyd gee musiek in die erediens sinvol uitdrukking aan die lyding van Jesus.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.9 ☐	13
2.10	In die paastyd word die opstanding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied in ons gemeente.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.10 ☐	14
2.11	In die paastyd verwoord musiek in die erediens die opstanding van Jesus sinvol in ons gemeente.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.11 ☐	15
2.12	Ek verkies 'n formele erediensorde met votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.12 ☐	16
2.13	Ek verkies 'n meer informele erediensorde waar die votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën informeel aan die orde kom.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.13 ☐	17
2.14	Ek verkies 'n informele erediens wat saamgestel is uit gebed, lofprysing en aanbidding, Skriflesing, preek, dankoffers en afsluitingsgebed.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.14 ☐	18
2.15	Ek verkies 'n meer informele erediensorde waar lofprysing en aanbidding en gebruik van dramas en mimieke kreatief saam met die votum, seëngroet, loflied, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, lied, dankoffers en seën aangewend word.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.15 ☐	19
2.16	Ek wil graag liggaamlik meer betrokke wees by die erediens, bv. deur met handgebare deel te neem aan sang.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.16 ☐	20
2.17	Ek dink die uitleg van die ouditorium leen hom daartoe dat daar ruimte vir liggaamlikheid en interaksie vir erediensgangers is.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.17 ☐	21

- 1 - Stem beslis nie saam nie 4 - Stem saam
 2 - Stem nie saam nie 5 - Stem beslis saam
 3 - Onseker

		Vir amptelike gebruik	
2.18	Ek hou van die paasnaweekprogram in ons gemeente (Hoofsaaklik optredes van bekende gospel sangers).	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.18 ☐ 22
2.19	Ek verkies dat ons paasnaweekprogram verryk sal word met liturgiese elemente wat meer betekenisvol gestalte gee aan die kruisiging, dood en opstanding van Jesus.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.19 ☐ 23
2.20	Ek verkies 'n nagmaalsdiens die Donderdagaand voor Goeie Vrydag.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.20 ☐ 24
2.21	Ek verkies 'n nagmaalsdiens op Goeie Vrydag saam met die optrede van 'n gospelsanger.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.21 ☐ 25
2.22	Ek verkies 'n nagmaalsdiens op Goeie Vrydag sonder die optrede van 'n gospelsanger.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.22 ☐ 26
2.23	Simbole soos die brood en wyn het vir my sterk betekenis.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.23 ☐ 27
2.24	Tydens Nagmaal ervaar ek die feit dat Jesus vir my gesterf het en opgestaan het uit die dood as 'n werklikheid.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.24 ☐ 28
2.25	Ek beleef die teenwoordigheid van God in ons eredienste.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.25 ☐ 29
2.26	Tydens die paassiklus beeld Blommerangskikkings in ons gemeente die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.26 ☐ 30
2.27	Tydens die paassiklus beeld ander versierings en kleure die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.27 ☐ 31
2.28	Ek beleef gereeld nuwe toewyding aan die Here in die erediens.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.28 ☐ 32

- 1 - Stem beslis nie saam nie 4 - Stem saam
 2 - Stem nie saam nie 5 - Stem beslis saam
 3 - Onseker

Vir amptelike gebruik

2.29 Ek voel tuis in die erediens.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.29 ☐	33
2.30 Mense wat nie gewoon is aan kerklike gebruike nie, sal in ons gemeente tuis voel.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.30 ☐	34
2.31 Die nagmaaltafel word altyd so geplaas dat dit my deurgaans herinner aan die lyding, dood en opstanding van Jesus.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.31 ☐	35
2.32 Die liturgiese ruimte skep die ideale ruimte sodat simbole en rituele betekenisvol uitgebeeld kan word.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.32 ☐	36
2.33 Media soos dataprojektor en klank word gedurende die paassiklus sinvol aangewend.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.33 ☐	37
2.34 Ek het tydens erediente behoefte aan tyd vir gebed, stilte en nadenke oor die betekenis van Jesus se kruisiging en opstanding vir my lewe.	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	V 2.34 ☐	38
2.35 Het u enige voorstel oor hoe nuwe simbole en rituele in die 21 ste eeu uitdrukking kan gee aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood?		V 2.35 ☐	39
_____		☐	40
_____		☐	41
_____		☐	42
_____		☐	43
_____		☐	44

		Vir amptelike gebruik	
2.36	<p>Is daar enige algemene voorstel wat u wil maak oor die erediens gedurende die paassiklus?</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>	<p>V 2.36 ☐ 45</p> <p>☐ 46</p> <p>☐ 47</p> <p>☐ 48</p> <p>☐ 49</p> <p>☐ 50</p>	
3	<p>U Geslag.</p> <p>Manlik ☐ 1</p> <p>Vroulik ☐ 2</p>	V 3 ☐	51
4	<p>In watter ouderdomskategorie val u?</p> <p>18- 24 jaar ☐ 1</p> <p>25-39 ☐ 2</p> <p>40-49 ☐ 3</p> <p>50-64 ☐ 4</p> <p>65 jaar en ouer ☐ 5</p>	V 4 ☐	52
5	<p>Hoe lank woon u al in die gemeente?</p> <p>.....jaar</p>	V 5 <input type="text"/>	53-54
6	<p>Hoe dikwels woon u gewoonlik oggenddienste by in die gemeente?</p> <p>Minder as 1 keer per maand ☐ 1</p> <p>Een keer per maand ☐ 2</p> <p>Tweekeer per maand ☐ 3</p> <p>Driekeer per maand ☐ 4</p> <p>Elke Sondag ☐ 5</p>	V 6 ☐	55
7	<p>Hoe dikwels woon u gewoonlik aanddienste by in die gemeente?</p> <p>Minder as 1 keer per maand ☐ 1</p> <p>Een keer per maand ☐ 2</p> <p>Tweekeer per maand ☐ 3</p> <p>Driekeer per maand ☐ 4</p> <p>Elke Sondag ☐ 5</p>	V 7 ☐	56
8	<p>Dui met 'n kruisie op die vyfpunt skaal aan hoe belangrik bywoning van die eredienste vir u verhouding met die Here is. (1 = glad nie belangrik nie en 5 = baie belangrik).</p> <p>☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5</p>	V 8 ☐	57

Bylae 3

Vraag 2.35 Het u enige voorstel oor hoe nuwe simbole en rituele in die 21ste eeu uitdrukking kan gee aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood?

Ons het op 'n geleentheid in ons gemeente 'n tent met tafels gehad wat gedek was met vleis, olywe, brood, druiwe ens. Elke voedsel het 'n simbool, teks in die Bybel verteenwoordig. Dit het 'n groot indruk op my gemaak. Kyk met nuwe oë na alles wat ons eet en herinner my telkens aan tekse en wat se rol God in my lewe speel en beteken.

Daar moet meer gospel sangers sing.

Meer nadenke oor geliefdes wat al gesterf het. Kerse aansteek vir hulle. Son opkoms diens. Selfs besoek aan begraafplaas.

Geen dit pas nie in, in die werklikheid nie.

Probeer gereeld iets nuuts en anders.

Meer moeite kan gedoen word met die aanbieding van die nagmaal, ek besef egter dat dit moeilik is met die groot getalle mense.

Verduidelik wat die oorspronklike betekenis van die betrokke simbool is en waarom dit in die 1ste plek ingestel is. Hoe het dit in die konteks van die oorspronklike lewens van die mense gepas? Dan kan ons dit in ons lewens toepaslik maak.

Mense in gemeente of selfs enige iemand wat regtig 'n getuienis oor Christus het moet of kan meer sin gee vir mense wat meer wil weet of hoor van die regtige begrip van Christus se sterwe aan die kruis.

Kuns (beeldend en visueel) sang en musiek, mimiek, media.

Musiek.

Daar moet in my opinie meer praktiese dinge (soos dramas ens.) gedoen word, veral vir jong mense.

Simbole is sinvol en goed. Rituele van die 21ste eeu hoort nie in die kerk nie. Jesus se kruisiging het in 'n tyd plaasgevind wat nie in hedendaagse rituele tuishoort nie, wel in ons hart en verstand. Geestelike leierskap spreek waardes aan, nie rites.

Bylae 4

Vraag 2.36 Is daar enige algemene voorstel wat u wil maak oor die erediens gedurende die Paassiklus?

Meer uit die Bybel aanhaal en preek sodat ons meer seker kan wees.

Geen sangers asb wat hierdie geleentheid gebruik vir wins belang.

Meer orrelmusiek en barok instrumentale CD's.

'n Warm preekstoel wat meer die daaglikse wêreld waarin ons lewe in verhouding bring met die Bybel en die paastyd.

Uitreik na buite bv. insameling van klere en verspreiding van Bybels, ens.

Individue se persoonlike belewenisse en getuienisse.

Ek het geen beswaar teen die sang in beide Afrikaans en Engels.

Hou op om geloof en die woord van God by die mens aan te pas, ons moet Jesus volg en die woord verkondig.

Meer musiek en beeld.

Formele 8h00 diens, sonder gospel sangers en dramas.

Ek vind dat klein opvoerings voor erediens soos wat ons in 40 dae doelgerigte gedoen het beteken baie en dit betrek mense om betrokke te raak.

Daar moet meer gospel sangers sing.

Maak dit baie interessant vir jongmense en almal.

Ek's baie nuut en het dus baie vrae oor die gemeente spesifiek as onseker of glad nie beantwoord omrede ek dit nog nie beleef het nie.

Ek ervaar dit as reg.

Net dat dit eenvoudig en verstaanbaar moet wees vir veral jong kinders en ouer persone.

Maak seker dit is vir die hele gesin en nie net vir volwassenes.

Gebruik asb weer die brood en soetwyn.

Mooi musiek voor/tydens die erediens dra by tot gewyde atmosfeer bv geestelike CD.

Meer musiek.

Goed so.

Wys die Skrifgedeelte op truprojektor. Gereelde afwisseling in struktuur.

Baie klem word gelê op Jesus se fisiese lyding maar nie genoeg dat Hy gedurende die 3 dae in die hel die hele mensdom se straf gedra het nie.

Te veel klem op simbole en optredes kan die stille emosie van paasfees oorheers. Wees versigtig daarmee!

Stil gebed - toewyding asb. nie te emosieel nie soos bv "Passion of Christ" nie. Dit gaan oor toewyding, nie emosionele opsweping nie. Die HG doen dit

in elkeen se hart, al is dit mbv 'n enkele sonstraal deur die venster, meer blywend.

Die prys wat Jesus betaal het moet sterker oorgedra word.

God wil hê ons moet soos 'n kind by hom skuil en vertroosting soek. Daarom is dit belangrik om nie te styf of formeel te voel in die diens nie.

Meer grafiese data oor die verskeie aspekte van Jesus se afsterwe. Ek voel dat dit mense weer sal attent maak oor die lyding van ons Saligmaker.

Skep geleenthede vir samesyn na die erediens, mense wil voel hulle behoort êrens. Al is dit eenvoudig soos sop en broodjies. Sang en toneel belangrik. Kooroptredes? Betrek ook die kinders - kinderkoor.

Meer stiltetyd (geleenthede word gegee, maar nie genoeg om 'n sinvolle gesprek met God te voer nie).

Miskien 'n mannekoor wat optree, miskien 'n filharmoniese orkes wat klassieke werke uitvoer. Die eredienste by die Paassiklus word uitstekend aangebied. Dit was nog elke jaar iets besonders wat my lank bybly en laat nadink.

Baie mooi musiek bring 'n atmosfeer van gewydheid.

Gebruik ons ook huidige omstandigede en simbole om dit uit te druk.

Meer interaksie met die gemeentelede.

Minder ingevoerde materiaal/programme, meer gees geïnspireerde boodskappe.

Die voorsangers moet ten alle tye lyk asof hulle dit geniet.

Geen, Ons eie leraars doen baie goed. Selfs baie beter as sogenaamde "gospel sangers".

Bylae 5

(In hierdie bylae is die reaksies van respondente in 'n rangorde geplaas om te kan sien waar die sterk voorkeure lê. Persentasies van 'stem saam' en 'stem beslis saam' response is bymekaar getel en weergegee.)

(35) 2.23 Simbole soos die brood en wyn het vir my sterk betekenis.	97.8
(34) 2.24 Tydens Nagmaal ervaar ek die feit dat Jesus vir my gesterf het en opgestaan het uit die dood as 'n werklikheid.	96.7
(33) 8. Hoe belangrik is bywoning van die eredienste vir u verhouding met die Here is.	95.3
(32) 2.29 Ek voel tuis in die erediens.	92.5
(31) 2.25 Ek beleef die teenwoordigheid van God in ons eredienste.	88.7
(30) 2.33 Media soos dataprojektor en klank word gedurende die Paassiklus sinvol aangewend.	87.7
(29) 2.7 In die lydenstyd word die kruisiging van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied.	85.9
(28) 2.6 In die lydenstyd word die sterwe van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied.	84.5
(27) 2.3 Die Paassiklus kry regmatige aandag.	83.0
(26) 2.5 In die lydenstyd word die lyding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied.	82.6
(25) 2.28 Ek beleef gereeld nuwe toewyding aan die Here in die erediens.	81.5
(24) 2.18 Ek hou van die paasnaweekprogram in ons gemeente (Hoofsaaklik optredes van bekende gospel sangers).	81.3
(23) 2.32 Die liturgiese ruimte skep die ideale ruimte sodat simbole en rituele betekenisvol uitgebeeld kan word.	81.0
(22) 2.10 In die paastyd word die opstanding van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied.	80.8
(21) 2.34 Ek het tydens eredienste behoefte aan tyd vir gebed, stilte en nadenke oor die betekenis van Jesus se kruisiging en opstanding vir my lewe.	80.2
(20) 2.26 Tydens die Paassiklus beeld Blommerangskikkings die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit.	79.3
(19) 2.9 In die lydenstyd gee musiek in die erediens sinvol uitdrukking aan die lyding van Jesus.	77.4
(18) 2.31 Die nagmaaltafel word altyd so geplaas dat dit my deurgaans herinner aan die lyding, dood en opstanding van Jesus.	76.0
(17) 2.27 Tydens die Paassiklus beeld ander versierings en kleure die lyding, kruis, dood en opstanding van Jesus simbolies uit.	75.2
(16) 2.11 In die paastyd verwoord musiek in die erediens die opstanding van Jesus sinvol.	74.6
(15) 2.30 Mense wat nie gewoon is aan kerklike gebruike nie, sal in ons gemeente tuis voel.	74.5
(14) 2.21 Ek verkies 'n nagmaalsdiens op Goeie Vrydag saam met die optrede van 'n gospelsanger.	70.2
(13) 2.8 In die lydenstyd word die begrafnis van Jesus betekenisvol uitgebeeld en aangebied.	69.8
(12) 2.19 Ek verkies dat ons paasnaweekprogram verryk sal word met liturgiese elemente wat meer betekenisvol gestalte gee aan die kruisiging, dood en opstanding van Jesus.	67.9
(11) 2.4 Eietydse simbole en rituele waardeur daar in die 21 ste eeu uitdrukking gegee kan word aan Jesus se lyding, kruisiging en opstanding uit die dood kry regmatige aandag.	67.6
(10) 2.13 Ek verkies 'n meer informele erediens orde waar die votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën informeel aan die orde kom.	62.5
(9) 2.14 Ek verkies 'n informele erediens wat saamgestel is uit gebed, lofprysing en aanbidding, Skriflesing, preek, dankoffers en afsluitingsgebed.	60.9
(8) 2.17 Ek dink die uitleg van die ouditorium leen hom daartoe dat daar ruimte vir liggaamlikheid en interaksie vir erediensgangers is..	49.4
(7) 2.1 Ek dink die erediens moet deur meer mense as net die leraar beplan word	44.1
(6) 2.15 Ek verkies 'n meer informele erediens orde waar lofprysing en aanbidding en gebruik van dramas en mimieke kreatief saam met die votum, seëngroet, loflied, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, lied, dankoffers en seën aangewend word.	42.9
(5) 2.12 Ek verkies 'n formele erediensorde met votum, seëngroet, loflied, skuldbelydenis, wet, geloofsbelydenis, gebed, Skriflesing, preek, slotlied, dankoffers en seën.	41.6
(4) 2.20 Ek verkies 'n nagmaalsdiens die Donderdagaand voor Goeie Vrydag.	35.2
(3) 2.22 Ek verkies 'n nagmaalsdiens op Goeie Vrydag sonder die optrede van 'n gospelsanger.	31.3
(2) 2.16 Ek wil graag liggaamlik meer betrokke wees by die erediens, bv. deur met handgebare deel te neem aan sang.	21.1
(1) 2.2 Ek sal graag wil deelneem aan erediensbeplanning.	16.7

Bylae 6

(Hierdie bylae is 'n grafiese voorstelling van die tabel in bylae 5 en moet daarmee saam gelees word.)

